

Bertha Zoltán

Czine Mihály és a protestáns szellemi örökség

„Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is. Hiszen itt vannak, akik a Kálvin istenéből bölcs, külön, magyar Istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. Ez itt a magyar föld, az első foglalkóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan. (...) Ez a természete a mi fajtánknak: sok századév megsanyargatta, elfogadta Kálvin predestinációs tanát, de amíg a gerince s az ökle bírják, nem bízza ügyét a jó Istenre. Ilyen a mi fajtánk. Hogy micsoda fajta? Hajdúszélen, Szabolcsban, Biharszélen, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszélen, Szilágyszélen él. Itt nemesítettek egész falvakat egy jókedvű pillanatukban felséges uraink vagy nagyságos fejedelmeink. (...) Itt volt vig aratása a javított vallásnak, mert e nem demokrata országnak e tájkán született meg a világ legkülönösebb demokráciája.”

Ady Endre köszöntötte, méltatta e szavakkal a *Nyugat* 1909. augusztus 16-ai számában az induló Móricz Zsigmondot, a *Hét krajcár*-kötet megjelenése alkalmából. Arról a gyökeres református magyar szellemiséget árasztó-lélegző tájról beszélve, amely a Móriczot, Adyt vezérlő csillagokként tisztelő Czine Mihálynak, a huszadik század kiemelkedő magyar irodalomtudósának is édes szülőföldje volt. Czine Mihály Nyírmeggyesen született 1929 áprilisában, s a nyírségi, szatmári, szamos- és tiszaháti tájhozát élete végéig (1999 januárjáig) olyan felnevelő-eszméltető világnak érezte és tudta, amely paraszti közösségeivel és erkölcsi rendjével, hitével, magyarságával, kurucos-szabadságharcos küzdelmeivel és egész történelmi sorsával csak a legnemesebb elkötelezettségre predesztinálhatja a belőle származót. Hűségre és ragaszkodásra s a nagy hagyományok méltó folytatására. „Jó tájon születtem, Szatmárban”, emlékezik később a szegény juhászember tizedik gyermeke, mert „ennek a tájnak a népe részt vett a magyar történelem minden forradalmi és szabadságharcos küzdelmében, és hagyományai szinte érintetlenül fejlődtek”. A tehetséges fiút magasabb iskolába küldő első tanítói közül az egyik Debrecen, a másik Sárospatak neveltje volt, a faluja tisztelése pedig Móricz Zsigmond egykori debreceni teológus társa. A felnőtt Czine Mihály szellem- és irodalomtörténeti credo-jának a középpontjában mindvégig azok örökségének a megtartása és tudatosítása állt, akik magyarság és minőség egysége szerint vállalták a küldetést e nép és nemzet megmentésére és felemelésére: a közösségi megmaradás ügyének szolgálatára. A kultúra-, a magyarság- és az emberszeretetre nevelés apostoli lelkületű megszállottja – ahogyan olyannyiszor nevezték: a magyar irodalom „igehirdetője”, „vándorprédikátora”, minden körülmények között is életreményt sugalmazó karizmatikus hitszónoka volt. Az általa méltatott és életművük tükrében megvilágított szellemóriások közül Adytól – *Vallomás a patriotizmusról* című cikkéből – rendre felidézte a híres aforisztikus szentenciát: „a magyarság szükség és érték az emberiség s az embe-

1 tudomány és társadalom

riség csillagokhoz vezető útja számára". Móricz gyermek- és ifjúkoráról, iskoláiról, első pályaszakaszáról – benne a kálvinizmusban gyökerező és az ahhoz kapcsolódó meghatározottságokról és vonatkozásokról – hatalmas monográfiában értekezett, már fiatal korában kivételes elismerést szerezve magának e korrajzi, kultúr- és művelődéstörténeti, biografikus és műértelmező erényeit, hitelességét tekintve páratlan munkájával. Németh László és Illyés Gyula ígézetében, Szabó Pál, Veres Péter szeretetének jegyében az univerzális nemzeti irodalmat örökségüknek tekintő népi írók, Kós Károly, Áprily Lajos és Tamási Áron szellemkörében a transzszilvánista és általában a kisebbségi, határon túli (erdélyi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai, nyugati) magyar írástudók műveit különös figyelemmel kísérve voltaképpen az egyetemes modern magyar irodalom egészét tudta értékvédő tekintetével átfogni. (Már a hatvanas években elkészült a huszadik századi magyar irodalom teljességét körvonalazó egyszemélyes irodalomtörténetével – de ez a nagyszabású könyv csak nemrégiben láthatott napvilágot.) Előadásai (Sütő András szavaival szólva) „*hatalmas irodalmi kurzusként váltak a feldarabolt nemzet szellemi egyesítésének folyamatává*". Tanulmányainak egyik kötete a *Németh László eklézsiájában* címet viseli, s az említett iránymutatókon kívül legmegbecsültebb (és méltató írásából is kitétszően leginkább szeretett és leginkább rokon érzületű) kortársai közül is sokaknál játszik jellegadó szerepet a protestantizmus lelki-kulturális övezeteihez való valamilyen fajta és mértékű – de szoros és elidegeníthetetlen – tartozás (Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András, Dobos László). A magyarság spirituális egységének feltételeként az adys „templomépítést” és a reményiki „templom és iskola”, „munka és imádság” célképzetét láttatta, az illyési „haza a magasban” és a Németh László-i „emelkedő nemzet” fogalmát hangsúlyozta. Rámutatott a történelmi sorsproblémák változatos esztétikai megjelenésformáira, a sorsirodalmi vonulat erős tradíciójára, de a legnagyobbakban közös erkölcsi értékek súlyosságára is: a nemzeti azonosságtudat, a nemzetföltő és értékmentő morálitás, a sorsvállaló éthosz összetett és magasrendű megnyilatkozásmódjaira. Természetesen tartotta a nemzeti identitás alappilléreinek a protestantizmus több évszázados hagyomány-folytonosságát – egynek a magyarságot és a kálvinizmust, a demokratikus sugallatú és a nemzetnek lelki, erkölcsi támaszt nyújtó református egyházat pedig kezdete és lényege szerint népi egyháznak. Soha nem kizárólagos nyomatékka, de a sajátos magyar reformáció és reformátusság jellegzetes vonásait úgy állította előtérbe, hogy azok a nemzeti irodalom valóban különleges arculatát árnyalhassák. Azokat a karakterjegyeket részletezte, amelyek kétségtelenül markánsan járultak hozzá a magyarság reális nemzeti önképének, önszemléletének alakulásához, amelyek vitathatatlanul befolyásolták egy-egy író világlátásának, létfelfogásának lényegszerűségeit és specifikumait. *Protestantizmus és irodalom* című összefoglaló tanulmányában leszögezi, hogy „*minden vallás adott megtartó értékeket*”, s „*együtt szólnak az emberért, a személyiségért: az öikuménia jegyében*”, s hogy „*a keresztes és csillagos tornyok egymásnak integetnek*” – „*mint az Illyés-vers beszél*”; s fel is sorolja a katolikus, evangélikus, unitárius és más vallású íróinkat, művészeinket (a református Csokonai, Arany, Ady, Móricz, Szabó Dezső mellett) az elmúlt időkből, utalva a kibogozhatatlan összefonódásokra is a reliigiók között: „*az evangélikus Petőfi reformátusnak szerette tudni magát, Ady kálvinista lelkét 'katolikus szellők' is 'legyezték', a katolikus Kodály kedvvel zenésítette a protestáló írásokat*”. És mind emellett gazdagon ecseteli, hogy „*a magyar művelődés, a magyar irodalom az utolsó négy évszázadban erősen protestáns, s ezen belül inkább református színezetű*;

1 tudomány és társadalom

sokszor még a katolikus alkotók műveiben is”; hogy „*eddig, négy évszázadon keresztül, a számarányánál is nagyobb szerepe volt a protestantizmusnak, benne a kálvinizmusnak, a magyar művelődésben; a protestáns szín dominált a nemzettudatban*”. Ezért is kérdezhete szerinte a katolikusnak keresztelt, de anyai ágon református, s a műveiben is erőteljesen protestáns szellemű Illyés Gyula a reformáció genfi emlékműve előtt tündödvé: „*Hiszed, hogy volna olyan-amilyen / magyarság, ha nincs – Kálvin?*” – s adhatta meg rá a biztos választ: „*Nem hiszem.*” Mert valóban: a nemzeti identitástudatot megszilárdító és folytonosan építő kálvinizmus, protestantizmus nélkül a magyarság valószínűleg elmosódott, szétszóródott, vagy felszívódott volna más népekbe. Történelmi, kultúrtörténeti okfejtésében Czine Mihály elevenen érzékelteti a reformáció korának azokat a fejleményeit, amelyek a lelki ébredés, a tisztító öneszmélés, a nemzeti túlélés lehetőségeit biztosították a mohácsi katasztrófa utáni időben, a három részre szabdalt országban. Hogy a népesség mintegy kilencven százaléka vette át az új vallást, hogy az öntudatos polgári kultúra és irodalom a protestantizmus jegyében bontakozott ki, mert ennek fő hordozója, a városi polgárság és a mezővárosi parasztpolgárság már előbb készen állt a demokratikus eszmék és kulturális eszmények befogadására, s hogy a lelkileg megviselt nép az egyedül Istenben – a történelmen túli egyetemes és feltétlen isteni kegyelemben, a krisztusi segítségben – bízó hit által tudta átmenteni reményét a tragédiás időközön keresztül. A reformáció gyors sikerének magyarázata tehát egyrészt a sorsnyomorúság ellenére is képviselt hitvallói magatartás és lelkület mélységeiben, másrészt a magyarul megszólaló *Biblia* és zsoltár, s általában a nemzeti nyelvű – így a nemzet megmaradását, kohézióját, identitását szolgáló – irodalmiság hatásában rejlik. A „megrendült és megkapaszkodni akaró” lelkek számára fő táplálékká vált a magyar prédikáció és zsoltáreléklés – amelyek példázataiban saját sorsukra ismerhettek a hívek. A biblikus sorszamosítás műveletei pedig ösztönző tanítássá összegződtek, hatalmasodtak: hogy ha egy nép megtartja hitét, maga is megmaradhat; hogy a vallás, a nyelv, az anyanyelvi kultúra, az irodalom összes értéke magát a nemzeti létezését biztosító erővé lényegülhet; hogy a magyarság csak az önmagát vállaló és az önmaga legigazabb értékeit kiteljesítő szellemi teljesítményeiben nyerhet maradandó életet. Magyarság, vallás, kultúra – nemzet és szellem: összeforrottságában kölcsönösen feltételezi egymást. Mindig megújuló lélek nélkül nincsen magyarság, de valódi, éltető szellemi – spirituális és intellektuális – értékrend és eleven hagyomány sem létező nemzeti közösség nélkül. A nép saját kultúráját alkot, a próbatételek közepette is hittal szilárdítja magát, s a kultúra nemzetet teremt és tart meg. A reformáció nyugati vívmány volt, segítette a magyarságot, de nem véletlen, hogy „*Magyarországtól keletebbre a lábát se igen tudta megvetni*”.

Czine Mihály mindig a megélnéki empátia és a korfelidézéi erudíció különlegesen szugesztív tulajdonságaival ötvözi lebilincseléi színes értekező stílusát, élénkíti koncepciózus, egyszersmind szemléletes előadásmódját, hitelesíti életérdeki irodalom-felfogását, bármiről, bárkiről is beszéljen – a magyar kereszténység kialakulásától napjaink egyházi újjászületéséig, Szent Istvántól Comeniuson és a gályarab prédikátorokon át Jékely Zoltánig, Cs. Szabó Lászlóig vagy a székely Farkas Árpádig. Nagy összefüggéseket vázolva és életes mozzanatokot kidomborítva. A bibliafordító „istenes vénemberről”, a gönci „szent öreg” Károli Gáspárról méltán állapítja meg, hogy a pontosság tekintetében bizonyára többször elmarasztalható – de költői és „kellemes hangzású” – fordítása „*az isteni üzenetet a magyar szív és fül természetének leginkább megfelelően tudta közvetíteni*”;

úgy, hogy a magyar képes beszéd erényeivel töltekezve azóta „a Biblia minden igéjét magyar igének érezhetjük”. Mint ahogy a reformáció énekeit, „Sztárai Mihály és Szegedi Gergely szerzéseit és különösen Szenczi Molnár Albert zsolttárfordításait”; mert „a kor legnagyobb költője ültette itt magyarra a bibliás énekeket, magyar tájak színeivel, magyar bánatokkal és reményekkel telítve”. Ezért válhatott Czine Mihály szerint az általa tilalmas időkben is annyiszor énekelt XC. zsolttár, a megrendítő *Tebenned bízunk* „szinte nemzeti imádsággá a bárhol élő magyarok számára”. S ahogy a protestáns magyarság a Biblián (majd a Károli-Biblián, a „drága könyvön”, amely Németh László szerint „csaknem annyira a magyarság szava, mint az Istené”) és a zsolttáron nevelkedett és erősödött, úgy állt ezek sugallata születő irodalmunk mögött is. A reformáció terjesztői szükségképpen írók is voltak, s az irodalmi nyelv formálása úttörő érdemük. Például a reformáció legjelentősebb íróegyéniségei, Heltai Gáspár és Bornemisza Péter is traktátusok, vitairatok, prédikációk műfajain keresztül jutottak el a szépprózai kísérletekig, de Farkas András, Kecskeméti Vég Mihály és mások vallásos énekeiben is már olyan történelemszemlélet és ihletettség halmozódott föl, amelyből a reneszánsz vallásos költészet és Balassi Bálint istenes lírája is bőségesen táplálkozhatott. Diadalra jutott az anyanyelv, a művelődés szintje megemelkedett, s megteremtődött a világosság, az irodalom kivirágzásának lehetősége azáltal is, hogy az írásbeliségre átformálódott anyanyelvű társadalmi kultúra a Biblia és a zsolttár mellett általában a könyvet is a nép kezébe adta. Mindebben pedig – ahogy Czine Mihály ezt oly gyakorta és gazdagon ecsetelte – a nép nyelvén tanító iskolának döntő szerepük volt. A reformáció iskoláinak, iskolakultúrájának felbecsülhetetlen jelentőségéről, a mohácsi vész utáni csodaszerű kialakulásáról, meggyökerezéséről szólva sorolja az irodalomtörténész, hogy „a nagy nemzeti tragédiából még alig ocsúdhattak föl, s máris iskolákat, kollégiumokat alapítottak; Sárospatakon, Debrecenben, Pápán, Mezőtúron, Békésen, majd Gyulafehérváron, illetve Nagyenyeden, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, s mindenütt, ahol csak lehetett. A protestantizmusnak, s főként a kálvinizmusnak az iskolák voltak a legfontosabb várai. Még a huszadik században, a két világháború közötti időben is. Évszázadokon keresztül ezek az iskolák, főként a kollégiumok adtak papot, tanítót, tűzvész idején tűzoltót, pestis idején ápolót, martalócok betörésekor védelmezőt a népnek. Falaik közé bevették a csizmás diákokat is, mentették a tehetséget, s Bécsen átnyúlva Nyugat-Európával, az irodalom és szellem legfrissebb áramaival tartották a kapcsolatot. Ezért is adhatott a kálvinizmus az ország politikai és szellemi vezetésébe számbeli arányát jóval meghaladó hányadot. Ezekben az ősi kollégiumokban nevelkedett – többek között – Bethlen Miklós és Kossuth Lajos, Teleki László és Szemere Bertalan, Apáczai Csere János és Körösi Csoma Sándor, Csokonai, Kölcsey és Arany János.” És később is annyian Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, illetve Kós Károly, Reményik Sándor, Áprily Lajos nemzedékéig és tovább. S e kollégiumok, amennyire lehetett, falaik közé vették a parasztság legtehetségesebb fiait is – és „ezért vallotta a kollégiumokat magáénak a református társadalom, a templom tövében lakó harangozó és papot csak húsvétkor látó pusztai pásztor”. Amikor 1995-ben a Kolozsvári Teológiai Akadémia díszdoktorává avatták, Czine Mihály akkori beszédében is sorra vette, hogy „protestáns kollégiumaink hitükért, népükért élő embereket neveltek mindig. Még a 20. században is. Ismeretes: a Kolozsvári Teológia neveltje volt – sokak között – Ravasz László, Révész Imre, Makkai Sándor, s a Kolozsvári Református Kollégium formálta az író Kós Károlyt, Szabó Dezsőt és Reményik Sándort. Élő kortársaink

1 tudomány és társadalom

közül – sokakkal együtt – Csiha Kálmánt, Tőkés Lászlót és Sütő Andrást” – „az élet, az igazság, az evangélium szellemében”. Négy, lassan öt évszázad során nevelődtek tehát ezek az értelmiségiek, írók, gondolkodók, tanítók, papok, a „vállaló, igaz emberek”, akik a sorsviselő magatartást gyakorlati értelemben is vállalták; voltak tiszteletesek, akik „a Biblia mellé kardot is kötöttek, ha azt kívánta az idő, vállalva népükkel a közösséget, jó és rossz időben, szabadságharcokban és üldöztetésekben. A vállalásnak, a magatartásnak lett meghatározója a protestantizmus, illetve a kálvinizmus. Az itt állok, másként nem tehetek magatartásnak. A köznépnél is: éltek, ahogy lehetett. Mint Szabó Pál írja: kőnél is keményebbre formálódva. Szembeszállva a törökkel, ha volt a nyílt küzdelemnek reménye, rejtezkedve a mocsárban, ha megmaradni csak úgy lehetett.” Rakva akár sárból is a hajlékot – embernek, Istennek. Mindig, mindenképpen élni – megmaradni és újakezdeni. „Rárontani a törökre, ha lehet, de ha újabb török csapatok érkeznek, behúzódni a rétekbe. Ha eltakarodnak, elzúgnak a törökjárások, visszajönni, helyrehozni a megromlott viskót és építeni újra a templomot.” („Ahogy lehet” – utal tehát erre a magatartásformára Szabó Pál ezt a kort elevenen felidéző történelmi regényének már a címe is /miután Arany János balladisztikus históriás-krónikás éneke – a *Török Bálint* – és aztán Reményik Sándor örökérvényű kisebbségtheszt hirdető nagy, emblematikus verse még újabb tartalmakat is sűrített már e felemelő életbölcseességbe, messze sugárzón erkölcsigazító, noha kényszer szülte maximába/. Miként Csanádi Imre verse, az *Egy hajdani templomra* is ezt mondja: „Nádfödeles pajta, sár-alkotmány lehetett, / mégis szentegyháznak ékesen neveztetett; / áldott áhítatra / magába fogadta / a kis gyülekezetet. // Taposott jobbágyok, német elől szököttek, / török sarcát sínylők, e szent helyre feljöttek; / bocskorban, mezít-láb; / szomjúhozva itták / próféták mit hirdettek. // Testben szakadozva, szabadulva gályákról, / szólt hatalmas szóval toprongyos prédikátor: / gátakat sodort már / válaszul a zsoldár, / zúgták mint erős tábor”; „Mi más hajlék volt ez!: puszta négy fal, tapasztott, / tojánhéj, akárki melyet földbe taposhat, / hadak tengerében / rút sajka, törékeny / tárgya minden gonosznak. // Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság, / ország lappangott itt, mikor nem vala ország”). De nagy perspektívákat is nyitva az erdélyi fejedelemség korában, a Bethlen Gábor-i „tündérkert” igézetében, a vallási türelem és a kollégiumalapítások jegyében. Esélyt teremtve, hogy „a magyarság protestáns népként, országként zárkozhatik fel Nyugat-Európa protestáns világához”, a modern nyugati kultúrkörhöz. De ha később elbukott is a protestáns Erdély, s a kisebbségbe szorult kálvinizmus már nem tudta annyira meghatározóan befolyásolni a magyarság sorsát, a protestáns iskolákból továbbra is diákok százai rajzottak Nyugatra tanulni, hogy felszívják az új gondolati áramlatokat, s átörökíthessék a szabadságmozgalmak demokratizmusának igényét és szellemiségét. S az irodalom is vitte tovább a protestáns örökséget, Ady szavaival: „a magyarság, szabadság és demokrácia egész külön vallását”, a „teljes türelmű demokráciát” és emberséget. A két háború közötti időszak népi írói mozgalmában, a népfőiskolák, falukutatások, faluszemináriumok tehetség- és népmentő igyekezetének fénykorában, az ifjúságnevelő egyházi megújulás, a nemzetépítő missziós szervezkedések korában is. A nevezetes balatonszárszói tanácskozások a Soli Deo Gloria egyesület telepén zajlottak – hiszen a „népi irodalom a protestantizmusban talált a legtöbb megértést”. „Az Erdélyi Fiataloknak, a romániai magyar ifjúság mozgalmának is a protestantizmus volt az induló bázisa, s a királyi Szerbiában egy időben református parókián szerkesztették a demokratikus igényű *Hídat*” – szögezi le Czine Mihály, aki a második világháború utáni „babiloni

fogság” ellenében fellobbanó 1956-os forradalomban is részben a protestantizmus régi szabadságeszméjének és irodalmi örökségének a kitörését látja, nemkülönben az 1990-es fordulatot követő hitéleti és egyházi iskolaindító buzgalomban.

Amikor egyes írók, történelmi személyiségek portréit festi – magyarságmegtartó „hitünk hőseinek” arcképét rajzolja –, akár kisebb esszéiben, tanulmányban, akár nagymonográfiájában: a szülőhazához és a nemzethez való hűség példasugárzó vonásait, s a protestáns etika, magatartás, gondolkodás meghatározó jegyeit mindig külön színekkel nyomatékosítja Czine Mihály. Például Szenczi Molnár Albert életművét körvonalazva kiemeli, hogy a tudós tiszteletes a fényes siker, a biztos érvényesülést nyújtó külföldi tudományosság helyett anyanyelve művelését, saját népének, „nyomorgó” hazájának keserves-küzdelmes szolgálatát választotta; a használni igyekvést ínséges körülmények között is. Hogy – 1611-ben – meg is fogalmazta: „nemcsak magunknak születünk, hanem születésünknek egy részét hazánk tulajdonítja magának”. Hogy latin–magyar szótára, magyar grammatikája, javított bibliakiadásai, zoltár- és Kálvin-fordításai: mind-mind „*csupa tartóoszlop az akkor magyarságot jelentő kálvinista magyarság kultúrája alá*” (Németh Lászlóval szólva). Hogy a szótár, a nyelvtan a magyar nyelv tudományos vizsgálatának lehetőségét indította el, felmutatva annak egyenrangúságát a nagy európai nyelvekkel; a szívbe markolóan lefordított zoltárok reneszánsz magyar költősége pedig a zivataros századokon keresztül is elementárisan hat, mert e remekművek „*egy harcban születő kultúra legszebb virágai*”, egy nép összetartozásának, kohéziójának fő kötőelemei.

A református prédikátorok utódjaként és a népi írók elődjeként látott Móricz Zsigmond pályáját, szemléletét szintén személyes sorsélmény-szerűséggel alakította, közvetlenül is befolyásolta „*a fehér fal és a fekete zoltár*”, meg a plebejus-demokratikus, negyvennyolcas, függetlenségi eszmék világa, hogy „*környezetében mindenki a reformátusságot vallotta mindenekelett magyarságnak*”, az, hogy „*édesanyja a református vallás és a magyar haza imádatában nevelte*”; – a teológiai tanulmányok – a teológus „belső ívét” járó – időszakától A fáklyát ihlető vívódásokig és tovább, illetve a zoltárfordító, a Bibliáról szóló (1908-as) nagy elemző tanulmány írását serkentő, vagy a protestantizmust a „semper reformandi” szellemében megújítani, felfrissíteni kívánó törekvésekig: hogy az élő – és nem „múzeumi” – protestantizmus ügye újra egy legyen a magyarságéval. Mert „*a magyar protestantizmus a magyar faj szükségére teremtett szervezet*”, s „*a reformáció a műveletlen és teljesen szellemi analfabétaságban sínylő népet*” rávezette „*az eszmék megértésének, a kultúra felfogásának lehetőségére*”; „*olyan tudásokat és ismereti, értelmi, kultúrabeli dolgokat vetettek bele a nép lelkébe a protestáns papok, hogy voltaképpen a reformációt kell az igazi keresztyén hittérítésnek tekinteni Magyarországon*” – írja például a Szabó Dezső kiváltotta (és Adyt is inspiráló) protestantizmus-vitában felszólalva, A magyar protestantizmus problémája című 1913-as tanulmányában. És számos más ilyen tárgyú („hitvalló” és önéletrajzi) cikkében, esszéjében szögezi le, hogy a „hitviták korából” származva: „*számtalanszor éreztem fellobogni a véremlen azt a félelmes erőt, mely három századon keresztül életben tartotta a magyar kálvinizmust. Ez egy védekező s védelmező erő volt, sohasem támadó. Mindig akkor ébredt fel az emberekben, ha sérelem érte őket vallási szabadságukban*”; s hogy a társadalmi és nemzeti jellegű – de a huszadik század fordulójára sok tekintetben megcsontosodott – magyar egyházi reformátusság „*mai reformációjához*” szervesen tartozik hozzá a magyarság, a falu lelki megszervezése, hiszen alapvetően a reformátusságtól „*az életnek semmi dolga nem idegen*”.

S kijelenti, hogy „a magyar kálvinistaságnak nemzeti feladatai vannak s most, mikor a faj megmentése a kor nagy problémája, nem szabad vallási részletkérdésekkel visszatartani a faji egybetömörülést. A kálvinista kereszt annak a szimbóluma, hogy a nemzeti eszme emelkedett ma a legmagasabb pontra”. Mégpedig annak az „élő hitnek” és krisztusi „önfeláldozó jósnak” a jegyében, amely szerint maga az író is egynek érezheti magát „a valósággal, a világegyetemmel” és önmagával.

Czine Mihály pedig színesen rekonstruálja mindezeket a Móriczot jellemző szellemi-lelki tényezőket, amelyek áthatják annak az írónak az életművét, aki „az egész magyar világot ábrázolta”, noha „akkor is a világirodalomban számon tartható nagy fejezetet írt volna”, „ha csak a paraszti világot örökítette volna meg”. De Németh Lászlórlól értekezve is hangsúlyozza a szellemi nemzetegység hirdetőjének prófétikus igazságait, az egyszemélyes folyóiratot, a *Tanút* indító író „lutheri” cselekedetét (ezzel a kifejezéssel Cs. Szabó László és Csoóri Sándor találó metaforájához kapcsolódva); annak a Németh Lászlónak az üdvösség- és minőségeszméit, aki Szenczi Molnár Albert „romlatlan” szavú, a magyaros-tagoló hangzás protestáns jellegében Adyig nyilalló ritmikájú zsoldárait „csodálatosan fiatalnak” értékeli, merthogy „amikor keletkeztek, egy születő kultúra fiatalsága voltak”, s aki így vall a protestantizmus mint kultúra közös szellemi alapot teremtő, életet szabályozó elvéről, „egy embercsoport minden tagjának belső mágneséről”, irányítójáról, önmagára is vonatkoztatva: „A tételekkel hadban álltam, de amikor nagyanyám, a mezőföldi parasztasszony, kis szobájában kigyújtotta a petróleumlámpát, s a Károli-biblia ősi kiadásából az ótestamentum háborúit betűzte elém, azon a szinte szívemből kihangzó magyar nyelven; vagy napos templomunk farkasszemnéző asszony- s férfinépe zendített rá a Te benned bízunk belémévődött dallamára: akkor tudtam, hogy hozzátartozom, minden kételyemmel is ehhez a biblia és zsoltár mögé barrikádozódott négyszáz éves magyar közösséghez.” – A „számadóként” egész nemzete számára – „templomtalanul, palásttalanul” is – „úrvacsorát s igét” osztó Illyés Gyuláról írva a „hazateremtés” európai nagyságrendjét mindig tisztán megvilágító erővel méltatja Czine Mihály, s a Gyepsorról induló, „fehéringes, csizmás” – és a „mit ér az ember, ha magyar” adys kérdését boncolgató, az „én nem mehetek el innen” lírai vallomását tevő – Veres Pétertől pedig életkedvet fokozó szándékkal, céltudattal idézi: „ezer gondolati és hangulati részizagság fölött is sorrendben a legfőbb igazság a megmaradás és továbbfejlődés törvénye”. Hitet adnak ők, mint Sütő András, a reformáció korát tematikusan is értelmező drámákba foglaló erdélyi író, aki Czine szerint mai időkben is példázója és tanítója lehet a hűségnek – a szülőföldhöz, az anyanyelvhez, a nemzethez, a kultúrához, amelybe beleszülettünk, s amelyet tovább kell adni utódainknak, a szólásszabadsághoz, a lázadó emberi szellemhez, a legfőbb emberi értékekhez. Akinek a biblikus című *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* olyan műve, amelynél szebb esszét aligha írtak „a nyelvről, a megtartó, az édes anyanyelvről”; s akinek a drámáinál megrendítőbben sem igen vetették fel az „itt állok, másként nem tehetek” sorskérdéseit.

Czine Mihály világszemléletében középponti helyet foglalt el annak a magatartásnak a tisztelete, amely igehirdetésre szólít török, tatár, német vagy „eddig ismeretlen kufárhad” garázdálkodása idején, „két vagy három pogány között” is. Szószólója volt ő is „Istennek és népünknek”. Hitte: „megtart bennünket az Isten”. A bibliai örömhír szellemében mesélte el: amikor tizenöt esztendősen először mehetett legációba, 1944 karácsonyán, textusnak, alapigének Lukács evangéliumából választotta ezt a verset: „*Ne féljétek, mert*

ímé hirdetek néktek nagy örömet, mely az egész népnek öröme léssen: Mert született néktek ma a Megtartó, ki az Úr Krisztus, a Dávid városában.” Ez az evangélium soha el nem halványodott a szívében, mint mondja; mert velünk az Isten, aki erős várunk nekünk, s akiben eleitől fogva bízunk; mert „az élet fölött nem győzhet a halál. Felhangzik a hűsvéti kürtszó. Lehetséges a félelem nélküli élet. Legyünk jó reménységgel”. Soli Deo Gloria – Egyedül Istené a dicsőség!

Czine Mihály fontosabb felhasznált könyvei:

Móricz Zsigmond útja a forradalmakig, Magvető Könyvkiadó, 1960.

Móricz Zsigmond, Gondolat Könyvkiadó, 1968. (negyedik, javított kiadás: Csokonai Kiadó, Debrecen, 1992.)

Szabó Pál – alkotásai és vallomásai tükrében, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

Nép és irodalom I-II., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

Kisebbség és irodalom, Madách Lap- és Könyvkiadó, Pozsony, 1992.

Németh László eklézsiájában – Sors és irodalom, Püski Kiadó, 1997.

A kálvinizmus vonzásában, Kálvin Kiadó, 1999.

Kós Károly levelezése Czine Mihállyal, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, 2000.

Magyar irodalom a huszadik században, Kortárs Kiadó, 2001.

Czine Mihályról szóló, vele kapcsolatos könyvek:

In honorem Czine Mihály, szerk.: Görömbei András és Kenyeres Zoltán, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.

Végh Károly: Czine Mihály, Pro Literatura Alapítvány, Budapest, 2002.

(Elhangzott A kálvinizmus és a magyar kultúra című, 2005. szeptember 23-24-én Szatmárnémetiben és Csengerben – a Szatmár Megyei Művelődési Igazgatóság, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a Szatmárnémeti Németi Református Egyházközség és Csenger Város Önkormányzata által – rendezett konferencián.)

Virág Irén

A magyar arisztokrácia műveltsége a 19. század első felében

A reformkorban felpettségült a kulturális élet Magyarországon. Az 1827-ben létesített Casino a társas érintkezés föllendítésének példájaként szolgált, Széchenyi *Hitel* című műve pedig a gazdasági és szellemi fejlődés programját körvonalazta. A Széchenyi által 1825-ben kezdeményezett Magyar Tudós Társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) több kulturális intézmény megteremtését indukálta. A 19. század első felében az irodalom fejlődése volt a legszembetűnőbb, de a zenei élet is élénkebbé vált. A társadalomtudományok terén a történetírás és az irodalomtörténet nagy lendületet vett. A főrangú írók közül Eötvös József, Kemény Zsigmond és Jósika Miklós nevét kell említenünk.¹ A diáktársaságokban művelt olvasóközönség nevelődött, a társalkodó egyletek, kaszinók és olvasóegyletek egyre szélesebb körben terjesztették az irodalmat és szervezték a közönséget. A reformkor elején az ország lakosságának kb. kétharmada analfabéta volt, a jobbágyosság jelentős része mellett a szegénynemes-rétegek egy része is. A magyar közönség legnagyobb és legműveltebb hányadát az értelmiség, a haladó köznemesi réteg, a diákság, a katolikus és protestáns alsópapság, valamint a főrangúak alkották.²

A magyar főrendek tagjai között jelentős számban találhatunk reformereket, akik Mária Terézia uralkodásától kezdve 1848-ig politikai, gazdasági és kulturális téren a haladás ügyét képviselték, pl. a Széchenyi, Károlyi, Batthyány, Teleki, egyes Andrássy és Zichy grófok. A haladó művelődéspolitikusok és a nevelés ügyének képviselői között is igen szép számban találkozhatunk főnemesekkel, gondoljunk csak a nemzeti szellemű nevelés megvalósítására, a nevelési reformtervezetekre (Széchenyi és Wesselényi nevelési programja, báró Mednyánszky Alajos közoktatási reformtervezete), az intézményekre (Georgicon, MTA, könyvtárak, múzeumok, kaszinók, nőnevelő intézetek, Brunszvik Teréz kisdudóvó intézete), és a reformkori óvodai mozgalom főrangú pártfogóira (Eötvös József, Festetics Leó, Jósika Miklós, Teleki László, Wesselényi Miklós). A főrangúak egy része értelmiségi, polgáriasultabb életformát élt. Tudósként, íróként vagy közéleti emberként aktívan bekapcsolódott az ország tudományos és szellemi életébe, illetve a közéletbe, a külföldi irodalom olvasása mellett a magyar irodalomnak is figyelmet szentelt és támogatta azt.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen műveltségre tett szert az európai mértékkel mérve is magasan kvalifikált magyarországi arisztokrácia, miből áll ez a műveltség, és hogyan tagozódik be az európai normákba.

Neveltetés

Az arisztokrácia terminológia használatakor utalnunk kell a szó eredeti görög „kiváló” jelentésére. Igen képlékeny meghatározásról van szó. Olyan determináló tényezőket kell

figyelembe venni, mint a földbirtoknagyság, a társadalmi tekintély, az életmód szintje, a politikai életben elfoglalt hely, a címek, a születésből származó öröklött helyzet és a társadalmi élet megannyi apró jelensége: az alacsonyabb társadalmi helyzetűekkel való érintkezés, a kulturális életben betöltött szerep, a társasági viszonyok, házassági szokások. Vörös Károly a főnemességet a feudális hierarchia legfelső, legvékonyabb rétegeként definiálja.³ Politikai vezető osztálynak tekinti őket, eltérő gazdasági, politikai helyzettel, hagyományokkal, kultúrával, de 1848 előtt a fennálló gazdasági, társadalmi rendszer fő hasznélvezőjének, bár a hatalom csak viszonylag szűk kör, néhány nagy család kezében koncentrálódott. Korábban Mályusz Elemér is hasonló nézeteket képviselt, ő is az államgépezet legmagasabb pontjain álló, a köznemességet is befolyásoló rétegnek tekintette az arisztokráciát, annak vagyona, hírneve, társadalmi tekintélye miatt.⁴ Arisztokraták tehát mindazok, akik nagybirtokkal rendelkeznek és nemesek, akik bárói, grófi és esetleg hercegi címmel is rendelkeznek, azaz a mágnások rendjébe tartoznak, az országgyűlésen is ekként jelennek meg, akik e címek mellett az abszolutizmus legmagasabb pozícióiban is helyet kapnak, akik külföldi arisztokrata mivoltukkal együtt indigenátust nyertek, vagy már indigénakként nagybirtokhoz és címhez jutottak, akik házasságukban endogám módon a hasonló mágnások exkluzív köréből választanak házastársat. Mindezek az ismérvek együtt, egymást felerősítve jelentkeznek a legtöbb esetben. A továbbiakban az arisztokrácia terminológia használata alatt az egyházi és világi főrendi réteget értjük. Vörös Károly 3 hercegi, 80 grófi és 95 bárói családot határoz meg a királyságban, valamint 11 grófi és 20 bárói családot Erdélyben a 19. század elején.⁵ Fényes Elek statisztikája 4 hercegi, 79 grófi és 84 bárói nemzetséget említ 1840-ben.⁶ 1847-ig nemzeti családjainkat tekintve Szerencs János adatait elemezve 3 hercegi (Esterházy, Batthyányi, Pálffy), 67 grófi és 78 bárói családot találhatunk a királyság területén.⁷

A műveltség nem vizsgálható a neveltetés és iskoláztatás által meghatározott ismeretek figyelembe vétele nélkül. A neveltetés jellemzőivel egy korábbi tanulmányunk már részletesen foglalkozik,⁸ ezért itt csak néhány releváns elemét emeljük ki. Az arisztokrácia a vizsgált korszakban házi nevelésben részesült. 1791-ben az országgyűlés kiküldött közoktatási bizottsága törvénytervezetében követelte, hogy minden gyerek nyilvános iskolába köteles járni, de legalábbis ezekben az intézményekben magánvizsgát tenni. Az arisztokraták a gyermekek mellé gyakran szerződtek magántanítót, akinek segítségével az ifjak valamelyik magyarországi gimnáziumban magánvizsgát tettek. Néhány magyar arisztokrata főúr nemcsak arra ügyelt, hogy kiválassa fiai számára a megfelelő nevelőt, hanem arra is, hogy maga állítsa össze a nevelési tervezetet (Festetics György, Teleki László, Teleki József). A magyarországi mágnás ifjak gyakran tanultak konviktusban. Néhány példa: Splény Béla négy évet töltött el a tatai konviktusban, s csak ezután ment magánnevelője kíséretében a budai piarista gimnáziumba, ahol három osztály anyagából kollokvált.⁹ Gróf Andrássy Gyula a sátoraljaújhelyi piarista gimnázium konviktorja volt.¹⁰ A pesti piaristák gimnáziumában több jeles arisztokrata is megfordult, itt tette le vizsgáit gróf Széchenyi István is. A gimnáziumi képzés három grammatikai és két humanitási osztályból állt. A grammatikai osztályok általános tannyelve a magyar volt – függetlenül attól, hogy főtárgyként és a tanulmányok központjaként a latint tekintették. Az első és második grammatikai osztályban hittant, latint, számtant, természetrajzot és földrajzot tanítottak. A harmadik grammatikai osztályban összefoglalták, valamint kibővítették az első két osztályban tanultakat. A főgimnázium (humanitas) két osztályában hittant, latint, számtant,

természettudományokat, történelmet, földrajzot, természetjogot és németet, vagy más „hazai” nyelvet tanultak. A gimnáziumi tanulmányok befejezése után két év filozófiai tanfolyam következett, amelynek keretében a hallgatók filozófiával, mennyiségtannal, történelemmel és természettudományokkal foglalkoztak.

Az erdélyi arisztokrácia körében a *„bentlakásos iskola intézménye csaknem ismeretlen, így aztán a fiúkat, míg el nem érik azt a kort, amikor kollégiumba lehet őket küldeni, házi-tanítók, többnyire katolikus vagy protestáns lelkészek oktatják.”*¹¹ Az erdélyi arisztokrácia egy része Kolozsváron a katolikus lyceumban vagy a református és unitárius kollégiumban tanult tovább, mint például báró Wesselényi Miklós és gróf Gyulay Lajos, akik nevelőjükkel, Döbrentei Gáborral együtt érkeztek Kolozsvárra, és itt végezték jogi tanulmányaikat.¹² Arisztokrata nevekkkel a kollégium névsorában is találkozhatunk, így pl. ide járt gróf Bethlen Miklós, gróf Vas László és gróf Bánffy Béla is.¹³ Az erdélyi arisztokrácia másik nagy csoportja viszont a nagygyedyi református kollégiumot látogatta, mint pl. báró Jósika Miklós.

A filozófiai kurzust elvégzett ifjak tanulmányúton vettek részt. Anyagi helyzetétől függően ez érinthette Európa egészét illetve nagy részét, vagy esetleg csak egy-egy országot. Az ifjú Andrassy Gyula Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Spanyolországgal ismerkedett meg egy tanulmányúton, a volt pataki diák báró Vay Miklós Angliába, illetve Törökországba utazott, Podmaniczky Frigyes egy éves berlini egyetemi tanulmányok után 1845-46-ban Stettin, Riga, Pétervár érintése után beutazta Skandináviát, a Hanza városokat és Közép-Németországot.¹⁴ Az oly gyakran anyagi gondokkal küzdő Splény Béla csupán egy észak-itáliai tanulmányutat engedhetett meg magának.¹⁵

Tanulmányaik befejezése után viszonylag kevesen éltek a polgári pályák lehetőségeivel. A mágnás ifjú, ha nem vonult vissza birtokaira, jogi doktorátust szerzett, ritkább esetben vármegyei pályán is elindulhatott (pl. báró Vay Miklós), legtöbbször azonban a központi kormányzatszervek valamelyik hivatalában folytatta karrierjét. A szerényebb anyagi helyzetűek családjából sok katonatiszt került ki, különösen akkor, ha az apa példája is lelkesített. Splény Béla bátyja és öccse 15 évesen egyaránt kadét lett, mégpedig az arisztokratikus fegyvernemnél, a lovasságnál. Báró Jósika Miklós 16 évesen egy dragonyos ezredbe állt be. Műszaki pályát a legritkább esetben választottak az ifjak. Báró Splény Béla 19 évesen a selmecebányai bányászakadémia hallgatója lett, évfolyamtársai között azonban nem találunk több arisztokratát.

A nevelés kérdésében sem Erdélyben, sem Magyarországon nem jut kifejezésre a nemzeti szellemű nevelés szükségességének igénye. Az arisztokratákat általában idegen nevelők idegen érzés- és gondolatvilágban nevelték, s mivel nem jártak nyilvános magyar iskolába, majd egy részük hosszabb-rövidebb ideig külföldön élt, a nemzeti érzést valójában nem ismerték, valamint a sajátos magyar étellel sem voltak tisztában. Az 1825-27-es országgyűlés ezért az arisztokraták magánoktatását még élesebb kritikával illette, mint az 1791. évi. A főuraknál a magyar nemzeti szellem, a magyar nyelvtudás, a nemzettel szembeni felelősségtudat hiányát a valóságtól hermetikusan elzárt nevelésben látták. Egyre inkább nőtt azoknak a tábora, akik elvetették a Locke-féle felfogás szerinti nevelést – ti., hogy a gentleman-ideált csak magánúton lehet kinevelni –, és helyette a nyilvános iskolák mellett szóló érveiket sorakoztatták föl. A nagyközönség előtt az elsők között Fáy András *A Bélteky ház* című pedagógiai irányregénye érvelt meggyőzően a nyilvános nevelési rendszer általánossá tétele mellett. Az új nemzedék egyik képviselője

gróf Dessewffy Aurél, aki már tanulmányokban foglalkozik az arisztokrácia magyar nemzeti szellemű nevelésének kérdésével, és programot szerkeszt, hogyan lehetne a nemesiséget visszamagyarosítani, s ennek révén, a magyar művelődést nemzeti szintre emelve, az egész nemzetet művelté tenni. Módozatait és eszközeit *A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere* című, 1839-ben megjelent tanulmányában fejtette ki.

Az európai arisztokrácia többféle síkon szoros kapcsolatban állt egymással, amelynek hatására a kultúrák keveredtek, s közös európai stílus kezdett kialakulni, kijelölve az arisztokratáknak szánt művészet- és irodalom-mecénási szerepet. A nemzetközi mércéhez a magyar mágnásosztály is felzárkózott, műveltsége már bármely más nemzetbeli társaival felvehette a versenyt, ez a felzárkózás azonban a nemzeti jelleg és vonások elmosódásával, csaknem teljes kihalásával járt, mivel a főrangúak jelentős része nemzeti nyelvét teljesen elfelejtette, gyermekeiknek nem is tanította. A reformkorban éles szakadék képződött a fentebb jellemzett arisztokraták és a nemzetiségüket ismét felvállaló mágnások között.

Olvasás és könyvtár, gyűjtemények

Busbach Péter szerint az általános műveltség fokmérője a humán műveltség volt, amelynek a német és francia irodalom, illetve a latin klasszikusok képezték az alapját.¹⁶ Széchenyi István naplójának olvasása közben megállapítható, hogy az alapot a klasszikus műveltség jelentette. Számtalan utalás és idézet található Vergilius, Homérosz, Epikléosz és Platón írásaiból. A felvilágosodás kori művek szerzőit főleg Rousseau és Voltaire képviselik. Rousseau *Vallomások* c. művét olvasva Széchenyi akaratlanul is párhuzamot vont annak kora és saját társasága között: *„Feltűnő volt nekem a kontraszt ama társaság közt, melybe Festetich Babinál csöppentem: Almásy grófné, Festetich János etc. Mily halványan sejtjük tapasztalt, művelt és előítélettől ment emberek kapcsolatainak fűszerességét! és ha az ember valami jobbhoz szokva, végül ily elmaradt alakok társalgásához ereszkedik le, és érzi egy farkas társaságtól és emberektől való iszonyatát: ki tehet ezért valami szemrehányást? [...] A nagyon művelt és szeretetreméltó ember, aki gyűlölködő lesz, és az unalmas ostoba, aki olyan szemtelen, mint a légy: minő csapás és minő nyeresége a társadalomnak!”*¹⁷

1820. szeptember 15-ei bejegyzésében Ráday grófról tesz megjegyzést: *„Az ifjú Ráday a német könyveket nem szereti, hanem magyarokat, mert azt mondgya, hogy hazudik a német, ha pénze nints, és úgy leszen belőle a könyvíró”*.¹⁸ Ezen véleményt Széchenyi már csak azért sem osztja, mert Shakespeare, Byron, Racine mellett jelentős számú német író és költő képviselteti magát olvasmányai szerzői körében, többek között Schiller, Goethe, E.T.A. Hoffmann, Adolf Müllner, Lessing, Wieland, Raupach és Uhland. Ráday grófról egyébként is elképedve és hitetlenkedve írta: *„Ráday gróf [...] könyvtárát mázsánként 20 forintért el akarta nekem adni!”*¹⁹ De nézzük tovább a szerzők és műveik listáját. Madame de Stael és Alfieri művei között ott találjuk nagy kedvencének, Tassonak az írásait, valamint utal Choderlos de Laclos: *Veszedelmes viszonyok* c. művére és Lesage: *A sánta ördög* c. pikareszk regényére is. Bárá Jósika Miklós emlékiratai szerint ő maga 21 évesen ismerkedett meg a francia irodalommal, először Rousseau, Voltaire, d'Alembert, Diderot, Rabelais műveivel, majd regényekkel is. Ismerte Kant, Leibnitz, Kleist, Herder, Wieland, Goethe, Schiller, Lafontaine, Kramer, Meissner, Spindler és Fouque de la Motte

munkáit.²⁰ Mindezeket persze a latinos műveltség, „Clio, Titus, Augustus”²¹ ismerete tette teljessé, valamint a *Don Quijote*. Az egész család szorgalmas olvasó hírében áll, a báró öccse, Sámuel például Voltaire fordításával próbálkozik. Érdekes megfigyelni, hogyan fogadta az arisztokrata közvélemény Jósika Miklós írói tevékenységét. Emlékirataiban meséli a következőket: amikor *Irány* c. munkáját nyomtatták, meglátogatta barátja, báró Bánffy László, „s komolyan felszólított, hogy hagyjak én békét az írásnak, hogy az nem úri embernek való dolog.”²² De más megítélése is hasonló: „Nemrég valami erdélyi nagy férfiú gunyorosan említette a báró írókat. Ezek b. Eötvös, b. Kemény, b. Wesselényi s én vagyunk.”²³ Írói törekvésekkel báró Podmaniczky Frigyesnél is találkozhatunk, aki úgy kívánt bejutni a „szellemi aristocratia”-ba, hogy kiadatta a németországi és észak-európai utazásairól készített „útinapló”-ját.²⁴ Gróf Batthyány Kázmér könyvtára jeles angol, francia és német publicisták mellett Széchenyi, Fáy András, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Bajza, Szalay László, Eötvös József, Szemere Bertalan és Fényes Elek munkáit tartalmazza.²⁵ Hölgyeink közül a bécsi neveltetésű gr. Keglevich Jánosné, a klasszikusok, főleg Shakespeare kedvelője volt.²⁶ Gróf Brunsvik Teréz kedvenc olvasmányai közé Klopstock, Matthison és Salis költeményei tartoztak.²⁷ Pulszky Ferencnél arról olvashatunk, hogy előkelőink latin, német és részben francia neveltetésüknél fogva inkább a külföldi irodalmat részesítették előnyben, bár Császár Ferenc, a kor szalonköltészetének művelője és Petrichevich Horváth Lázár, a *Hölgyfutár* szerkesztője sokat munkálkodott azon, hogy szalonképessé tegyék az irodalmat, hogy a „magyar irodalom mindig frakkba és lakki-pőbe öltözködjék”.²⁸ A legkedveltebbek a retorika tőkélyére törekvő francia szerzők művei voltak; Balzac lélektani regényei, Soulie és Sue írásai, Dumas, Sand történeteinek nőies finomsága és Victor Hugo tragédiái, valamint Lajos Fülöp korának jeles írói, pl. Mérimée. Érdekes, hogy Louis Blanc és Guizot műveit is olvasták.²⁹ Arisztokratáink nagy része a világirodalom klasszikusai mellett jobban ismerte saját korának mai értékrenddel nézve kevésbé jeles külföldi alkotásait, mint a korabeli magyar irodalom terméseit. John Paget magyarországi utazása során a következőket tapasztalta: „A magyaroknak alig van saját irodalmuk, viszont legtöbbjük olvas néhány idegen nyelven, így aztán szellemi táplálék tekintetében szinte teljes egészében más nemzetekre vannak utalva, s azt kellőképpen méltányolni is tudják. Sok házban angolul is megvoltak szerzőink munkái, mégis inkább kiváló német fordításban olvassák őket.[...] Az angol írók közül legjobban Shakespeare-t, Byront, Scottot és Bulwert ismerik.”³⁰ A reformkorban igen kevés a nyilvános könyvtár (a kaszinó-könyvtárakról még külön lesz szó később), éppen ezért óriási jelentőséggel bírtak az arisztokraták magánkönyvtárai, amelyek közül néhány a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált, olvasóterem kialakításával. Ilyen típusú könyvtár, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár leírását Paget művében is megtalálhatjuk.³¹

A műveltség egyik fokmérőjének tekinthetjük, hogy ki milyen tárgyakat visz be otthonába, miket gyűjt. Arisztokratáink különféle gyűjteményeknek (fegyver, porcelán stb.) külön helyiséget szántak otthonukban, azonban gyűjteményeknek tekinthetők a reformkor végén a már szinte botanikus kertnek ható kastélyparkok is. Az előző nemzedék arisztokratája még gazdagabb gyűjteménnyel rendelkezett. Széchenyi Ferenc horpácsi kastélyában könyveket, kéziratokat, metszeteket, térképeket, címerrajzokat, régi pénzeket és érméket gyűjtött.³² Brunsvik Antal budavári palotájában és Korompán könyvtárral, ásvány- és térképgyűjteménnyel rendelkezett, s kastélyát múkincsekkel gyarapította.³³ A reformkorban két közismert képtár működött. Az egyik a Brunsvik-képtár Budán, a másik pedig br.

1 tudomány és társadalom

Bruckenthal Sámuel erdélyi gubernátor nagyszebeni galériája. Ezek közös tulajdonságai közé tartozott, hogy már a 19. század első felében látogathatóak voltak, valamint a bécsi műgyűjtők izléskultúráját vették át. A képek jegyzékéről sajnos nincs hiteles forrásunk. A Brunszvik-képtár őre, Jenny Lajos, aki maga is festő és a képek konzervátora volt, hátrahagyott egy jegyzéket, amely jelentős itáliai és németalföldi festőket is magában foglalt, de a levéltári kutatások mindezeket megcáfolták.³⁴

Színház

Noha a színház a városi életmódhoz kapcsolódó szórakozási lehetőség, az abszolutista államok arisztokráciája, így a magyar is, ugyanúgy látogatta, mint a városi polgárság. Mivel mágnásaink életük egy részét városban töltötték, a művelődés minden ott fellelhető forrását igyekeztek kihasználni, sőt később vidéki tartózkodásuk színhelyére is magukkal vitték a városias művelődés már megszokott formáit. Ilyen művelődési forma a színházba járás, amelynek vidéki pótlékát a kastélyok magánszínházaiban találták meg. Az emlékiratok tanúsága szerint minden arisztokratának, anyagi helyzetétől függetlenül, az életformával járó programja volt hetente akár többször is színházba járni.

1838-ig Pest egyetlen szóba jöhető színháza a Német Színház volt. Az 1812-ben felavatott teátrum 1815 óta vetélytárs nélkül dolgozott, hiszen a pesti Rondella magyar társulatát ekkor oszlatták fel. Pompás kivételű, Pollack Mihály tervezte épület volt, nem csoda, hogy a külföldi vendégművészek Bécsset érintvén itt sem mulasztottak el fellépni. A maga korának legnagyobb német nyelven működő színháza volt, noha működését kellemetlen adottságai zavarták, mint a borzasztó akusztika, a problémás fűtés vagy a rosszul megépített illemhelyek, amelyek bűzzel árasztották el a belső teret. Pest egész művelt közönsége, így az arisztokraták is ezt látogatták, sőt az 1820-as évek elejéig bérlői is arisztokraták voltak (br. Gyürky Pál, gr. Ráday Pál, gr. Brunszvik Ferenc). Amikor Brunszvik gróf belebukott az óriási rezsiköltségekbe, a bérletet gazdag német polgárok vették át.³⁵ Többször idézett emlékiratíróink, Podmaniczky Frigyes és Splény Béla egyaránt itt kezdett színházlátogatóvá válni, gyerekkorával. Podmaniczky itt látta gyermekkorában a *Varázsfuvola*, a *Norma* és az *Ördög Róbert* c. operákat. Splény lelki szükségletévé vált a színház: „A legnagyobb öröm azután, mit szüleim tehettek az volt, ha színházba küldtek, ami az akkori patriarchális viszonyok között nem volt olyan nehéz...”³⁶ Ő a *Piroska* c. francia operával kezdte, később néhány igénytelenebb darab mellett egy Rossini-operát is látott. A 30-as években a Német Színház műsorainak gerincét Shakespeare és a német klasszikusok: Schiller, Lessing, Goethe, Grillparzer, Iffland és Kotzebue darabjai alkották.

Amikor 1837-ben megnyílt a Nemzeti Színház, a Német Színház népszerűsége csökkenni kezd. A magyar színházba járás politikai tartalommal töltődött. A Német Színházba járók és az előadások a 40-es évek közepére gyakran a hazafiaskodó ifjúság füttykoncertjeinek tárgyává váltak. A Német Színház repertoárja is könnyed bécsi darabokra, pl. Nestroy műveire szűkült. 1847-ben a színház leégett, és végleg átadta helyét a virágzó Nemzeti Színháznak. A pesti Magyar Színház a 40-es évek elejétől francia drámáknak adott teret, majd egyre inkább a kor jellegzetes műfajának, a magyar népszínműnek, ezzel is egyfajta ellenpontját képezte a Német Színháznak. A legjellemzőbb előadott szerzők Czakó Zsigmond, Nagy Ignác, Obornyik Károly voltak, majd felbukkan Szigligeti Ede

és Eötvös József néhány műve is a repertoáron. Arisztokratáink kegyeiből azonban 1847-ig nem tudta kiszorítani a Német Színházat, az a „*magyar körökben még mindig nagy factor volt*”.³⁷ Podmaniczky szerint a Nemzeti Színházat a lelkes, Pesten időző arisztokraták „*a nemzetiség apostolának*”³⁸ tartották, amely szorgalmas színházlátogatásukban és istápolásukban jutott kifejezésre. Splény Béla azonban sohasem adott politikai élt színházi kedvteléseinek: 1845-ben „*sokat jártam színházba, úgy a Nemzetibe, mint a Németbe.*”³⁹

Az első magyar társulatot, a kolozsvárit, amelynek 1821 óta kőépülete volt, már 1797-ben pártfogása alá vette id. Wesselényi Miklós. Talán ilyen indíttatásból tarthatta kötelességének Wesselényi Polixénia, hogy mindennapos vendégül lássa a John Paget által is említett „*Jancsó urat, az első magyar színészt, akinek sikerült hírnévre szert tennie*”.⁴⁰ Itt Godófalvi Jancsó Pált, az első nagy magyar komikust ismerhetjük fel. Paget még egy állandó társulatot említ, a pozsonyit, amely azonban német nyelvű volt. A nyilvános színházak mellett természetesen működtek az arisztokrata házi színházak, házi operák és marionettszínházak. 1836-ban egyedülálló vállalkozásként indult Splény Béla és testvérei házi színháza, ahol ők maguk játszottak, sőt a díszletek egy részét is maguk készítették. Arisztokratákkal mint színészekkel a későbbiekben a *Honderű* c. folyóirat egyes lapjain is találkozhatunk, egy-egy jótékonysági bál keretében előadott színi előadás szereplőiként. A naplók alapján megállapítható, hogy mágnásaink külföldi útjaikon is jelen voltak a színházi előadásokon, egy-egy hosszabb tartózkodás idejére színházbérletet is váltottak, tehát természetes szükségletüké vált a színházba járás.

Kaszinók, olvasóegyletek

A magyar közéletben 1827-ig hiányzott az olyan színtér, ahol a szellemi és születési arisztokrácia szabadon találkozhatott volna egymással, és ami egyfajta közeledést tehetett volna lehetővé a polgárság és az arisztokrácia tagjai között. Széchenyi utazásai során találkozott az angliai egyesületekkel és klubokkal, s meggyőződött azok társadalmi és művelődési jelentőségéről. 1826-ban aláírásgyűjtési akcióba kezdett egy magyarországi kaszinó létrehozásához, az anyagi bázis megteremtésére. A Pesti Kaszinó alapító ülésére 1827. június 10-én került sor a Dorottya út 5. sz. alatti Vogel-házban, báró Brudern József elnökletével, olyan céllal, hogy „*az előkelő, jobb nevelésű, értelmes férfijak*”, a társadalom minden rétegéből „*barátságos beszélgetés végett*”⁴¹ találkozzanak vagy olvashassanak, illetve hogy az idejük nagy részét külföldön töltő arisztokráciát visszacsalogassák Magyarországra. Egyik állomása volt ez a Széchenyi által elgondolt folyamatnak, amellyel Pestet európai szintű fővárosi rangra kívánta emelni, szellemi, kulturális és politikai központtá alakítani, hogy az arisztokráciának mindezen igényeit ne külföldön, hanem Magyarországon is sikerüljön kielégíteni. A tagdíj 100 ezüst forintot tett ki. A kaszinó első arisztokratái között ott volt Széchenyi Ferenc, Károlyi Lajos, Keglevich Gábor, Teleki József, Desseffy Aurél, Jósika Miklós, Orczy László, Podmaniczky Károly, Wesselényi Miklós. Valamint az értelmiség és a pesti polgárság tekintélyes tagjai, irodalmi kiválóságok és a művészvilág képviselői, pl. Bajza József, Bugát Pál, Döbrentei Gábor, Fáy András, Egressy Gábor, Hild József, Kisfaludy Károly, Szalay László, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály stb. Az arisztokraták egy része azonban ellenszenvvel nézte a nem nemes tagokat, ezért a nem nemes pesti írók és értelmiségiek Nemzeti Kör néven

1 Tudomány és társadalom

külön egyesületet alapítottak. Paget kiemelte a különféle nézetek elterjedésének és összehangolódásának lehetőségét, „a tagok modora pallérozódását”,⁴² illetve az európai újságok hozzáférhetőségének jelentőségét. Az 1830-tól Nemzeti Casino néven működő egyesületben valóban megtalálhatók voltak a korabeli európai folyóiratokon kívül a hazaiak; a tudományos lapok: a *Tudománytár*, a *Jelenkor*, a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Kritikai Lapok*, az *Athenaeum* és melléklapja, a *Figyelmező*, valamint más jellegű lapok, a *Regélő*, a *Rajzolatok*, a *Pesti Hírlap*, a *Világ*, a *Nemzeti Újság*, a *Hetilap* (az Iparegyesület közlönye), a *Pesti Divatlap*, a különösen a főnemesség körében kedvelt *Honderü*, az *Életképek*, a *Budapesti Szemle* és a *Magyar Szépirodalmi Szemle*. A fentebb említett *Honderü* különösen az arisztokrata hölgyek rokonszenvét vívta ki Európára kitekintő divat- és más tudósításaival, valamint a magyarországi estélyekről készült rendszeres és részletes beszámolóival. Az időszaki sajtó és a folyóiratok mellett a kaszinó könyvtára lehetőséget nyújtott a hazai és külföldi irodalom olvasására. Ezt Széchenyi 338 ajándékkötettel alapította, de 1848-ra már 2000 mű található a könyvtárban, ebből 900 német, 700 magyar, több mint 300 francia és 100-100 angol, görög, valamint latin nyelvű. Műfajilag tekintve a legtöbb irodalmi és történeti munka.

A kaszinó belső kialakításáról John Pagetnél olvashatunk: „...igen csinos épület, rendkívül elegáns oszlopcsarnokokkal.” Miután beírták a nevüket a vendégkönyvbe, beléphetek a kaszinó termeibe. „Ezek az épület teljes első emeletét elfoglalják. Amint belép az ember, azonnal jól öltözött inasok serege fogja körül; az egyik elveszi a vendég kalapját, a másik bevezeti a biliárdterembe. Itt falak mentén rekeszek sora húzódik, mindegyiken egy-egy tag neve, ábécé sorrendben. Ide helyezik az illető számára érkezett leveleket, névjegyeket és csomagokat [...]. Beljebb az egyik oldalon két olvasóterem és könyvtár, a másikon két-három társalgó nyílik. Középpütt igen szép bálterem helyezkedik el, ahol a kaszinó három-négy bált is ad telente, ezen túl szeparék hosszú sora következik. Az ebédlő, s hozzá egy igen jó szakács tesz még tökéletesebbé Európa egyik legjobban szervezett klubját.”⁴³ Paget meglepően tapasztalta, hogy „a kaszinó nagyvonalúan, idegenek előtt is nyitva áll, nem úgy, mint a mi, szűkkeblű szabályok alapján igazgatott angol klubjaink többsége.”⁴⁴ A harmincas években heti egy alkalommal kamarazenei előadásokat szerveztek, amelyeken 1835-ben már nők is megjelentek, de ezek a kamarazenélések 1846-ra megszűntek.

A Nemzeti Kaszinó példáját követve az ország számos helyén kaszinók jöttek létre, valamint megkezdődött az olvasóegyletek szervezése. Ezek 1833-ra szinte az egész ország területét behálózták. A kaszinók és olvasóegyletek közül néhány, pl. a békéscsabai kaszinó és a beregszászi olvasóegylet minden rendű és rangú ember számára nyitva állt. Léteztek azonban olyan helyek is, ahol a különböző társadalmi rétegek külön-külön egyleteket hoztak létre, mint pl. Nagykőrösön. 1841-ben Debrecenben is különvált az ún. Polgári Kaszinó az 1833 óta létező kaszinótól a társadalmi ellentétek miatt. A legtöbb arisztokrata névvel a pesti, budai és marosvásárhelyi kaszinókban találkozhatunk, az utóbbiban azonban az 1840-es években kisebbségbe szorultak az arisztokraták a városi értelmiség és tisztviselői, valamint a vidéki kisbirtokos réteg beáramlásával.⁴⁵ Az 1833-ban létrehozott nagyváradai kaszinó nemcsak a műveltebb társalkodást és időöltést tette lehetővé, hanem több egylet és intézet létrehozója is volt, pl. a koldusápolda és takarékpénztár a tagok kezdeményezésére és gyűjtése hatására született meg.⁴⁶ Báró Kemény József, a tordai kaszinó megalapítója a *Tudományos Gyűjtemény*be történeti munkákat

írt.⁴⁷ A kb. 200 főt számláló kolozsvári kaszinó nem vívta ki a helybéli hölgyek elismerését. *„Panaszkodnak is a hölgyek, hogy kaszinó megnyitása óta szalonjaik konganak az ürességtől, a pipa, a kártya, a biliárd, a társalgás és a könyvek együttes vonzereje, úgy látszik, felülmúlja a szépségét.”*⁴⁸ A nők a kaszinóknak csak a mulatozásaiban vehettek részt, tagok nem lehettek, ellenben az olvasóköroökbe beléphetek. Kolozsváron 1839 óta működött egy csak arisztokrata hölgyek számára fenntartott olvasóegylet, ahol eléggé meglepő módon nem gyűjtöttek magyar nyelvű könyveket. A kolozsvári olvasótársaságnál 1847-ben szintén Heine, Goethe, Schiller, Kotzebue, Cooper, Walter Scott és Byron művei domináltak. A kolozsvári Polgári Társalkodó és a győri olvasótársaság könyvtárában ezzel szemben Kotzebue, Calderon, Balzac, Cooper és Dickens művei mellett Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai, Petőfi, Vörösmarty, Kisfaludy, Tompa, Szigligeti és Kölcsey művei is helyet kaptak.

A műveltség megítélése

A *Pesti Hírlap* 1845. december 9-ei számában a főrendű nőket a következőképpen jellemezték: *„Három, négy idegen nyelvben jártas Magyarország leánya, akármely más nemzet történetét, mostani állapotát jól ismeri – de nemzeti nyelvét nem érti, hona hajdanából nincsenek képei, hazája jelen küzdelme pedig gyakran mint guny tárgy tűn fel előtte.”*⁴⁹ Hajnik Károly a magyarországi arisztokratákkal szemben előtérbe helyezte az erdélyi mágnásokat a nemzeti nyelv és szokások fenntartásának újra felmerülő igénye miatt. Az erdélyi hölgyekről a következőképpen vélekedett: *„A mellett, hogy az erdélyi urhölgyek kirekesztőleg magyarul társalognak, tisztán beszéltek németül, francziául, sőt angolul is, mikint az művelt urhölgyekhez illik.”*⁵⁰ Pulszky Terézia visszaemlékezései megerősítik Hajnik azon véleményét, miszerint a magyar arisztokrata hölgyek igen csekély tudással rendelkeznek hazájukról, kiváltképpen akkor, ha az év jelentős részében nem is Magyarországon élnek. A hölgy emlékirataiban olvashatjuk, hogy Bécsben egy magyar szerző német cikkét olvasva a cikk íróját a következőképpen képzelte: *„Vajon valóban létezik olyan magyar, aki ennyire jól ír németül, s egyben ennyire fanatikus magyar is? – vetődött fel bennem. Minthogy tökéletes stílusban ír, minden bizonnyal nem lehet túlságosan fiatal, hiszen nem anyanyelve a német, s feltehetőleg hóbortos alkat is, ha ilyen különös elképzelések éltetik. A képzetem szülte egyén természetesen öregedő, vad külsejű, pergamenbőrű volt, s patrióta öltözetében leginkább egy medvére emlékeztetett. Ez az alak még csak nem is hasonlított ahhoz az életerős, kicsattanóan egészséges eredetihez, aki hamarosan frakkban jelent meg előttem, s öltözékét még az is megirigyelhette volna, aki a legújabb francia módit követi.”*⁵¹ Ezen persze nem csodálkozhatunk annak tudatában, hogy korábban Magyarországról elég lesújtó véleménnyel találkozott: *„Azt mesélték, hogy műveletlen, lapos és néptelen földek uralják azt az országot [...] – ország, amely a rejtett kincsek, a barbarizmus démonának féltve őrzött országa, amelyet a civilizálódó németek csak úgy tudtak megmenteni, hogy visszaűzték népét a Tisza határáig, az európai civilizáció Mississippijéig.”*⁵²

Széchenyi István meglehetősen pesszimistán látta az arisztokrácia szellemi állapotát: *„A szokás, az erkölcs, az életmód kiszorítja belőlünk a természetet, az erőt, az erényt.”*⁵³ Az erdélyiekről a következőket írta: *„Mindazokról, akiket Erdélyben láttam, megállapíthatom, hogy az ismeretség első pillanatában tetszésünket megnyerik, mert vendégszeretők*

1 Tudomány és társadalom

– később azonban kicsinyes eszméik és előítéleteik folytán elviselhetetlenné válnak.”⁵⁴ Mindezek ellenére a gróf Esterházy Károlynak címzett egyik levelében már arról írt, hogy régi mágnástársai kihalóban vannak, s új, hazafias indulatú nemzedék van felnövőben,⁵⁵ reméli, hogy gróf Esterházy Károly „széles vállú fiaiból igazi magyar emberek lesznek, de nem ám betyár, pipás, káposztaevő magyarok, hanem a Nemzetiség jeles és nemes értelemben.”⁵⁶

A kortárs angol utazó, John Paget a férfiakról így vélekedett: „Valamennyien beszélnek magyarul és németül, néhányan franciául és angolul is. Viselkedésük egyszerű, talán kevésbé pallérozott, mint velük azonos rangú és korú angoloké. Klasszikus műveltségük, kiváltképp latin tudásuk felér a miénkkel, országuk törvényeit pedig jóval aprólékosabban ismerik, mint mi a mieinket... Másfelől viszont általános irodalmi tájékozottságukban, tudományos ismereteikben, a szépművészetek tanulmányozásában és a politikai gazdaságtannak legalább alapfokú elsajátításában, úgy gondolom, lemaradnak mögöttünk.”⁵⁷

Néhány angol utazó, akik vagy csak felületesen, vagy pedig el sem jutva Magyarországra, azt a véleményt alakították ki a magyar nőkről, hogy tudatlanok, műveletlenek és saját nyelvükön kívül nem beszélnek idegen nyelvet. Ezeket a véleményeket Paget megbotránkozva és hevesen utasította vissza: „[...] a magyar nők műveltsége, ami a nyelvtudást illeti, messze felülmúlja az azonos társadalmi osztályba tartozó angol vagy francia hölgyekét, sőt, ami azt illeti, az urakét is [...]. Magyarország nagy szerencsétlenségei közt szokás emlegetni, hogy a családok legtöbbszörében nem a magyar, hanem a német nyelvet használják, a fővárosi szalonokban pedig német, francia vagy akár angol szót gyakrabban hallani, mint a magyart.”⁵⁸; továbbá: „Az erdélyi asszonyok némelyikét műveltsége és csiszolt modora a világ bármely társaságának díszévé tenné.”⁵⁹

Az elit legfőbb szerepe a társadalomban erkölcsi mintákat adni a viselkedésre, az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására, azaz: kultúrát teremteni.⁶⁰ A reformkorban az oly sokszor negatív kritikával illetett nyugat-európaiság tette alkalmassá a kor arisztokratáit arra, hogy közvetítésükkel új, polgári szokások honosodjanak meg Magyarországon.

Jegyzetek

¹ Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése, in: Magyar művelődéstörténet, szerk.: Kósa László, Osiris Kiadó, 1998, 341. skk. o.

² Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban, Akadémiai Kiadó, 1978.

³ Magyarország története 1790-1848, főszerk.: Mérei Gyula, szerk.: Vörös Károly, Akadémiai Kiadó, 1980, 491. o.

⁴ Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke = Századok, 1924.

⁵ Vö. 3. sz. jegyzet.

- ⁶ Fényes Elek: Magyarország statistikája, Trattner, Pest, 1842, 119-120. o.
- ⁷ Szerencs János: Magyarország és társországainak főrendei, Budapest, 1885, 7-10. o.
- ⁸ Virág Irén: A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében = Magyar Pedagógia, 2004/1. szám, 77-93. o.
- ⁹ Splény Béla emlékiratai, szerk.: Kendi Mária, Magvető Könyvkiadó, 1984.
- ¹⁰ Wertheimer Ede: Gróf Andrassy Gyula élete és kora, MTA, 1910-1913, 1. köt.
- ¹¹ John Paget: Magyarország és Erdély, válogatta, szerkesztette, a szó- és névmagyarozatokat és a tanulmányt írta: Maller Sándor, Magyar Helikon, 1987, 249. o.
- ¹² Váczy János: Bárá Wesselényi Miklós ifjúkora = Századok, 1910/44. szám, 230. o.
- ¹³ P. Szathmáry Károly: Emlékeim, Pest, 1844.
- ¹⁴ Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a Naplótöredékekből, 1824-1887, Magyar Helikon, 1984, 192. o.
- ¹⁵ Splény Béla emlékiratai, i.m. 272-317. o.
- ¹⁶ Busbach Péter: Egy viharos emberöltő. Korrajz, Budapest, 1889, II. köt.
- ¹⁷ Széchenyi István: Napló, szerk.: Oltványi Ambrus, Gondolat Könyvkiadó, 1982, 181-182. o.
- ¹⁸ Uo. 177. o.
- ¹⁹ Uo. 179. o.
- ²⁰ Bárá Jósika Miklós: Emlékirat, Pest, 1865, I. köt. 185. o.
- ²¹ Uo. IV. köt. 76. o.
- ²² Uo. 113. o.
- ²³ Uo. 122. o.
- ²⁴ Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei (Válogatás naplótöredékekből 1824-1887), Budapest, 1984
- ²⁵ Tóth Lőrinc: Gr. Batthyány Kázmér és emlékiratai = Budapesti Szemle, 1893/198. szám
- ²⁶ Thallóczy Lajos: Gróf Keglevich Jánosné naplója = Századok. 1884/86. szám
- ²⁷ Brunsvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései, szerk.: Czeke Marianne, Budapest, 1938, I. köt.
- ²⁸ Pulszky Ferenc: Életem és korom, Budapest, 1958, 264. o.
- ²⁹ Uo. 269. o.
- ³⁰ John Paget: i.m. 42. o.
- ³¹ Uo. 520. o.
- ³² Gillemot Katalin: Gr. Széchenyi Ferenc és bécsi köre, Budapest, 1933, 9. o.
- ³³ Brunsvik Teréz grófnő naplói és feljegyzései, i.m.
- ³⁴ Mravik László: A gróf Brunsvik család gyűjteményei = Művészettörténeti Értesítő, 1994/1-2. szám
- ³⁵ Magyar színháztörténet, szerk.: Hont Ferenc, Gondolat Könyvkiadó, 1962, 116. o.
- ³⁶ Splény Béla emlékiratai, i.m. I. köt. 28. o.
- ³⁷ Uo. 520. p.
- ³⁸ Podmaniczky: i.m. 210. o.
- ³⁹ Splény Béla emlékiratai, i.m. 523. o.
- ⁴⁰ John Paget: i.m. 255. o.
- ⁴¹ Ilk Mihály: A Nemzeti Casino 100 éves története, Budapest, 1927.
- ⁴² John Paget: i.m. 75. o.

1 tudomány és társadalom

⁴³ Uo. 83. o.

⁴⁴ Uo. 84. o.

⁴⁵ Fülöp Géza: i.m.

⁴⁶ Szárazberky Nagy József: *Emlékjegyzetei*, Budapest, 1931

⁴⁷ Kőváry László: *A Millenium századában kihalt erdélyi családok*, Kolozsvár, 1901, 44. o.

⁴⁸ John Paget: i.m. 252. o.

⁴⁹ Teleki Blanka: *Szózat a magyar főrendű nők nevelése ügyében* = *Pesti Hírlap*, 1845. 587. szám, dec. 9. aláírás: „Egy főrendű hazafi”

⁵⁰ Hajnik Károly: *Visszaemlékezések. Jelenetek és adomák a magyar életből*, Pest, 1856, 70. o.

⁵¹ Pulszky Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai*, Magvető Könyvkiadó, 1986, 12-13. o.

⁵² Uo. 12. o.

⁵³ Széchenyi: i.m. 38. o.

⁵⁴ Uo. 223-224. o.

⁵⁵ Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*, Budapest, 1927, 501. o.

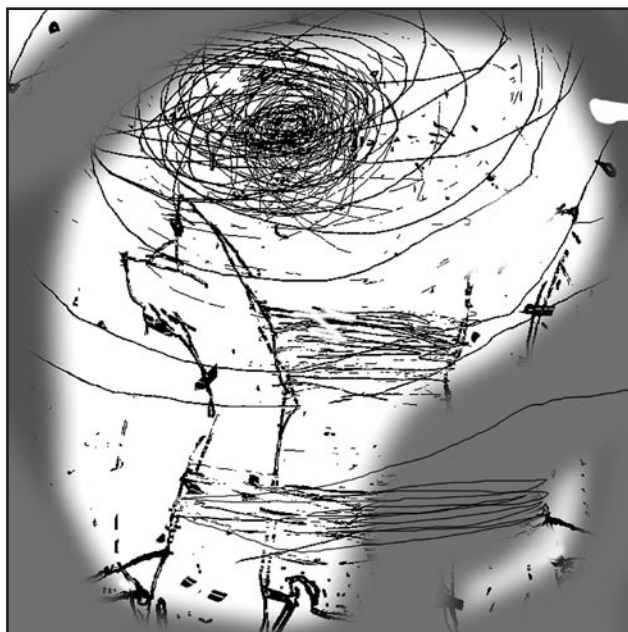
⁵⁶ Gr. Széchenyi István levelei, *Athenaeum*, I. köt, 102. p.

⁵⁷ John Paget: i.m. 18-19. o.

⁵⁸ Uo. 281. o.

⁵⁹ Uo. 250. o.

⁶⁰ Bibó István: *Elit és szociális érzék*, in: *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból*, Magvető Könyvkiadó, 1994. 7-9. o.

Éles Csaba

A világirodalom viszonya a nemzeti irodalmakhoz

Goethe az *Irodalmi sansculottizmus* című, 1795-ben írott cikkében fölteszt egy fontos kérdést: mikor és hol lesz valaki nemzeti klasszikussá? Amilyen egyértelmű ez a problémafelvetése, olyan világos és határozott a rá adott válasza is. „Ha nemzetének történelmében a nagy eseményeket és következményeket szerencsés és jelentős egységben találja meg; ha honfitársainak érzülete nincs híján a nagyságnak, lelke az érzések mélységének, cselekvésükből nem hiányzik az erő s a következetesség; ha őt magát áthatja a nemzeti szellem, s ilyképp, a benne élő génusz által képesnek érzi magát a rokonszenvre mind a múlt, mind a jelen iránt; ha nemzetét a kultúra oly magas fokán találja, hogy saját művelése is könnyű; ha bőséggel gyűjt anyagot, ha elődeinek tökéletes vagy tökéletlen kísérleteit láthatja...”¹

Ha mindezeket a feltételeket a szerző megtalálja, és azoknak megfelel, akkor nemzete irodalmának (művészetének, kultúrájának) klasszikusává lesz vagy lehet. A világirodalom (egyetemes művészet, világkultúra) klasszikusának követelménye mindehhez képest nem támaszt minőségileg és összetevőiben új feltételeket. A nemzeti irodalmak, művészetek, kultúrák klasszikusai azok az elhivatottak, akikből kikerülnek az egyetemes kiválasztottak. 1795-ben Goethe és kortársai – mindenekelőtt Hegel és Schelling, Schiller és a Schlegel-fivérek – a perifériáról néztek föl az európai angol-francia-spanyol világirodalomra. A kör – különösen a II. világháború óta – világméretűvé szélesedett; de a kérdésfeltevés és a válaszadás helyességén, annak lényegén mit sem változtatott.

A mi nagyon ígéretes tehetségű és forradalmi szemléletű reformkori gondolkodónk, Vasvári Pál Goethétől függetlenül, már 1848 előtt eljutott – igaz, csak tézisszerűen – a híres goethei irodalmi próféciáig. „A világirodalom a nemzetiből fog fejlődni.”² Vasvári aligha gondolta, hogy nemzedékéből éppen barátja és harcostársa, Petőfi Sándor emelkedik föl a magyar népből és nemzetitől az általánosan és mindmáig elismert egyetemesig. A népitől és nemzetitől az egyetemesig Petőfi előtt a magát „embernek és polgárnak” tartó poéta-Mozart: a debreceni Csokonai Vitéz Mihály is eljutott – csakhogy az ő esetében e tény nemzetközi elismertsége mindmáig várat magára.

Azok az írók és költők, akik a leghívebben tudják tükrözni a nemzetet, azok képesek egyszer s mindenkorra a legmélyebben és legigazabban megragadni és ábrázolni az egyetemesen emberit. Az egyes népek-nemzetek legeredményesebb és legtartósabb hatású „ügyvédei”, azaz diplomatái rendszeren és korokon átívelően a költők, írók és más művészek. 1923 januárjában, még a Sorbonne egyetemen is, Petőfi ebben az értelemben árnyékolta be gróf Apponyi Albert 1919/1920 fordulóján Párizsban kifejtett erőfeszítéseit.

„Éppen ez a furcsa a nagy irodalomban – írta a cseh Karel Čapek 1936-ban –, nincs a nemzetnek nemzetibb valamije nála, és mégis mindenki számára érthető, meghitt, közeli

nyelven szól. Semmiféle diplomácia, semmiféle népszövetség nincs olyan egyetemes, mint az irodalom; az emberek azonban nem veszik elég komolyan, erről van szó; és ezért van, hogy még mindig kölcsönösen gyűlölik egymást és olyan idegenek egymásnak.”³

A zene világára vonatkoztatva, versbe formázva, lényegében ugyanezt az érzést és gondolatot fejezi ki a fiatal Juhász Gyula *Gotterhalte* (1905) című költeményének néhány sora:

*Beethoven, bár Bécs adta, elragad,
S Wagner, bár lelke német, elvarázsol.
Hiszem, hogy a művészet tiszta vallás,
Melynek nemes, hódító kultuszában
Szövetséget köt minden érző szív.*⁴

Vesztes csaták vagy a hátországot is sújtó háborús pusztítások következtében azonban – átmenetileg – még a legnagyobb alkotóművészek is tehetetlen „diplomátáknak” mutatkoznak a média révén is gerjesztett „népharaggal” vagy inkább a modern tömegszínházzal szemben. Meghökkenítő példa erre a jelenségre Shakespeare párizsi bukása 1822-ben. *Macbeth* című tragédiáját ugyanis egy angol színtársulat kétszer is megkísérelte előadni a Port-Saint-Martin színházban. Sikertelenül, mert a karzaton tüntető ifjúság Napóleon waterloo-i vereségének társfelelőseként utasította el a szerzőt: „Le Shakespeare-rel, a gaz Wellington szárnysegédével!”⁵

Az emigrációba kényszerülő (ám távollétét mind szellemi, erkölcsi, mind pénzügyi értelemben gazdagon kamatoztatni tudó) Voltaire londoni drámaolvasmányai és színházi élményei alapján jutott egy figyelemre méltóan tanulságos, esztétikai következtetésre. Nevezetesen, hogy míg a komédiák többsége a nemzeté – addig a tragédia az egész művelt világé.⁶ Voltaire ezt természetesen az érthetőség és élvezhetőség szempontjából gondolta így. (Nem tette hozzá, hogy ezzel együtt a komédiák – éppen az egy Molière kivételével bizonyosan – a saját koruké, a tragédiák viszont minden századoké.) Elsősorban a drámaköltőre nézve sajnálatos, hogy a Racine és Corneille darabjain iskolázódott irodalmár-bölcselel éppen Shakespeare-t nem értette meg sohasem. Ami nem sikerülhetett a késő klasszikus Voltaire-nek, az évtizedekkel később megadatott a másik nagy francia írónak és költőnek: Victor Hugónak. A legjelentősebb, Csatorna-szigeteken élő száműzött szerzőnek Shakespeare-ről írt alapvető fontosságú elismerése és mellékes (nem is teljesen helytálló) kritikai megjegyzése egyaránt a romantizmusból ered. „Shakespeare teljesen emberi s egyben angol. Nagyon angol, túlságosan angol. Annyira angol, hogy enyhíti a darabjaiban szereplő királyok szörnyű vétkeit, ha azok angol királyok, megalázza Fülöp Ágostot Földnélküli János előtt...”⁷

Victor Hugo mellett még legalább két nagy francia író gondolta úgy a 19. század első felében – tehát a „klasszikus” romantika korában –, hogy Shakespeare se nem etnikai ellenség, se nem stiláris idegenség. Stendhal⁸ és Chateaubriand is meggyőződéssel vallották és hirdették, hogy az angol Shakespeare olyan barát és szövetséges, akinek nevét a francia nemzeti irodalmi megújulás zászlajára lehet és kell is írni. Chateaubriand fölismerete, hogy Shakespeare egyike a nemzetközi irodalom legnagyobb, nyelvezetével időben messze mutató honi irodalmat teremtő géniuszainak; s akinek ezen szerepköréhez csak Homérosz, Dante és Rabelais öröksége hasonlítható.⁹

Shakespeare németországi recepciója a 18-19. században – tehát a felvilágosodás kori klasszicizmustól a romantikáig (és tovább) –, a franciák fogadtatásától eltérően, egyértelműen és kizárólagosan pozitív. Csorbítatlan és megkérdőjelezhetetlen angol nemzeti művészi habitusával együtt látták őt egyetemesnek, és tekintették őszintén a magukénak. (Klaus Mann *Mephistója* tanúsítja, hogy még a Harmadik Birodalomban is.) Lessing és Goethe, Friedrich és különösen August Wilhelm Schlegel különféle műfajú írásaikban helyesen ismerték föl, és nyomatékosan hangsúlyozták is, hogy a *Rómeó és Júlia* vagy a *Szentivánéji álmom*, a *Hamlet* és az *Othello*, a *Lear király* vagy az *Antonius és Cleopátra* szerzője nélkül nem lehetséges érdemben német színházkultúra. Shakespeare termékenyítő hatásának és múlhatatlan varázsának, nemzeti és egyetemes jellegének az a legfőbb titka, hogy a régiekben és kortársaiban, az idegen ajkúakban és honfitársaiban egyaránt radikálisan megértette és megragadta az emberi jellegzetességeket.

„Mindenütt ott van Anglia – fejtette Goethe 1813-ban –, a tengerek mosta, ködökbe és fellegekbe burkolt sziget, e négy égtájon tevékeny. A költő méltó, fontos korban él, és ennek műveltségét, torzulását mind sok derűvel adja elő, sőt, bizonyosan nem hatna ránk ekképp, ha eleven korával nem azonosult volna. Senki sem vetette meg a materiális jelmezt annyira, mint ő; ismeri ő annál jobban az emberek belső viselkedését, és ott mindenki egyforma. Mondják, remekül ábrázolta a rómaiakat; holott hát azok is mind tősgyökeres angolok nála, én ezért rómaiaknak aligha látom őket, mégis, embernek látom mindet, s mert ennyire alapjaikban emberek, illik nekik a római tőga. Ha elfogadjuk ezt az alapképletet, dicséretesnek találjuk anakronizmusait, s műveit épp az teszi oly hallatlanul elevenné, hogy gyakorta sérti a külsőségeket.”¹⁰

Christian Friedrich Hebbel esztétikai gondolkodóként – paradoxnak tűnő módon – Goethe még következetesebb tanítványának bizonyult e vonatkozásban. Harminc évvel később ugyanis kijelentette, hogy „Shakespeare nem volt brit, ahogy Jézus sem volt zsidó.”¹¹ Ezt csak úgy lehet értelmezni, hogy Shakespeare annyira brit, hogy az már egyszerűen emberi. Hebbel ezzel ugyan nem mond ki, de sejtetni enged egy igazán korszakalkotó analógiát. Ahogyan Krisztus az emberiség megváltója, úgy Shakespeare a német teátrumoké. Továbbá a magyaré is, mert Pesten kezdettől fogva a Nemzeti Színház „házi szerzőjeként” tekintettek rá. Petőfinek a *III. Richard* bemutatója (1847) kínált alkalmat arra, hogy leírja laudációját. Már az egyes természeti metaforák is gigantikus képzetűek: „változzék e név hegygé s magasabb lesz a Himalájánál, változzék e név tengerré, s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti-óceánnál; változzék e név csillaggá, s ragyogóbb lesz a napnál.” Ám még ezeket az analógiákat is fölülmúlja azzal a „kozmológiai” fölismeréssel, miszerint Shakespeare „egymaga fele a teremtésnek. Őelőtte tökéletlen volt a világ, s az Isten, midőn őt alkotá, így szóla: nesztek, emberek, ha eddig kételkedtetek, ezután ne kételkedjétek létezésemben és nagyságomban!”¹² Petőfi szemében Shakespeare már annyira nem angol, hogy a világ normális rendje szerint igazából csak franciának szeretné tudni. Mert hogy az angol – költőnk képzeletében – annyit jelent, mint önzőnek és pénzimádónak: tehát lelki nyomorultnak, a poézistól teljesen idegennek vagy mentesnek lenni.¹³ Petőfinek Shakespeare-hez forduló határtalan csodálatában és fékezhetetlen vonzódásában minden bizonytalanságot döntő szerepet játszott két, egymást kiegészítő történelemszemléleti vagy inkább politikai tendencia. Az egyik ág a királyok igazi erkölcsi természetének és hatalmi mentalitásának leleplezése – a másik ág a republikánusok „rehabilitálása”: bátor hősiességük és feddhetetlen morális mivoltuk fölmutatása. Amikor Petőfi azt tartja fontos-

nak kiemelni, hogy a *Julius Caesar* vagy a *Coriolanus* költője a legkevésbé német lehetne, akkor egyáltalán nem Lessing és Goethe, a Schlegel-fivérek és Hebbel törekvéseit, hanem a Habsburgok uralmi gyakorlatát utasítja el.

Egy nagy forgószínpad a világtörténelem, s a változó színekben a nemzeti és egyetemes emberi értékek hívei mindig fő szerepet fognak juttatni Shakespeare élő szellemének. Így formáljuk át az *Ahogy tetszik* híres szavait, hogy megvilágítsuk Babits Mihály 1916-ban közzétett fölhívását. „A Shakespeare-jubileum megünneplése a háború alatt kétszerezsen kötelességünk: ha valamikor, a nemzeti elnyomatás korszakában, az irodalom, már pusztá létével is, zsarnok önkény s erős cenzúra alatt, a nemzeti kultúra különállásának biztos jele és záloga volt; úgy ma, megfordítva, az európai kultúra elpusztíthatatlan egységét és testvériségét kell, minden önkény ellen, pusztá létével, dokumentálnia. Shakespeare neve igazán tipikusan jelentős erre az egységre: minden nagy író közül ő az, aki leginkább az egész világnak: a németeké szinte éppannyira, mint az angoloké. Irodalmi hagyományainknál fogva a mienk is.”¹⁴ A poeta doctus utolsó mondatát támasztja alá és gondolja tovább közel húsz évvel később (1934) a kiemelkedő elméleti és gyakorlati (rendezés, igazgatás) színházi szakember, Horváth Árpád cikke is.¹⁵

A stíluson túlmenően az „érzés és a gondolat szépségében” rejlik az irodalom egyetemes jellege – erre a konklúzióra jutott Chateaubriand.¹⁶ Másfelől az az igazán nemzeti – Fábry Zoltán szemszögéből: magyar – irodalom, amely „a jelent a jövő távlatának erejével” képes vizsgálni; s amelynek megvan az ereje ahhoz is, hogy főképp „emberit, művészt: értéket alkosson”.¹⁷ Ezt a figyelmeztető megállapítást „a stószí remete” 1923-ban írta, egy olyan frusztrált korszakban, amikor – nem kis részben a hivatalos Budapest ösztönzésére – soha nem látott mértékben terpeszkedett el a magyar irodalmi tömegkultúrában a pántlikás provincializmus, az árulkodóan igénytelen és tendenciózusan talmi. Ugyanerre a veszélyre – ám főként az európai rangú magyar kultúra éltető és érvényesülő terepét féltve – emelte föl a hangját Szegeden Juhász Gyula is már egy évvel korábban: „Aki értéket jelent e tájon, aki gazdagítja, építi, erősíti, fejleszti és tágitja – világgá tágitja – a magyar kultúrát, az ennek a magyar közösségnek tagja és az egyúttal a még nagyobb közösségnek, az emberiségnek ügyét is szolgálja és előbbre viszi. Minden szűkítés és korlátozás, minden vétó és anathéma csak csorbítása és kisebbitése, elszegényítése a magyar kultúrának. És aki ezt cselekszi – és ma, sajnos akad elég, aki ezt cselekszi – az akármilyen jó hazafinak is vallja magát, ártalmára van a magyarságnak. És ezt nem lehet elégszer hangoztatni, aki a magyarságnak árt, az az emberiségnek is árt.”¹⁸

Mindazonáltal kiemelkedő közép-európai költők és írók – ha mentséget nem is – bizonyos mértékig magyarázatot adtak a főleg a kisebb népek irodalmában, irodalompolitikájában, összefoglalóan: irodalmi közéletében föl-fölbukkanó, kétféle elzárkózási taktikákra és praktikákra. „Milyen boldogok is a nagy nemzetek” – kezdte meditációját Ady Endre még 1906-ban. „Nem kell félniök idegen kultúrák hódításától. Örülnek a versenynek, mely saját kultúrájukat még nagyobb erőfelfejtésre sarkallja. A jövőbe pillantanak be velünk e jelek. Minden kultúra összeölelkezik majd, s féltékeny nem lesz a másokra. Mert félni egy másik kultúrától ma is annyit jelent, mint félni – a kultúrától.”¹⁹ A kisebb nemzetek irodalmi élete nemcsak a külső hatásoktól tarthat, hanem – és még inkább – a nemzeti önismeret és önkritika mélyreható élveboncolásaitól is. „Egy kis nemzet családjában – írja franciául a cseh Kundera Párizsban – a művész sokféle módon, sokféle szállal van megkötvve. Ha Nietzsche harsányan szidja a német jellemet, ha Stendhal kijelenti, hogy Itáliát többre

tartja hazájánál, egyetlen német, egyetlen francia sem sértődik meg; ha egy görög vagy egy cseh ugyanezt merészelné mondani, családjá gyűlöletes árulóként átkozná ki.”²⁰

Egy kultúra egyetemes és nemzeti jellege – az irodalomtól a társalmúvészetekig, az egyes műalkotásoktól a széles szellemi életig – számtalan esetben megragadható és elemezhető. Terjedelmi korlátok okán mellőztük most a zenét és a képzőművészeteket; holott nyilvánvaló, hogy – a magyar kultúránál maradva – mindenekelőtt Bartók és Kodály, a szobrász Izsó Miklós vagy az építész Lechner Ödön nélkül ezen esztétikai probléma körbejárása semmiképpen nem lehet teljes. Megmaradunk az irodalomnál; amelynek térképén nemcsak Szentpétervár, London vagy Párizs, hanem például Rácegrespuszta is megjelöltetett.

Nincs valamirevaló költő vagy író az orosz irodalomban, aki a legcsekélyebb mértékben is megkérdőjelezné Puskin prófétai jelentőségét. Ellenkezőleg, csak az őszinte tiszteletadások szaporodnak. Puskin az a makulátlan „Mózes”, aki Oroszhont elvezette a világirodalomba. Nem mondható véletlennek, hogy mélyen orosz mivoltának és magas európai színvonalának harmonikus szintézisét az a Sztavinszkij is fontosnak tartotta rögzíteni 1935-ben írt önéletrajzában, aki zenéjében teremtette meg ugyanezt. Puskin neve nekünk „nemcsak sokrétűsége és egyetemessége miatt volt különösképpen kedves, hanem programot is jelentett. Puskin természete, mentalitása és egész világnézete révén, legtökéletesebb képviselője annak a rendkívüli típusnak, amely Nagy Pétertől veszi eredetét, és szerencsésen tudja egyesíteni a legspecifikusabb orosz elemeket a nyugati világ szellemi kincseivel.”²¹ Sztavinszkij Puskin több műfajú művészetében, Babits ugyanebben az évtizedben (1932-36) – nem mellékesen az európai antifasiszta népfrentmozgalom megszületésének korában – a *Puszták népe* című klasszikussá vált szociográfiában látta meg a szerző „oroszságát” és magyarságát. Amit Illyés Gyula „elbeszél, az néha a híres orosz írók legsötétebb mélységű témáival rokon. De ahogy elmondja, az csöppet sem orosz. Az teljesen magyar; idegességében is megtart valami nyugalmat s a kétségbeesésében is méltóságot és mértéket, sőt humort.”²²

Mondanivalónk mottóját – Albert Schweitzer szellemiségéből is merítve – magunk fogalmazzuk meg, és esszészerű értekezésünk végére illesztjük. Ha a nemzet eszméje uralkodik a kultúra ideája fölött, akkor emiatt a nemzet is jelentősen károsodik. Ha a kultúra ideája uralkodik a nemzet eszméje fölött, akkor ebből fakadóan a nemzet is jelentősen gazdagodik. Ehhez jön még végszóként, hogy a nemzeti kultúra eszméje mellett nem szabad megfeledkeznünk a kultúra nemzetének eszméjéről sem.

Jegyzetek

1 Johann Wolfgang von Goethe: *Irodalmi sansculottizmus*, in: *Irodalmi és művészeti írások, válogatta és szerkesztette: Pók Lajos, Európa Könyvkiadó, 1985, 46. o.*

2 Vasvári Pál: „A márciusi ifjak egyike én valék”. *Válogatott írások, levelek, beszédek, Zrínyi Katonai Kiadó, 1988, 47. o.*

3 Karel Čapek: *Északi utazás*, in: *Barangolások Európában, Európa Könyvkiadó – Madách Könyv- és Lapkiadó, Budapest-Pozsony, 1973, II. kötet, 49-50. o.*

- 4 Juhász Gyula összes versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966, 1. kötet, 28. o.
- 5 Vö.: Stendhal: Rossini élete, in: Zenei írások, Magyar Helikon, 1973, 525. o. és Rónay György: Az önérzet fonákja, in: Jegyzetlapok, Magvető Könyvkiadó, 1969, 315. o.
- 6 Vö.: Voltaire: Filozófiai levelek, in: Válogatott filozófiai írásai, Akadémiai Kiadó, 1991, 109. o.
- 7 Victor Hugo: Shakespeare, Gutenberg Kiadó, 1929, 293. o.
- 8 Vö.: Stendhal: Racine et Shakespeare (1. kötet: 1823., 2. kötet: 1825)
- 9 Vö.: François René de Chateaubriand: Síron túli emlékiratok. Válogatás, Osiris Kiadó, 1999, 138. o.
- 10 Johann Wolfgang von Goethe: Antik és modern. Antológia a művészetekről, összeálította és szerkesztette: Pók Lajos, Gondolat Kiadó, 1981, 493. o.
- 11 Idézi: Hauser Arnold: A művészet szociológiája, Gondolat Kiadó, 1982, 141. o.
- 12 Petőfi Sándor: Nemzeti Színház, in: Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 297. o.
- 13 Uo. 296. o.
- 14 Babits Mihály: A Shakespeare-ünnephez, in: Esszék, tanulmányok, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, I. kötet, 430. o.
- 15 Vö.: Horváth Árpád: Tradíció, in: Modernség és tradíció, Gondolat Kiadó, 1982, 277. o.
- 16 Vö.: Chateaubriand: i.m. 142. o.
- 17 Vö.: Fábry Zoltán: Irodalom és magyarság (Húsvéti hitvita), in: Fábry Zoltán összegyűjtött írásai, 1. kötet (1920-1925) Újságcikkek, tanulmányok, Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1980, 150. o.
- 18 Juhász Gyula: Csevegés, in: Juhász Gyula összes művei, 6. kötet: Prózai írások, 1918-1922. Akadémiai Kiadó, 1969, 452. o. A szemelvény folytatásaként a költő pozitív és negatív életműpéldákat is említ. Érdemesebb azonban idézni három évvel későbbi sokatmondó és plasztikus példapárjait. „Akinek Hubay zenéje, Benczúr képei és Ábrányi versei jelentik a magyarság netovábbját, azoknak nem csoda, ha idegenül hat Kodály, Ferenczy Károly és Ady művészete.” (Szakállszárító, in: Juhász Gyula összes művei, 4. kötet: Elbeszélések, színpadi játékok, aforizmák, Akadémiai Kiadó, 1975, 318. o.)
- 19 Ady Endre: Jegyzetek a napról. I. A New Royal Theater, in: Ady Endre összes prózai művei, VII. kötet, Akadémiai Kiadó, 1968, 89. o.
- 20 Milan Kundera: Elárult testamentumok, Európa Könyvkiadó, 1996, 179. o.
- 21 Igor Fjodorovics Sztravinszkij: Életem, Zeneműkiadó, 1969, 89. o.
- 22 Babits Mihály: Illyés Gyula versben és prózában, in: Esszék, tanulmányok, i.m. II. kötet, 335. o. Ehhez kapcsolódik az érintett szerző egyszerre poétikus és precíz, tartalmas és tömör hitvallása megmásíthatatlan magyarságáról és empatikus egyetemességéről. „Lelket cseréljen – írta Párizsban, 1946-ban –, ki hazát cserél. Lelkemet csak gazdagítani szeretném. Csak gondolatot és tapasztalatot akarok cserélni. Igen, csiszolódni, köszörlődni is szeretnék. Hogy minél alkalmasabb magyar legyek, az egy emberiség kezében.” (Franciaországi változatok, in: Szíves kalauz. Útirajzok, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 432. o.)

Barcza József

A pataki szellem

Írásom címe valójában egy sokszor emlegetett fogalom. Kohéziós erőre utaló, hiszen már a két világháború között létrejött és a szegény sorsú falusi gyermekeknek az Alma Materben való tanulását elősegítve működött a Pataki Diákok Országos Szövetsége. Ma pedig hazánk néhány városában, sőt még a tengerentúlon is a volt pataki diákok rendszeres, eleven baráti találkozókat szerveznek – s ez az egykor magukba szívott genius loci megnyilvánulása.

Könnyebb e fogalmat jellemezni, mint megfogalmazni. Még könnyebb lenne egy színes idézetcsokrot összeállítani, majd elemezni kiemelkedő személyiségek kapcsolódó vallomásaiból. Csupán egyetlen példát említve: „Szent föld” – összegezte benyomásait Patakról Petőfi, s hozzátette: „E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a magyar szabadság oroszlánjai.” Az utóbbi két mondatot 1847. július 9-én sugallhatta a vár megtekintése után Pálkövy Antallal történt beszélgetése és a reformkor ifjúságával való boroztatása. A diákok elődei a reformkor tekintetében messze megelőzték saját korukat. Amikor ugyanis 1793-ban a magyar jogtörténet önálló tanszéket kapott, első professzora, Kövy Sándor tanítványaiból jelképes vármegyét és bíróságot, sőt jelképes országgyűlést szervezett olyan időben, amikor a bécsi abszolutizmus még nem engedte összeülni a magyar diétát. Ne arra a neveléstörténeti újításra figyeljünk, hogy a szeminárium-szerűen kiosztott feladatok végzésével a hallgatók már az iskolapadban elsajátíthatták a jogi és közéleti tevékenység gyakorlati formáit, hanem a vármegye nevére: Páncél! Még inkább címerére: középen ingatag várfalat kezeikkel támogató ifjak, alattuk ezzel a felírással: Dőlni ne hagy! Mindez hosszú évekkel a reformkor előtt. Érthető, hogy 1823-ban maga Metternich külön rendelettel tiltotta be ezeknek a „veszedelmes”, a magyar alkotmányosság valóságos helyzetére s talán az Aranybulla záradékára is ilyen kihívóan utaló szerveknek a működését.

A politikai ellenállás, a kuruckodás lenne hát a pataki szellem tápláló talaja? Semmiképpen, mert ez így sekélyes és kevés. Nem mások értékelő visszaemlékezéseire támaszkodom. Nem is pataki diákkorom élményeit fogom felidézni, hanem megpróbálom a pataki szellem összetevőit számba venni, történetileg kialakult gyökérzetét kitapintani, hogy azután ki-ki nézzen szembe a saját Patak-élményével, s próbálja a maga számára definiálni a fogalmat.

Praktikus okokból hasznosnak tűnik néhány összehasonlítás Debrecennel. Két kiindulópontból közelítsünk a témához.

Az első a városi lakosság és a diákság létszámának aránya. A Debreceni Református Kollégium hosszú ideig Magyarország legnépesebb városának volt az iskolája, amelynek magisztrátusa sokféle módon gondoskodott róla, de ellenőrizte is. Az 1564 után felépített

1 tudomány és társadalom

épületkomplexuma mellett a patakié akkor eltörpült. A coetus számára gazdag cívisek sorkosztot biztosítottak. A céhek adományai is számottevőek voltak. A diákélet a falakon belülré koncentrált. A 19. század derekán 180 debreceni református lakosra 1 diák jutott, ugyanekkor Patakon kettőre egy. Sőt, Gulyás József adata szerint 1770-ben a városka lakosainak száma 1431 volt, s ennél csak szűk százzal kevesebb: 1346 diák tanult benne, akik – jelentéktelen kivételtől eltekintve – magánháznaknál, patriarchális-familiáris körülmények között laktak, másfelől egyaránt magukra és egymásra utaltan éltek.

Lássuk közelebbről a diákság csoportjait. Ezek: úrfiak, közrendűek, inasok, illetve dárdaók. A nemesi származású úrfi mellé mindjárt megérkezésekor nevelőt keresett az édesapja: szegény, de tehetséges nagydiákot. Kettőjüket szolgálta ki az egyidejűleg fel fogadott inas: olyan nincstelen kisdiák, aki szolgálataiért ingyenes ellátásban részesült. A nevelő és az inas együtt kosztolt, általában együtt is lakott az úrfival, az ő költségén. A tehetősebb nemes tanároknál vagy tekintélyes polgárok házaiban gondoskodtak – ma talán így mondhatnánk: már csak a státuszszimbólum miatt is – a hármass együttesről. A nevelőtől szigort, az inastól pedig a kiszolgáláson túl ösztönző, példamutató szorgalmat követeltek meg. Egy taníttató nemes család automatikusan két szegény diák patrónusává vált. Ez utóbbiakban az anyagi függőség nem szolgálalkúságot, ellenkezőleg: öntudatot, önbecsülést váltott ki, hiszen el tudták tartani magukat, sőt szellemi vezetőkké vagy példakékké lettek. Ezekben a kis közösségekben az összetartozás és egymásra utaltság tudata egészséges közösségi szellemet fejlesztett ki. Egyáltalán: a gazdag gyermek egyszerűen nem viselkedhetett mások ellenében, vagy kizárásával „gazdag módon”, mert elszigetelődött, magára maradt volna. Patak éppen nem kedvezett a fölünyeskedésnek, nyegleségnek, és a diákok között társadalmi kasztrendszer nem alakulhatott ki. A származás önmagában nem sokat jelentett. A vagyon részben igen, de mondhatnók: demokratikus körülmények között.

A közrendűek értelmiségi vagy jómódú gazda-, elvéve iparos családból származtak. Őket zacskós, batus vagy tarisznyás néven emlegették, mert hazulról szekereztek be magukkal a legközelebbi szünideig kapott enni- és főznievalót. Többen összeállva béreltek a városban egy szobát, úgynevezett diákkamrát, amihez élestár tartozott. A háziasszony – a néni – némi pénz, még inkább azonban természetbeniek fejében főzött nekik, abból, amit napról-napra átadtak neki. Fűtésről, világításról pedig maguk a diákok gondoskodtak, közös költségre. Az önálló és felelős gazdálkodás keretein belül tartó szövetségek alakultak ki. A könnyebbség érdekében az együtt lakó diákok napi vagy heti váltással tulajdonképpen egymást kosztolták, s azt kellett enni, amivel a közösség rendelkezett, illetve amit – például friss húst – együtt megvett. A közösségi szellem messzemenően érvényesült, mert érvényesülnie kellett. Nem engedhettek meg egymásnak visszaélést, felelőtlenséget, pazarlást, hiszen az visszahatót volna a közösségre. Egymásra is vigyázva kellett beosztónak, leleményesnek és igazságosnak lenniük. Továbbá – amolyan belső parancsszóra – adni annak a cimborának, akinek már mindene elfogyott. Előfordult, hogy idő előtt feléltek minden főznievalót. A hagyomány szerint ilyenkor divatozott az a szokás, hogy délidőben sorra elmondták egymásnak kedvenc ételeiket, esetleg megfűszerezve a hallottakat receptjeik felidézésével is – azután egymás egészségére kívánva mindezt folyt tovább a napi munka.

Az inasok megélhetését a nemeseken kívül ezek a diákszállások – későbbi elnevezésük szerint gárdák – szintén lehetővé tették. Szolgadiákokat az együttlakó nagydiákok

is felfogadtak (a felsősöket kiszolgáló inast nevezték dárdásnak), de ez már keményebb sors volt. A sok sáros csizma tisztításától kezdve a főzőasszonnyal való vitatkozáson át a fegyelmi vétségek eltitkolásáig sok mindenben kellett átesniük. S jószerint csak azt eheték, ami éppen megmaradt. Korán megismerték tehát az életet, de általában kibírták, és megedződtek, felnőttek későbbi feladataikhoz.

A fentiekhez kapcsolódott tanulmányi téren az állandó versenyzés. Az elsős gimnazisták osztálytermének padsoraiban tanévkezdéskor elvileg bárki bárhol helyet foglalhatott magának. Az osztálytanító napokon át próbaírást, olvasást, fogalmazást végeztetett a pecúrokkal. Ezután jelölte ki a szék-elsöket vagy szék-szélsöket aszerint, hogy kinek a teljesítményét értékelte leginkább. Ők lettek a padosor felelősei. Lassan kialakult a teljes tanulmányi ranglista, amelyet az ülésrend tükrözött, de amely természetesen időről-időre módosult. Ezen a téren kezdeményezőkhöz lehetnek maguk a nebulók is: kitűzött napokon – a múlt század derekáig – dívott a versenyre kihívás, s ez hathatós ösztönzőnek bizonyult. A diáksereg – mint minden kollégiumban – tanulócsoportokban ismételte át az anyagot és készült másnapra. Patakon a tanulócsoportok között ugyancsak rendeztek versenyeket az elsőségért. A versenyekben sem a származás számított, hanem a tényleges ismeretanyag, és mind az individuális, mind a kollektív jellegű felelősségtudat hangsúlyt kapott. A pataki diákok életmódja a tanári kart illetően két szempont miatt jelentős. Az egyik: a kollégium a maga nevelteiből igyekezett kiválogatni tantestületének tagjait, akik tehát érzelmileg gyerekkoruktól kezdve kötődtek a helyhez, s élték egykor maguk is az inasok vagy közrendűek mindennapjait. Tanítványaikban saját sorsuk megisméltetését láthatták – és jól ismerték örömeiket, bánataikat. Még fontosabb azonban, hogy általában szállásadói minőségben is felelősséget vállaltak értük. Az „egy fedél törvényei” a régi kisváros életében – ahol szinte mindenki ismert mindenkit – fokozottan érvényesültek. A tanárok családjakkal együtt a diákok szeme láttára éltek, és a tanórákon túl is figyelemmel kísérték őket. A családiasság légköre, a számon tartottság ténye és tudata pedig igen nagy értékek – róluk talán éppen korunk pszichológusai és szociológusai beszélhetnének a legilletékesebben. Patakon az 1870-es évek építkezései során a főépület északi szárnyának második emeletén 114 tanulót helyeztek el internátus-szerűen, a létszám azonban rohamosan lepadt. Kísérletezett az iskola külső internátusok létesítésével is, de ezek a próbálkozások életképtelennek bizonyultak. A bentlakásos rendszer egyszerűen nem vonzott. És amikor századunk első évtizedeiben mégiscsak megnyíltak az internátusok, azok kis létszámúak és családias jellegűek voltak.

A téma megközelítésének másik aspektusa: a nyitottság. Igen, a nyitottság a pataki szellem szerves eleme, ami a betokozódást, a konzervativizmust, az újtól és az újítástól való félelmet éppúgy nem ismeri, mint ahogyan az önelégültséget, önteltséget, önhiúságot és az egocentrizmust sem. A kollégium nagyformátumú tanáregyéniségei ebben a szellemben tanítottak és neveltek, nemzedékek hosszú során át folyamatosan, azzal az önmaguk felé támasztott igénnyel, hogy indíttatásukra tanítványaik egykor túlnőjenek, túlnőhesse-nek rajtuk. Ennek a nyitottságnak, a tanulékonyaságra való hajlamnak talán leglátványosabb jele a külföldjárás volt. Ez elkezdődött már a középkorban, de akkor országos szinten még jelentéktelen volt, éppúgy, mint a debreceni diákok részesedési aránya. Például: a bécsi és a krakkói egyetemet 1440-1514 között Patakról 13-an, Debrecenből 17-en keresték fel, miközben Szeged 187, Kassa 117, Várad 78 névvel szerepel a Kubinyi And-

rás által készített országos kimutatásban. A 16. században azonban változott a helyzet, számbelileg előretört ez a két kollégium. Növendékeik a 17. században Nyugat-Európa gazdaságilag és társadalmilag legfejlettebb országainak, Hollandiának és Angliának az egyetemeit keresték fel, mégpedig oly mértékben, hogy ebben az időben az ottani magyar peregrinusok összlétszámának több mint a fele ebből a két iskolából került ki. Ezen belül azonban 1623, és a száműzés éve, 1671 között Patak állott az élen. A Hollandiában magát továbbképző 243 diákjával szemben Debrecen csak 140-et mutathat fel. Ugyanebben az időszakban Angliában – a polgári forradalom és Cromwell Angliájában – 45 sárospatakival szemben 19 Debrecenben végzett tógátusról lehet kimutatni, hogy megfordult ott. Érthető a puritánus mozgalom korai pataki jelentkezése, de éppígy – mutatis mutandis – 300 évvel később a tehetségkutatás, faluszeminárium és népfőiskola is.

Ennek a nyitottságnak a szellemi gyökerei a város egyháztörténeti régmúltjába nyúlnak vissza, még a középkorba. Néhai Szűcs Jenő iskolatársunk mutatta ki, hogy a reformáció előzményei között Magyarországon általában, Sárospatakon és környékén pedig különösen is számottevő szerepe volt a ferences rendben kibontakozó, belső spirituális megújulást célzó, de a szociális kérdések tekintetében is radikális áramlatnak, amely „az apostoli Szentszék és az egyház gazdasága ellen” izgatott. Renitens ifjú követői „tisztetlenség, lázadók és engedetlenek”, akik a rend és az egyház „újabb reformációjára konspirálnak” – jellemzik őket a körlevelek. Mondhatjuk azonban így is: tagadták a tekintélyelv kényszerű, saját meggyőződésük ellenére való vállalást. A reformációban ez a vonal erősödött tovább.

Nem teszek hosszabb egyháztörténeti kitérést, de „a pataki szellem” kulcsfontosságú kérdésével kapcsolatban három tézisszerű megállapítást szeretnék hangsúlyozni.

A magyarországi reformáció a társadalmi és politikai felelősségtudat és felelősségvállalás jegyében indult gyors térhódításnak Mohács után. Reformátoraink úgy keresték a maguk számára – Luther szavával – „a kegyelmes Istent”, hogy Őt az ország számára is megtalálják. A lakosság zöme az ún. kálvinizmustól kapott feleletet sorskérdéseire. Ez Isten szuverenitását hirdelve vallotta „kifelé” az ellenállás, sőt zsarnokölés jogát is, „befelé” pedig, hogy az ember legyen az életútját elrendelő Isten eszköze, gondviselő kegyelmének is az eszköze, és sáfárságra kapott talentumaiért, valamint lehetőségeiért érezzen felelősséget. Ez a teológia nem kuruckodó, nem „vastagnyakú kálomista” jellemeket akart nevelni, hanem a szervilizmussal fordult szembe. Isten szuverenitását hirdelve tagadta a hamis emberi tekintélyelvet, mert nem lehet embernek pusztán függvénye, vakon engedelmes eszköze az, akinek a hódolata Istent illeti meg – de ugyanígy nem bálványozhatja önmagát sem. Viszont éppen ezért bizonyul megbízható etikai, szociáletikai támpillérnek, mivel munkáját öntudatos elvhűséggel, nem pedig a magukat bármikor, bárkinek eladó zsoldos katonák módján elvárt bérért, hanem Isten dicsőségére végzi.

Ez a teológia kialakított egy jellegzetes habitust. Olyannyira kialakított, hogy – nem tréfából mondom – sokszor fel lehet ismerni ateistákká váltak között is, tartásukból, kézfogásukból, emberekhez és elvekhez való hozzáállásukból. E habitusnak kedvezett a fejedelmi pártfogás megszűnése után a kollégium társadalmi bázisa, a köznemesség. Ez a közeg nem volt olyan óvatoskodó, „sündisznó állásba” helyezkedő, mint amilyen a maga földrajzi és történelmi körülményei között egyfelől Debrecen városának magisztrátusa, másfelől a Tiszántúli Református Egyházkerület vezetősége lett. Két jellemző példa: irodalomtörténetesek (Juhász Géza, Julow Viktor) megállapították, legújabbban Szabó Magda drámában

népszerűsítette, hogy Csokonait nem a professzorok vaskalapossága miatt csapták ki a debreceni kollégiumból, hanem mert végignézte Martinovicsék lefejezését, és szimpatizált a jakobinus mozgalommal. Féltették az esetleges következményektől a várost, az iskolát. Nem adták át Csokonait a világi hatóságoknak, de csendben eltávolították, „nehogy baj legyen”. Patak pedig minden további nélkül nyíltan befogadta. Nem véletlen, hisz’ falai között jakobinus kör működött. Benda Kálmán ismertetett egy 1796-ból való, József nádorhoz küldött feljelentést. Eszerint Sárospatakon a diákok időnként összeülnek, forradalmi dalokat énekelnek, egymást republikánus atyámfiaiak szólítják, összejöveteleiken a kivégzetteket magasztalják, és megemlékeznek a börtönben sínylődőkről. A másik példa a pataki kollégium történetének igen fényes lapjairól való, a szabadságharc bukása utáni évekből. Debrecen elfogadta a németesítő célzatú és a protestáns autonómiát megszüntető tanulmányi rendszert, az Entwurfot. A pataki főiskola előjárósága viszont nem, és ezzel „kockára tette az iskola létét, hogy ne veszélyeztesse a nemzet érdekeit. „Ez volt az az idő – írta a kortárs Árvai József tanár – „midőn e részben a haza figyelme Patakra volt irányozva... midőn a nemzet sorsa egy részben a pataki főiskola sorsához köttetett. Minden a hazafiúi keblek óhajtása szerint ütött ki: a protestáns egyház megvédte törvényes jogait s állását... megtartotta az iskolát a maga és a nemzet számára.” Miért? Vay Miklós szavaival: „hagyományos hazafiságának, úgyszólván történelmi ösztönének köszöni a régi saját úton való megmaradást... egyik kezében a helvét hitvallástétellel, másikban a magyar nyelvtannal ... a tanári kar ... vívott döntő csatát az állam ereje s a kormány tekintélye ellen, azon meggyőződésből, hogy hitét szívéből, nyelvét ajkáról senkinek senki el nem veheti, s e részben a legkisebb próbálkozás istenkísértés.” És az 1860-as ünnepek alkalmával a főiskola homlokzatának közepén ez a hiteles önjellemzés állott: Három fáklyám ég: / Hit, haza, emberiség. Igen, a saját identitásához ragaszkodó, hol kezdeményező, hol ellenálló „saját úton való megmaradás”.

Az egyháztörténész debreceni püspök, Révész Imre Sárospatakon elhangzott előadásának egyik mondata még mindig elevenen él az idősebbek köreiben. Hasonlatban fejezte ki azt, amit megértett a pataki szellemből, mondván: a pataki diák elé megy a tavasznak, a debreceni diák pedig kipipál az ablakon és megvárja, amíg a tavasz érkezik el hozzá. Fogalmazhatjuk így is: van előrelelendítő és van kívánni tudó, van áttörő és van megőrző jellegű érték. Sárospatak vulkanikus talaja az előbbit termelte ki, újra meg újra, hagyományosan. A pataki kollégium belső életének alakulásában, annak minden vonatkozásában meghatározó szerepet játszott ez a tradíció, a pataki tradíció. Lényegéből következően nem merev hagyományokat őrzött a maguk eredeti formája szerint, hanem a bennük rejlő impulzív erővel élt a mában, arccal a jövő felé. Múltja szerint asszimilált és múltja szellemében asszimilálódott. Tág perspektívájával éberrel figyelte mindazt, ami számára új vagy idegen. Mindent átültetett, ami talaján meg tudott foganni – a lényénél fogva idegen pedig elhervadt, vagy elment. Kívülről nem lehetett rákényszeríteni az újat, azt mindig önmaga termelte ki önmaga számára, nyitottan.

Érthető, hogy 1948. március 24-én Karl Barth vastapsot kapott tőlünk, akkori pataki diákoktól, amikor A mai ifjúság, öröksége és feladata címmel az Imateremben elhangzott előadásában ilyeneket mondott: ne féljünk! Élünk szabadságunkkal úgy, hogy a múltat kritikusan vizsgáljuk felül, de értékeit becsüljük meg és fejlesszük tovább. Idézte Kantot: „A felvilágosodás azt jelenti, hogy az ember kinő a saját hibája okozta kiskorúságból. A kiskorúság pedig az az állapot, amelyben az ember képtelen az értelmét úgy használni,

hogy ne mások vezetésére hagyatkozzék. Ezért a kiskorúságért az ember saját maga a bűnös... Sapere aude! Vedd a bátorságot ahhoz, hogy saját értelmekre támaszkodj." Vastapsot kapott, hiszen a Bodrog-parti Athén hagyományosan ebben a szellemben nevelt önállóságra, nagykorúságra.

Szabó András kimutatta, hogy „Sárospatakot vallási hovatartozástól függetlenül szívesen keresték fel a jobb módú nemes ifjak, ellentétben Debrecennel, ahol az 1588-tól ismert diáknévsorból teljesen hiányoznak. Sárospatak hazai és külföldi kapcsolatait végigvéve különösen erősnek bizonyult az összeköttetés Erdéllyel...” A vallási, faji, nemzetiségi tolerancia, sőt az iskolának ilyen irányban is érvényesülő nyitottsága és felelős segítségnyújtása végigkísérte egész történetét. Különösen szembeötlik ez a 18. század végén, a 19. század első felében, tehát a nemzetiségi öntudat, sőt a nacionalizmus felerősödésének a korában. Gulyás József figyelt fel először arra, hogy a joghallgatók között milyen nagy volt a nem református vallású és nem magyar anyanyelvű diákok száma. Belőlük 1797-1843 között 292 „görög vallású” (görögkeleti, kisebb részben görög katolikus) növendéket számlált össze. Höröcsik Richárd kimutatása szerint 1799-1843-ig a cseh és morva diákok összlétszáma 69 volt, akiket a kollégium ösztöndíjban, kedvezményes elhelyezésben részesített. Takács Béla nyomdatörténeti kutatásai tágabb összefüggésben hangsúlyozzák, hogy ugyanebben az időben – zömmel az 1820-as, 1830-as években – a főiskola tipográfája a szlovákok számára szlovák, a görögkeletiek számára görög, a zsidók számára héber nyelven adott ki könyveket. A vallási és nemzetiségi türelmetlenséggel szemben, de függetlenül a társadalmi származástól, a vagyoni helyzettől is, a Sárospataki Református Kollégium arra tanított és nevelt, hogy – egykori algondnokának, Ragályi Károlynak a szavaival – „kit-kit belső belbecse és érdeme szerint” kell tisztelni és szeretni.

A kollégiumnak Erdélyhez fűződő kapcsolatai szellemi és lelki rokon vonások miatt is jellemzőek, ilyen a nyitottság és önállóság, felelősség és a közösségi élet kidomborítása. Tehát ne csak politikai eseményekre gondoljunk, különös tekintettel az önálló erdélyi fejedelemség korára, I. Rákóczi Györgyre vagy I. Apafi Mihályra, hanem mentalitásbeli azonosságokra is. Hiszen aligha véletlen, hogy századunk elején a Kolozsvári Teológiai Fakultásnak két neves professzora: Ravasz László és Révész Imre a pataki Teológiai Akadémiára nyújtotta be magántanári disszertációját, és katedrájára szívesen fogadta el a meghívást Makkai Sándor és Mátyás Ernő is. (Mint ahogyan ebben az időben a gimnázium is töltekezett Erdélyből származó tanerőkkel, pl. Szabó Ernővel.) Érthető, hogy az alapításának 300. évfordulóját – 1831 helyett csak 1860-ban – ünneplő iskolában „az ünnepély legünnepeltebb férfja” Mikó Imre volt. Az őt körülvevő megkülönböztetett tisztelet és szeretet nem csupán tudományos tekintélyének szólt, hanem annak is, hogy arról a földről jött, amelyik az 1671-ben elűzött elődöket befogadta, számukra otthont nyújtott. Köszöntőjével osztatlan lelkesedést váltott ki, mert ezt hangsúlyozta: „Nemcsak azon részvét kifejezése miatt jöttünk ide erdélyiekül, melyet a sárospataki iskola iránt vele rokon irodalmi és tudományos intézeteink éreznek, hanem egyszersmind tanúsítására azon belső egységnek, mely a két haza fiai és érdekei között mindenkor létezett, melyet vér és közös alkotmány, történet és sorsazonosság, közös dicsőség és szenvedés pecsételt meg, melyet valaha felbontani egyikünk vagy éppen mindkettőnk sírhantján lehetend.”

1928. június 13-án Klebelsberg Kunó kultuszminiszter nagy jelentőségű látogatást tett Patakon. Az ő művelődéspolitikájában két római katolikus és egy református gimnázium

kapott különleges szerepet. Gödöllőt a francia, Pannonhalmát az olasz, Sárospatakot – éppen Sárospatakot! – az angol nyelvű oktatás központjává, a megfelelő orientációk bázisává kívánta kiépíteni. Ennek érdekében kereste fel a jelzett napon a „Bodrog-parti Athént”. Kijelentette: „Eljöttem ide, mint egy konzervatív kormány minisztere, mert az a meggyőződés hat át, hogy modern haladás csak történelmi alapon lehetséges, a fejlődés a magyar nemzetre nézve csak abban az esetben lesz gyümölcsöző, hogy ha a vallásos és hazafias gondolat össze tud szövődni a modern fejlődés szükségével. És hol valósulhat meg a kultúrpolitikának ez a követelménye jobban, mint itt, ahol immár négyszáz év óta imádják az Istent, szeretik a hazát és a magyar művelődést.”

Móricz Zsigmond így zárta visszaemlékezését pataki diákéveiről 1930-ban: „Csak szeretettel és hálával emlékezem a bodrogparti Athénre, ahol minden kő a magyar históriát s minden hagyomány a magyar irodalom rajongását lehelte... Hódolattal és szeretettel köszöntöm ezért e szent falakat... s az itt folyt határtalan jelentőségű kultúréletet, amely mindenkire, aki azóta itt tanult, dolgozott és álmodott – csak nemes és felemelő hatást gyakorolt.”

A Sárospataki Református Kollégium tartalmilag hiteles, modern fejlődése csak történelmi alapon lehetséges. Ez az alap kiépült már a reformáció korában, a sajátos körülmények között kikristályosodott magyar református teológiában, hitvallásos öntudatban, amelyhez itt a „nyitottság” nyomban párosult. A pataki alma matert mások értékeinek felismerése, megbecsülése és meggyőződés esetén alkalmazott átvétele tette a magyar iskolaügy történetében olyannyira jelentős színfolttá.

(Barcza József: A pataki szellem című, a Pataki Diákok Baráti Társasága Miskolci Csoportja előtt 1988. december 16-án elhangzott előadásának szerkesztett szövegű közlésével – a Társaság gondozásában, a Pataki füzetek 3-4. számaként 1990-ben megjelent kézirat szerzői kiegészítéseit is felhasználva – emlékezünk a neves professzorra születésének közelgő 75. évfordulója alkalmából, és köszöntjük a 2006-ban 475 éves Sárospataki Református Kollégiumot. Egyúttal folytatjuk sorozatunkat, amelyben egykori pataki tanárok kiadatlan, vagy nehezen hozzáférhető műveit tesszük közzé.)

Bónis Ferenc

Erkel Sándor és a korabeli európai zene

Brahms, Dvořák és Goldmark magyarországi kapcsolatai

Erkel Sándornak, az Erkel-név diadalmas továbbvivőjének munkásságáról több ízben esett már szó az újabb zenetudományi irodalomban: zeneszerzőként Sziklavári Károly, koncert-karmesterként e sorok írója méltatta. Munkásságának feltárt és bemutatott dokumentumai szerint a *Himnusz* zeneszerzőjének négy muzsikusi fia közül az 1846 és 1900 között élt Sándor tette a legtöbbet azért, hogy Budapest ne csupán egyik vidéki városa legyen az Osztrák-Magyar Monarchiának, hanem egyik zenei fővárosa Európának.

Tizenöt esztendősen már a pesti Nemzeti Színház zenekarának üstdobosa volt, 19 esztendősen a női kar korrepetitora. 1873-ban, Hans Richter zenei vezetése idején és nyilvánvalóan az ő javaslatára, Erkel Sándort nevezték ki a színház karigazgatójává. Richter 1871 és 1875 között vezette a Nemzeti Színház operai tagozatát és a Filharmóniai Társaságot; tőle kapott ösztönzést a korszerűség és a nemzetközi kapcsolatok előmozdítása terén az ifjú Erkel. Richtert személyes kapcsolatok fűzték Liszt Ferenchez – és még szorosabb művészi szálak Richard Wagnerhez. Wagner oly sokra tartotta Richter előadói képességeit, hogy 1876-ban őrá bízta a bayreuthi Festspielhaus megnyitó előadásainak betanítását és vezénylését. Ez pedig sokat érő ajánlólevél volt, hiszen Wagner az életét tette bayreuthi színházának sikerére. Ha tehát a színház megnyitó előadásainak zenei vezetésére – a *Nibelung gyűrűje*-ciklus teljes bemutatására – Richtert hívta meg, ez azt jelenti, hogy e felelősségteljes feladatra a világ valamennyi karmestere közül a győri születésű muzsikust tartotta a legalkalmasabbnak. Richter, 1875-ben elbúcsúzott Budapestről; utódául mind a Nemzeti Színház operai tagozatának, mind a Filharmóniai Társaságnak vezetőjeként Erkel Sándort javasolta, aki hivatalosan 1876. január 1-jétől, de gyakorlatilag már 1875-től betöltötte e kettős posztot.

Az apa, Erkel Ferenc, hosszú élete során nemigen lépte át Ausztria-Magyarország határát. Sándor fia viszont szívesen gazdagította tapasztalatait külhonban. 1875-ben Bécsbe utazott, hogy meghallgassa az *Aidát* Verdi vezényletével. Ennek a magyar operalátogatók is látták a hasznát: az *Aida* ugyanis Erkel Sándor vezényletével még abban az évben színre került a Nemzeti Színházban. 1876 nyarán Bayreuthba, majd Párizsba és Itáliába ment új darabokat, új énekeseket meghallgatni. A *Nibelung gyűrűje* Richter-vezényelte előadásának élményét – és az *Istenek alkonya* partitúráját hozta magával. Alig néhány hónappal Richter ősbemutatója után, 1876. december 29-én, már elhangzott a Filharmónikusok előadásában az *Istenek alkonya* zárójelenete. Soha ilyen frissen nem követte addig Budapest a nagyvilág zenei fejlődését.

Ez a korszerűsége törekvés mutatkozik Erkel Sándornak a későromantika másik német nagymesteréhez, Johannes Brahmszhoz fűző kapcsolatának alakulásában is. 1877. no-

vember 28-án Erkel Sándor vezényletével először csendült fel szimfonikus Brahms-mű Magyarországon: a *Változatok egy Haydn-témára*. A következő évadban, 1878. november 13-án újabb Brahms-kompozíciót vitt a budapesti közönség elé: a *II. szimfóniát*. E mű az előző évben keletkezett, így viharos gyorsasággal jutott el Budapestre.

Közvetett bizonyíték valószínűsíti, hogy a német zeneszerző jelen volt *II. szimfóniájának* első budapesti előadásán. E bizonyíték Brahms levele, amely a zeneszerzőnek egy, az előző évben, bizonyára személyes találkozás során tett ígéretére hivatkozik. Íme, az Erkel Sándornak írt Brahms-levele – ez is, mint a következők, a magam magyar fordításában:

1879. november 1.

Igen Tisztelt Igazgató Úr,

Örülök, hogy most betarthatom a múlt évben tett ígéretemet és hálás köszönettel elfogadom dec. 10-re szóló meghívását. A II. szimfóniát sok rövidítéssel fogom Önöknél előadni. Mint zongorista nem vagyok elég szorgalmas ahhoz, hogy mást javasolhatnék, mint saját koncertemet.

Miután ugyanannak a zeneszerzőnek két nagyobb műve a műsort nagyon egyhangúvá tenné és a közönségtől is túl sokat követelne, gondolja meg talán: ne vegyük-e a szimfónia helyett Haydn témájára írt zenekari variációmát, vagy a koncert helyett csak néhány szóló számot zenekar nélkül?

A koncert szólamai (és partitúrája) Pesten vannak-e?

*Kiváló tisztelettel odaadó híve
J. Brahms*

Brahms beváltotta ígéretét; első budapesti filharmonikus fellépésére 1879. december 10-én került sor a Duna-parti Vigadóban. Erkel Sándor és a zeneszerző vezényelt. A műsoron Berlioz, Brahms és Liszt művei hangzottak el; Brahmsot a *d-moll zongoraverseny* és a *II. szimfónia* képviselte. A zongoraverseny szólóját Brahms játszotta Erkel Sándor vezényletével, a *II. szimfóniát* a zeneszerző dirigálta. (Vajon az általa említett „rövidítések” alkalomszerűek voltak-e – vagy épp általuk érte volna el a mű ma ismert, végleges formáját?) A siker mindenképpen káprázatos volt. Olyannyira, hogy a következő szezonra, 1880 telére vagy 1881 farsangjára máris visszahívták Budapestre Dubez Péter filharmoniai hárfás közvetítésével. Brahms azonban ekkor nem ért rá; lemondását az alábbi sorokban tudatta Erkel Sándorral:

Igen tisztelt Uram,

tudja, milyen szívesen jövök Pestre, így nem szükséges részletesen elmondanom, mennyire sajnálom, hogy ez ezen a télen sajnos nem lesz lehetséges, se karnevál idején, se utána.

Ezt elmondtam Dubez urunknak is, kizárólag az ő szíves, szűnni nem akaró unszolása sajtolt ki belőlem egy „talán”-t. De április közepéig el vagyok foglalva Németországban, és belátom, hogy ezúttal le kell mondanom a vidám pesti napokról.

Szívből sajnálom, és jövő télre szép kárpótlást remélek.

*Kiváló tisztelettel odaadó híve
J. Brahms*

Az 1881/82-es szezon kezdetén, 1881. november 9-én Brahms valóban eljött Budapestre és fellépett a Filharmóniai Társaság hangversenyén. Elmondhatjuk: ez az est a Társaság történetének egyik legfényesebb diadalát hozta. Brahms, aki elégedett lehetett 1879-es budapesti sikerével, ezúttal ősbemutatóra adott alkalmat Erkel Sándornak és zenekarának: nálunk játszott először magyar motívumot is feldolgozó *B-dúr zongoraversenyét*. A monumentális, négy tételes koncert karmestere Erkel Sándor volt; az előző évben írt *Akadémiai ünnepi nyitányt* és a szintén hazai bemutatóként felhangzó *I. szimfóniát* Brahms vezényelte. A hangverseny előkészületeivel kapcsolatban fennmaradt Brahmsnak egy Bécsben, 1881. októberében feladott saját kezű levelezőlapja:

*Erkel Sándor
karnagy úrnak
Pesten*

*Igen tisztelt Uram,
A partitúra és a szólamok holnap kora reggel útra kelnek, csütörtökön tehát kezei közt lesznek. Remélhetőleg lesz rá ideje, hogy egyszer végigjátsszák a darabot, sokat használna próbánknak. Kérem, hogy a partitúrát semmiképp se adja ki a kezéből!*

*Kész híve
J. Brahms*

A bemutató hangverseny másfél órára Magyarországra irányította a zenei világ figyelmét. Brahms bécsi hívei, a „brahminok” élükön Hanslickkal, a rettegett zenekritikussal és Theodor Billroth sebészprofesszorral nagy számban képviseltették magukat a koncerten. A fővárosi sajtó viszonylag nagy teret szentelt az újdonságnak; a megjelent cikkekben az óvatos elismerés hangja az óvatos fenntartásával váltakozott. A *Pesti Napló* szerint „Szerzeményei, amelyek csak gondos tanulmány és figyelmes, többszöri hallás után tárják fel szépségüket, folyton nagyobb közönséget hódítanak; – de népszerűvé még nem igen tudott válni nálunk sem. Művészete sokkal komolyabb és komplikáltabb, hogysem rohamos hódításra képes lenne. Műveit mély érzelem jellemzi, de erős reflexió is, amely többnyire útjába áll a hatás közvetlenségének; nem kecs, hanem inkább a nagyság, nem mosoly, hanem inkább a filozofálás az ő sajátossága.” A zongorista Brahmsról úgy vélte a névtelen kritikus, hogy „játéka sohasem lép előtérbe” – ami, egy versenymű szólistájáról szólva, nem kifejezett elismerés –, „nem használja a virtuozitás mesterfogásait, s ez az oka, hogy valami meglepő hatást nem is gyakorol. Szép, valóban nemes előadása előnyeit a közönség mégis kiérezte, s tetszésnyilvánításával elég hálás is volt érte.” Magyarra fordítva: a kritikus elismeri, hogy neki ugyan nem, de a közönségnek mégis tetszett Brahms zongorajátéka. Erkel Sándor karmesteri munkájáról egyetlen méltató szót sem találunk a cikkben. Amit a dirigens szemlátomást nem vett a szívére: 1882. március 29-én újra megszólaltatott egy Brahms-újdonságot, az előző évben írt *Tragikus nyitányt*. Ez két évvel később, 1884. április 2-án újra elhangzott Budapesten, ezúttal a szerző vezényletével. Itt került először hazai műsorra Brahms *III. szimfóniája* is. 1886. december 16-án a *Hegedűverseny* hangzott el Magyarországon először, Erkel Sándor vezényletével, Nachéz Tivadar szólójával.

Antonin Dvořákot is Erkel Sándor fedezte fel a magyar közönség számára. 1879. november 12-én bemutatta a Filharmonikusokkal a cseh zeneszerző *III. szláv rapszódia*ját. Ez volt a Magyarországon megszólaltatott első zenekari Dvořák-mű. 1879-ben keletkezett, tehát igen gyorsan eljutott hozzánk. Akárcsak Dvořák 1878-ból való op. 44-es *Szere-nádja*, amely 1880. november 3-án hangzott fel Budapesten Erkel Sándor pálcája alatt. Ugyanő 1882. december 6-án Dvořák *I. szimfónia*ját vezényelte. Szívesen vette volna, ha a zeneszerző maga dirigálja az újdonságot. Meghívását a prágai mester el is fogadta. Ezt írta a budapesti Filharmonikusok vezetőjének:

Prága, 1882. október 17.

Igen tisztelt Uram

Szíves ajánlatát, hogy szimfóniámat vezényeljem Pesten, hálás köszönettel ezennel elfogadom.

Ha a viszonyok lehetővé teszik és a szezon során semmiféle akadály nem zavar meg, a legnagyobb örömmel jövök, hogy gyönyörű városukat ebből az alkalomból is megismerjem. Később akkor még írok Önnek.

A különleges megtiszteltetést, melyet művem és személyem iránt tanúsít, ismételten szívből köszönöm és vagyok

teljes tisztelettel híve
Ant. Dvořák

Az évad során azonban felmerülhettek bizonyos akadályok, mert Dvořák akkor nem jöhetett Magyarországra. Az *I. szimfónia* budapesti bemutatója így Erkel Sándor érdemeit öregbíti. 1886 tavaszán a magyar muzsikusz újabb kísérletet tett, hogy Dvořákot műveinek bemutatására Budapestre hívja. A cseh zeneszerző akkoriban, angliai megbízás alapján, *Szent Ludmilla* című oratóriumán dolgozott, ezért rendkívül udvarias levélben elhárította a meghívást.

Prága, 1886. március 2.

Igen tisztelt Uram

Szívből köszönöm szíves meghívását, amelyet rendkívül megtisztelőnek tartok. De sajnos, máris hozzá kell fűznöm, hogy lehetetlen elfogadnom.

Épp mostanság szörnyen sok dolgom van. Egy Angliának szánt nagyobb művön dolgozom, mely rettenetesen igénybe veszi minden időmet. Így minden egyebet félre kell tennem.

Teljesen vigasztalan vagyok – de ez tényleg nem megy – nem megy!

Kérem, bocsásson meg – biztosíthatom, mindent el fogok követni, hogy talán jövő ősszel, ha Önnek megfelel, elmehessek Önökhöz.

Akkor talán műsorra tűzhetné d-moll szimfóniámat, esetleg „Die Geisterbraut” című kórusművemet szólóval. De inkább nem javaslok semmit sem, cselekedjék akkor legjobb belátása szerint.

Tehát ismételten kérem bocsánatát, és hálásan köszönöm a meghívást.

Szívélyes jókívánságokkal a mielőbbi viszontlátásig Buda Pesten!

Híve
Antonin Dvořák

Erkel Sándor, a lemondás ellenére is, rendületlenül folytatta Dvořák műveinek magyarországi népszerűsítését. 1886. április 5-én újra előadta a cseh zeneszerző *I. szimfóniáját*, november 29-én és 1887. november 23-án a *Scherzo capriccioso*t, 1887. február 25-én a *II. szimfóniát*, 1888. december 12-én a *III. szimfóniát*, 1893. január 25-én pedig a *Huszita nyitányt*. E hangverseny után érte Erkel Sándort második agyvérzése, amelyet három éves karmesteri kényszerszünet követett. Betegsége idején figyelemre méltó vendégjárás volt megfigyelhető: Európa legjobb karmesterei jöttek Budapestre, hogy biztosítsák a filharmonikus hangversenyek folyamatosságát. Hans Richter, Bayreuth, Bécs és London ünnepelt karnagya két teljes évadon át helyettesítette beteg kollégáját; 1898. február 9-én ő mutatta be nálunk az *Új világ-szimfóniát*, míg a betegágyból időlegesen felkelt Erkel Sándor 1898. november 8-án Dvořák *Otello-nyitányát*, 1899. november 8-án pedig *Hegedűversenyét* dirigálta, utóbbit František Ondříček szólójával.

1899. december 20-án teljesült Erkel Sándor régi kívánsága. Dvořák eljött Budapestre és vezényelte a Filharmonikusokat. Három művét szólaltatta meg: a *Hósi dal* című szimfonikus költeményt, a *Gordonkaversenyt* és a *Karnevál-nyitányt*. A hangversenyen Erkel Sándor is a karmesteri pulpitusra lépett: Mendelssohn *A szép Meluzina-nyitányát* és Haydn *A vadászat* című szimfóniáját dirigálta. Közös hangversenye Dvořákkal egyik utolsó művészi elégtétele volt rövid életének; utána már csak két alkalommal szerepelt koncert-karmesterként. De Erkel Sándor így is a hazai Dvořák-kultusz úttörője volt: 1879 és 1899 között a prágai mesternek nem kevesebb, mint nyolc művét vezényelte hazai bemutatóként, és további öt mű bemutatásának adott helyet a Filharmoniai Társaság műsorán.

Erkel Sándornak a keszthelyi születésű, Bécsben letelepedett Goldmark Károly műveinek magyarországi népszerűsítésében is nagy szerepe volt. Mint a Nemzeti Színház leendő zenei vezetője minden bizonnyal jelen volt 1875. március 13-án a bécsi Udvari Operában, a Liszt által pártfogolt Goldmark első dalművének, a *Sába királynőjének* bemutatóján. Ezt követően, már az 1875. december 8-i filharmonikus koncerten elhangzott Budapesten a nagy sikert aratott opera *Bevonulási indulója*, majd 1876. március 18-án a teljes mű hazai premierje a Nemzeti Színházban: ez is Erkel Sándor vezényletével. Feltehetőleg ekkor hívta meg a karmester a zeneszerzőt, hogy vezényelje valamelyik művét filharmonikus hangversenyen. Goldmark – mint az alábbiakban következő leveléből következik – igent mondott. Mégis tiltakoznia kellett, amikor Erkel Sándor, az ő megkérdezése nélkül, rövid úton műsorra tűzte egyik szimfonikus darabját szerzői vezénylettel, és erről csak egy hónappal korábban értesítette. Válasza magyar fordításban így hangzik:

Gmunden, 1876. október 30.

Kedves Barátom!

Szívest-örömet teljesítem ígéretemet. Örülök, hogy a kiváló zenekarral adhatom elő művemet, törlesztve ezzel legalább egy részét hála-adósságomnak. Hogy azonban Ön, kedves barátom, ismételten műsorra tűzi nevemet anélkül, hogy előzetesen értesített volna, legalábbis óvatlanság. Ha arra nincs is oka, hogy kételkedjék készségemben: azt mégsem tudhatja, hogy a meghatározott időben szabad vagyok-e. Szerződésileg köteleztem magam, hogy jelen leszek Sábám előadásán Hamburgban, amire hamarosan sor

kerül. *Mi lesz, ha egybeesik a két előadás? Miután azonban minden bemutató későbbre toldódik: reméljük, így lesz a hamburgival is.*

Legszívélyesebb üdvözetem a derék művésztársaknak, akik munkáimat – önmagát is beleértve – oly pompásan tolmácsolják

az Önök
Goldmark Károlya

A hangverseny végül szerencsésen lezajlott 1876. november 28-án. Goldmark műve, a *Falusi lakodalom* című szimfónia zárószámként hangzott el a zeneszerző vezényletével; előtte Erkel Sándor dirigálta Schumann, Volkmann és Liszt műveit. 1878. november 13-án a *Hegedűverseny* érte meg első budapesti előadását. 1879. november 12-én újabb Goldmark-bemutatónak tapsolt a pesti közönség: az ugyanabban az évben keletkezett *Penthesilea-nyitány*nak. A következő Goldmark-premier, a *II. szimfónia*, 1887. december 14-én volt. A zeneszerző 1888. november 28-án vezényelte legközelebb saját művét, a *Tavasszal* című nyitányt. A bemutató előkészítésével kapcsolatban Goldmark levelet írt Erkel Sándornak, amely magyar fordításban így hangzik:

Gmunden, 1888. október 26.

Kedves Barátom!

Mellékelten küldöm Önnek az új nyitány partitúráját. Itt ugyanis abszolút semmi alkalmam nincs rá, hogy szólamaimat kiírassam; több, mint bizonytalan lenne Bécsbe küldenem. Ezért azt látom a legcélszerűbbnek, ha Önnek küldöm el a partitúrát azzal a kéréssel, hogy egy minden tekintetben megbízható másolóval írassa ki a szólamokat (8 első-második hegedű, 6 brácsa, 5 nagybőgő és cselló), és természetesen az én költségemen. Szeretnék a mégiscsak nehéz műből 3 próbát tartani. De nagyon célszerű lenne, ha Ön kedves barátom, már érkezésem előtt tartana egy olvasó, azaz javítópróbát, hogy arra ne kelljen túl sok időt vesztegetnem.

Kellő időben megérkezem Budapestre.

Addig is szívélyesen üdvözli híve
Goldmark Károly

Az a tény, hogy Goldmark néhány héttel az előadás előtt pesti kottamásolóval íratta ki műve szólamait, azt bizonyítja, hogy ilyenek korábban nem voltak: vagyis a hazai premier egyszersmind az ősbemutató volt. A karmester iránti nagyfokú bizalmáról tanúskodik, hogy a szólamjavító próbát az éles hallásáról híres Erkel Sándorra bízta. Erkelnek annyira tetszett az új nyitány, hogy azt a száz esztendeje meghalt Mozart emlékkoncertjén 1891. december 2-án, különös módon, újra megszólaltatta. 1889. december 18-án Goldmark ismét vezényelte a Filharmonikusokat: ezúttal *A leláncolt Prometheus* című nyitányát mutatta be, amely szintén az előadás évében íródott. Erkel Sándor két újdonságot hozott: Mozart *Prágai szimfóniáját* (amelynek ez volt az első budapesti előadása) és Berlioz *Harold Itáliában* című alkotását. 1897. február 16-án századszor csendült fel budapesti operaszínpadon Goldmark leghíresebb operája, a *Sába királynője*. Ez nagy esemény volt; addig csak Gounod *Faustja* ért el Budapesten 250 előadást és Verdi *Aidája* 100-as jubileumot. Az ünnepi előadást a szerző jelenlétében Erkel Sándor vezényelte. Goldmark megatott levélben mondott érte köszönetet:

Bécs, 1897. február 24.

Kedves, drága Sándorom!

Ha nem ismerném régtől fogva: ezek a sorai akkor is jellemeznék Önt, vagyis a lelkiismeretességet, örömet és odaadást valamennyi mű iránt, melyet a kezébe vesz.

Ezeknél a kis ingadozásoknál a 3. felvonásban csodáltam Önt a legjobban: milyen érzékenyen és biztonságosan vitte magával a pompás zenekart, hogy elkerülje a zavarokat. Ilyesmi csak válogatott, nagyon intelligens énekessel és egy ilyen karmesterrel tehető meg. A művésznőnek, aki az elképzelhető legnagyobb Szulamit és aki egész este teljes lelkesedéssel énekelt, szívesen megbocsátom a felindultságában elkövetett apróságokat. – A felvonások között a közönség annyira igénybe vett, hogy a teljesen elrejtőzött karmesternek egyetlen szónyi köszönetet se mondhattam. Hadd szorítsam meg a kezét ma, kedves barátom, tiszta szívből. A minden részében oly csodálatos előadás, akárcsak a teljes este, emlékezetes marad számomra.

Köszönettel és szíves emlékezéssel üdvözli
hűséges régi híve
Goldmark Károly

Goldmark soraihoz három megjegyzésünk kívánkozik. Az első: levelét nyilvánvalóan megelőzte Erkel Sándor mentegetőzése, amelyben a lelkiismeretes karmester a díszelőadás bizonyos „indiszponált” mozzanatairól a zeneszerző elnézését kérte. A másik: „az elképzelhető legnagyobb Szulamit”, aki „felindultságában elkövetett” bizonyos bocsánatos hibákat, Szabó Róza volt, Erkel Sándor felesége. Goldmarknak a 3. felvonás „kis ingadozásai”-val kapcsolatos szavai pedig azt jelentik, hogy Erkel Sándor a sírból hozott vissza egy szívesebben lévő jelenetet. A karmester lélekjelenléte egyébként legtöbbször dicsért erényeinek egyike volt.

Erkel Sándor élete utolsó filharmonikus évadját Goldmark művével, a *Tavasszal* nyitánnyal kezdte, 1899. november 8-án. Hosszantartó betegségére hivatkozva az Operaház, bizonyára kölcsönös megegyezéssel, 1900-tól nem hosszabbította meg a karmester szerződését. 1900. április 7-én azonban a *Hunyadi László* díszelőadásával tisztelte meg a muzsikust, aki négy évtizeddel korábban üstdobosként került a Nemzeti Színház kötelékébe. Az ünnepségről tudomást szerzett Goldmark is, és gyengéd sorokkal csatlakozott a gratulálókhoz, kijelentve, hogy barátja cím és rang nélkül is a zeneművészet első embere Magyarországon:

Bécs, 1900. április 10.

Legkedvesebb Barátom!

Épp most olvastam, hogy teljes békecsendben megünnepelte 40 éves jubileumát. Nahát, ezen nekem is ott kell lennem. Milyen gyakran, milyen sok művem támadt fel kottasírijából az Ön tiszta, igazán művészi tolmácsolásában! És valahányszor előadtam vagy „ünnepeltem” valamit a budapesti hangversenyteremben vagy színpadon, Ön, kedves Sándorom, mindig hűségesen mellettem volt. Ezért, kedves barátom, szívből megszorítom a kezét és kívánok hosszú egészséget és frissességet, hogy ha többé már nem is felesketve vagy szerződötve, de szabad választása szerint, jókedvvel és szeretettel még sokáig szolgálja szép művészetünket.

Szívből odaadó, régi híve
Goldmark Károly

Goldmark levele alkalmas időben érkezett: budapesti hívének soha nem volt nagyobb szüksége erőben és egészségben megtartó jókívánságokra, mint 1900 tavaszán. Egy hónappal később, 1900. május 18-án ünnepelte Goldmark hetvenedik születésnapját. A Filharmóniai Társaság első emberei írásban üdvözölték. A zeneszerző egyszerű és szíves szavakkal köszönte meg a jókívánságokat, levelét a Filharmóniai Társaságnak címezve, de Sándor barátját szólítva meg benne:

Gmunden, 1900. május 29.

*A Budapesti Filharmóniai Társaságnak!
Legkedvesebb Sándorom!*

Aligha kell sok szót vesztegetnem: valamennyien tudják, hogy mennyire Önökhöz tartozom. Hiszen Önök mindig is a legnagyobb odaadással gondozták műveimet. És egy egyszerű zeneszerző-szív számára ez a legnagyobb tiszteletadás. Maradjanak hozzám mindig ilyenek.

Mészárosnak, Gianicellinek és a többi barátomnak szívélyes köszönet és üdvözlés hűséges, öreg hívüktől,

Goldmark Károlytól

Nem sokkal e levél megérkezése után Erkel Sándor végleg elköltözött Budapestről: feleségével együtt Békéscsabán telepedett le. Ott érte a halál 1900. október 14-én. A Filharmónikusok évadnyitó estje november 7-én Beethoven, Liszt, Goldmark és Erkel Ferenc műveivel, Kerner István vezényletével Erkel Sándor gyász-koncertje lett.

Erkel Sándor időszakában a Budapesti Filharmóniai Társaság zenekara 182 koncertet adott, nagyjából főzeneigazgatójának irányításával. Az ő negyedszázadában vált a Társaság európai rangú tényezővé, amelynek programján minden irányzat és minden nemzet szóhoz jutott. Mint bemutatott dokumentumaink beszédesen bizonyították: ő vonzotta Budapestre Brahmsot, Goldmarkot, Dvořákot, de helyet adott Liszt, Wagner, Berlioz, Bruckner, Smetana, Csajkovszkij, Mahler, Saint-Saëns, Richard Strauss alkotásainak is, s bőséggel a magyar kortársak műveinek. Világhírű előde, az öt tizenhat évvel túlélő Hans Richter joggal mondhatta róla: „Hogy kik a nagyok, arról lehet vitatkozni, de bizonyos, hogy Erkel Sándor a legnagyobb”.

Novotny Tihamér

„Hommage à Mozart”

Gondolatok Kovács László
számítógépes grafikáiról

Kovács László festőművész 1944-ben született Budafokon. Tanulmányait 1962-67 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán végezte, mestere Bernáth Aurél volt. 1971-74-ben Derkovits-ösztöndíjas. Sajátos képkalkotási módszere korán kikristályosodott, előbb sgraffito-szerű technikával főleg tábla-képeket készített, utóbb a grafika vonzotta. Fontosabb egyéni tárlatai: 1974-ben és 1979-ben a Stúdió Galériában, 1981-ben Mórton, 1989-ben és 1995-ben a Vigadó Galériában, 1992-ben a Szt. Kristóf Galériában, 1998-ban Pannonhalmán. Kiállított Németországban (1991) és az Egyesült Államokban (1999) is. 1992-ben Munkácsy-díjjal tüntették ki. 1997-től az egri Eszterházy Károly Főiskola rajz tan-székének vezetője, 1998-tól főiskolai tanár. 2006-ban hunyt el Budaörsön.

Nem is olyan rég, tavaly karácsony előtt még beköszönt hozzánk, budaörsi otthonunkba, de előtte telefonált, hogy nem zavar-e. Nem is tudom, velem valahogy mindig nagyon csendesen, óvatosan és udvariasan bánt, mint akinek rejtett, ki nem mondott szándékai, belső szent titkai vannak a másik emberrel kapcsolatban. Akkor nem volt ez egészen világos számomra, hiszen tapasztalataim szerint sohasem élt tolakodó módon, sohasem nyilvánult meg nyers és számító érdekek szerint örökölt és szerzett természetű, (bár egyesek szerint nem volt egy egyszerű eset). Inkább valami lemondó önmegtagadással, ami esendő testi mivoltára vonatkozott, nem szellemére és lelkére, mert az – érzésem szerint – rendkívül kifinomult és gondoskodó lévén, ekkor már úgyszólván leheletszerűen éteri és fénytérmetű módon tükröződött mélyen csillogó szemében. Valószínű, ekkor már az anyaggal szembehelyezkedő keresők tétova létmódjában létezett, leledzett...

Egy gyönyörű, Földi Péterről szóló, frissen megjelent, vastag albumot hozott ajándékba, és kérte, hogy válasszak egyet a szigetszentmiklósi *Föld* című kiállításról visszakerült és nálam őrzött grafikái közül. Így kaptam tőle egy bekeretezett, a hátoldalán dedikált, 20x20-as számítógépes nyomatot, amelynek – nyilván célzatosan, hiszen az előlapján csak a „Kút” jelölés olvasható – a létállapotára vonatkozó metaforikus „Kútfej” címet adta. Dátumot is írt rá: 2005. XII. 17. Tudta, hogy nagyra értékelem új kísérleteit, mert amikor az egri kiállítása előtt átnéztük és kiválogattuk az anyagát a Trinitárius úti Templom Galéria számára, nem titkoltam meglepődésemet, és őszintén kinyilvánítottam neki elismerésemet a számítógép egerét és photoshop programját bravúros leleménnyel és rajzkészséggel használó, legfrissebb munkái láttán.

Látogatásakor arra kért, ha tehetem, és időm engedi, foglalkozzam az anyagával, és ne engedjem munkáit a feledés homályába veszni. De mindezt olyan tiszta szerénységgel és eszköztelen, tétova szégyenlőséggel tette – pedig a betegségéről is váltottunk néhány szót, és arról, talán van még egy hajszálnyi remény a gyógyulásra –, hogy csak távozása után esett le nekem a tantusz: Kovács Laci most, mintha búcsúzni jött volna hozzám!

Úgy emlékszem, a könyvet csak később lapoztam föl, s mindjárt a fedőlap mögött egy másik kis 20x20-as printelt grafikát találtam a következő ajánlással: *Ennél a küssé búskomor minotaurusznál kívánok boldogabb Karácsonyt és ajánlom figyelmedbe ezt a szép Földi „Könyvet”. Üdv: Kovács, 2005. dec. 18.* Így utólag úgy érzem, hogy egy cseppet sem irigyelte művész- és tanárkollégájától ezt a pazar könyvet, inkább csendes méltósággal viselt, kissé keserédesre és melankolikusra sikerült, ámde sorsszerű mosollyal az ajkán adta át nekem az ajándékot, mint aki végleg le- és elszámolt magával: nekem ennyi s ez adatott! A grafikán látható kusza, expresszív spirálként be- és összegubózdó, pókhálószerű vonalútrajzok is erről a magatehetetlen állapotról tanúskodnak: Minotaurusza végképp Thészeusz Ariadnétól kapott fonalába gabalyodott. Ugyanakkor a grafika jelkép-rendszerének egy másik olvasata utal egy mondókával kísért, bölcső nevezetű gyerekjátékra is, amikor a felemelt ujjainkon tartott zártrendszerű fonallabirintust úgy kell átvennie partnerünknek, hogy a bonyolult szálak össze ne kuszálódjanak egymással.

Amikor 2006. január 11-én halálhírért vettem, néhány képpel és egy portréfotóval összefűzött elektronikus körlevélben értesítettem barátaimat és ismerőseimet, hogy aki teheti, emlékezzék meg róla. Egy Hannoverben élő képzőművész barátom, Nádasy János magára véve a kérést, postán a következő levéllel és két számítógépes fotónyomattal lepelt meg engem. Idézem megkapó levelét: *„Kedves Tihamér, én tettem és megemlékeztem Kovács Lászlóról! Különösen az kapott meg, amit írtál: »...festőművész és jó ember...«. Sajnos nem ismertem, de ha a képmását nézem, valami rémlik. Talán Szentendrén vagy valamelyik miklósi tárlat alkalmával szólíhattuk meg egymást... De lehet, hogy tévedek? Majd megmondod. Két fotónyomatot készítettem sajátos eljárással. Szívesen dolgoztam rajta. Különös volt az érzés, hogy egy ismeretlen emberről, egy kollégáról emlékezhettek meg. Nagyon korán ment el. A képmásának volt valami meghökkentő, szuggesztív hatása: egy báránybekecsben elrendezett utolsó pillantás. Jól tetted, hogy elküldted. Az ember elment, de mint művész maradt. Köztünk a felfordult lova hátán halad tovább.”*

A két fotónyomat valójában ugyanaz, csak két színváltozatban készült el: az egyik szürkében, a másik barnítottban. Akik ismerik ezt a Bölcskei Miklós által megörökített és kivitelezett kitűnő portrét, amelyet Kovács László 2003-ban megjelent katalógusában tettünk közzé, tudják, értik és érzik, miről van itt szó! A kiadvány második oldalán tisztán, míg az utolsó előttin egy *táltostojásos* rajzába költözött látható ugyanaz a fénykép. Nádasy tehát egy szimbolikus gesztussal egybeforrasztotta a két képet: a két élet, a valóságos és a művészi, végképp egybeolvadt: a könyv tartalma egyetlen képsorrá, egyetlen ponttá sűrűsödött.

Kovács László ars poetica-i ízü, filozofikus szavai jutnak az eszembe, amelyeket az 1995-ös és a 2003-as katalógusában is közzétett, s amelyek a hitelét adják ennek a sorstörténetnek: *Vagyok olyan kényelemszerető, semminek alaposan nem utánajáró, hogy mintegy rákényszerülve, csak az úgymond végső dolgok érdekeljenek, olyan balek, hogy örök vesztésként éljem végesre szabott teljességemmel társalkodásomat, s még béna is egy lapos megszólalásra, hisz csak a sorok közötti képtelen képben történik igazán az elmondhatatlan, ami egyedül szóra érdemes. Ennyi és pont, ha nem volna a művészet kép-lényben fogalmazott végtelen sűrűségű pontja, – ahogy Mozart hallotta egyetlen pillanatba sűrítve a maga zenéjét, vagy János jelenésében, ez angyaltestté formált rettenetben, sikolyok közé szőtt égi szünetjelekben, hol egyként suhint a kegyetlen és még kegyetlenebb (mint igaz és még igazabb?), – a szerelemittas igazságosztó szeretet, a bárány végítéletével.*

Furcsa, archaikus örökség az övé, a mai frivol, szemérem és kegyeletstörténet, blaszfémizációkkal, istenkáromlásokkal terhes világunkban már-már időszerűtlen, szinte anakronisztikusnak tűnő. És Kovácsnak mégis igaza volt! S ezt éppen a mai kor legfőbb kísértői, a számítógép felhasználásával élete utolsó periódusában készített, printelt grafikák bizonyítják a legfényesebben, ahol ugyanolyan önfegyelmet, céltudatosságot, képanyelvi tisztaságot, hamisságokra, csalóka elhajlásokra képtelen, önnön világához hűen és következetesen ragaszkodó művészi magatartást tanúsított és gyakorolt, mint amelyet a vonalrajzain, sgraffito-in és bőrs munkáin megtapasztalhattunk már. Ezekben az opusokban újra feldolgozta és megrázóbbnál megrázóbb variációkban keresztezte összes jelentős szimbólumát és témáját: az ablakot, a karácsonyi kaktuszt, az ágfonadékot s a belőle szövődő „töviskoronát”, a tájat, a kertet, a kerítést, a kutat, a bölcső-játékot és a labirintust, a Minotauroszt, a Corpust és a keresztet, a fejet és a maszkot, a bálványt és a bárányt, a dudást és ördög bőrt, valamint a táltos- és csikótojást. Számítógépes grafikái között külön szériaként jelennek meg azok a darabok, amelyek Bukta Imre képzőművész (és tanárkolléga) portréjának karakteres és játékos megörökítésével foglalkoznak. (A dolog érdekessége, hogy ezekről a kísérletekről maga B. I. is csak most szerezhet tudomást.)

Azt azonban talán még kevesebben tudhatják, hogy Kovács László nagyon szerette a klasszikus zenét. A Zichy major alkotóházban megrendezett 2003-as kiállításán például, egy remek kis komolyzenei koncertet adott elő G. Ph. Telemann műveiből Albert Gizi és Kertész Kata társaságában. Nem véletlen tehát, hogy 2006 őszén a budaörsi Leopold Mozart Zeneiskolában Kovács László számítógépes grafikáival emlékeztünk a híres zenepedagógus zseni fiára, a 250 évvel ezelőtt, 1756. január 27-én született Wolfgang Amadeus Mozarttra.

A sok tucat Mozart-variációjában a zeneszerzőről fennmaradt eredeti festmények és grafikák beszédes reprodukcióit használta alapul (valószínűsíthetően például Barbara Kraft 1819-ben készített posztumusz képét az érett férfiről vagy Jean-Baptiste Greuze és valószínűsíthetően Pietro Antonio Lorenzoni 1763-as egy-egy portréját a gyermek *csodalényről*, esetleg Johann Nepomuk della Croce festményét a fiatalemberről), amelyeket a számítógép adta lehetőségeken túl (torzítás, átszínezés, felt- és felülethatások keltése, montírozás, átforgatás, kettőzés, ismétlés másképp stb.) a rendkívüli kezűgyességet igénylő átrajzolásokkal tett játékosan átszemélyesített, ugyanakkor komoly beleélő képességről és azonosulási készségről tanúskodó lélektani portrékká. A pszichológiai vizsgálatok kimutatták, hogy Mozart zenéje megnyugtatóan hat a csecsemőkre és a gyermekekre. Talán ezért is kedvelhette Kovács László anyyira az istenszerető Theophilus, vagyis Gottlieb, vagyis Amadeus, vagyis Amadé Mozartot, mert magával ragadta a felnőtt zseni elpusztíthatatlan gyermeki tisztasága, „akinek Isten megengedte, hogy Salzburgban szülessék meg” – ahogy édesapja írta volt róla egykoron.

S bár tudjuk, hogy Mozartot téli hófúvásban, barátai részvétele nélkül egy közös vagy szegénysírba tették, s hogy rövid idő múltán már senki sem tudta sírhelyét fellelni, életműve szinte egyedülálló teljesítményként örökérvényűen hat ma is.

Kovács Lászlót 2006. január 30-án barátai és ismerősei népes tábora kísérte a budaörsi temetőbe. Számon tartjuk keresztjét, és csökönyös rendíthetlenséggel bízunk abban, hogy kiváló művészetét, mélységeket és magasságokat egyszerre megmutatni képes életművét soha nem fogják elfelejteni a képzőművészet iránt érdeklődő emberek.

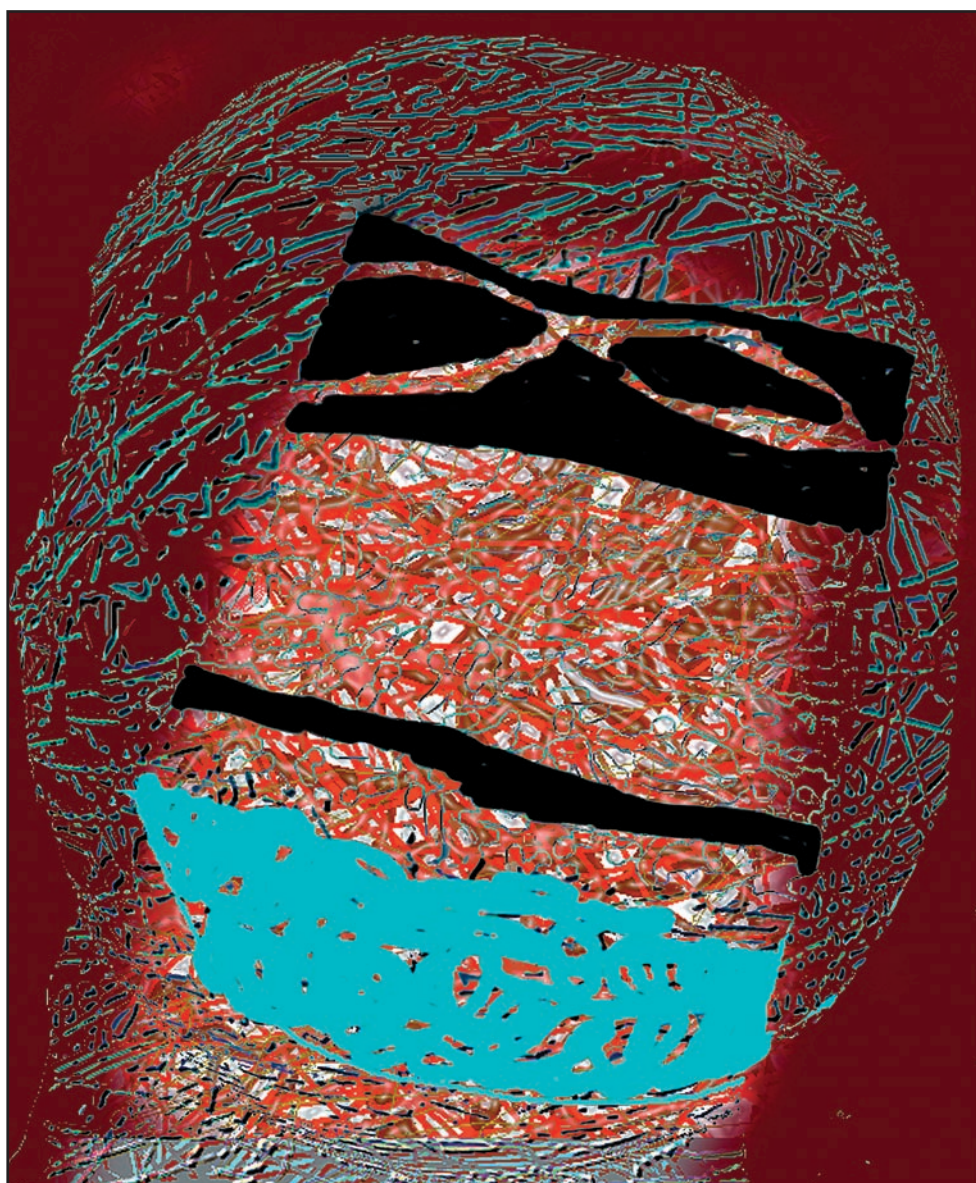

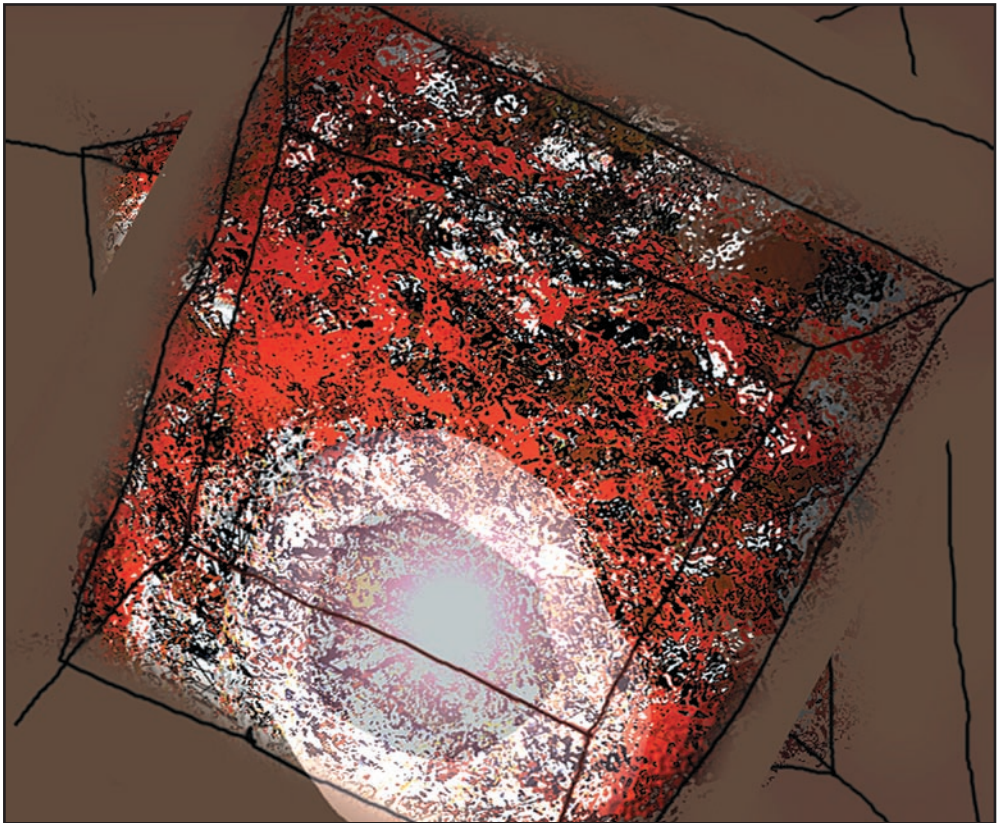

Etűdők és emlékek

Találkozás Erdélyi Lászlóné
zongoraművésszel

Sátoraljaűhely, Sárospatak, Léva, Bydgoszcz, Miskolc, Lempaala, Tampere és Budapest – egy életű jelentősebb állomásai. Az idősebb sátoraljaűhelyiek és sárospatakiak talán még emlékeznek Murin Lenkére, aki a pataki gimnázium és a Zeneakadémia elvégzése után – mint Erdélyi Lászlóné – a pataki Angol Internátus zongoratanára volt. Később Miskolcon zenetanárként és az Egressy Béni Zeneiskola alapító igazgatójaként fiatal tehetségek sokaságát indította el a zenei pályán, de munkásságának elismeréseként mint Rauhala Pekka Matiasné asszony kapta meg a Magyar Köztársasági Arany Érdemkeresztet.

Kodály és a finnek

- Azt írják az indoklásban: a zenepedagógusi életműért, a Kodály-módszer hazai és finnországi megismertetéséért – mutatja a 2004-ben kapott kitűntetést Lenke néni. – Tulajdonképpen a Kodály-módszer miatt mentem Finnországba... Illetve engem is érdekelt a finn kultúra, és a véletlen úgy hozta, hogy egy miskolci kollégám, aki nyaranként kint muzsikált, ajánlott a lempaalai igazgatónak. Jouko Karanko nyolc nyelven beszélt, többek között magyarul is, és ha hallotta, hogy valahol magyarok vannak, azonnal megkereste őket. Így találkozott a tamperei hotelben a szalonzenekarban játszó ütős kollégámmal, akitől megkérdezte: tudna-e valakit ajánlani neki, aki ismeri a Kodály-módszert, aki képes megszerettetni növendékeivel a zenét... De ez egy hosszú történet... Lényeg az, hogy Jouko Karanko hívott meg, ő kért ki a minisztériumtól. Addigi munkám, végzettségem alapján alkalmasnak tartottak erre a feladatra, én pedig igent mondtam a felkérésre. Szép feladatot kaptam, szeretettel hívtak, mehettem is. Mehettem, mert akkor lettem nyugdíjas, a gyermekeim felnőttek, évek óta özvegyként éltem.
- Finnországban nagyon jó híre volt a Kodály-módszernek. Én is kiváló zeneszerzőnek és zenepedagógusnak tartom őt, de a tanítási módszer kidolgozásában óriási szerepet vállalt Ádám Jenő is. Egyébként Szőnyi Erzsébet nevezte Kodály-módszernek ezt a magyar zenetanítási metodikát. A finnek szeretik a magyar népzeneét. Elsősorban erre alapoztam a tanítást, de találtunk olyan finn gyermekdalokat is, amelyeket hasznosítani tudtunk a munkánkban. Egy ottani kollégánóm, Ulla-Maija Karvola segítségével közösen készítettünk el egy zeneóvodai tanítási könyvet. Játsszunk énekelve és muzsikálva – ez volt a címe, és ebben benne is van a lényeg! Amíg ott éltem, tapasztaltam, hogy gyerekek ezrei szerették meg ezáltal az éneklést, a zene örömet.
- Finnországban zongorát is tanítottam, de kórust is vezettem. Eredetileg négy évre mentem a nyolcosztályos gimnáziumba tanítani, de közben hallottam rólam a tamperei konzervatóriumban, kértek, hogy maradjak. Maradtam tehát, bár ebben a döntésben leginkább az befolyásolt, hogy közben megismertem Rauhala Pekka mérnök-tanárt, iskolaigazgatót, aki a második férjem lett. A tamperei konzervatóriumban száz tagú kórust alapítottam, a csodánkra jártak, jöttek mindenhonnan megnézni, meghallgatni bennünket. Sokfelé hívták a kórust szerepelni, rendszeresek voltak a templomi koncertjeink. Énekeltünk Kodály-

és Bárdos-műveket, gyönyörűen megtanulták magyarul, és persze rátaláltunk olyan finn zeneszerzőkre is, akikről alig tudott valamit a nagyközönség, pedig nagyszerű műveik voltak. Alapító tagja voltam a Finn Kodály Társaságnak, ma is tiszteletbeli tag vagyok. Ottoni munkásságom elismeréseként több szakmai kitüntetést kaptam. Például aranyérmeket a finn kóruszövetségtől, „director musices”- kitüntetést a finn államelnöktől.

Egressy Miskolcon

- Itthon is elismerték a munkámat: és most nemcsak a kitüntetésre gondolok... Nekem ajándék volt az is, hogy ott lehettem Miskolcon az Egressy Béni Zeneiskola fennállásának 50. évfordulójára rendezett ünnepségen. Jó volt látni a fiatalokat, a mai növendékeket, és találkozni olyanokkal, akiket mi indítottunk el a zenei pályán. Úgy láttam, megerősödött az iskola, fontos intézménye lett a városnak. Érdemes lenne összeszámolni egyszer, hányan mentek onnan konzervatóriumba, zeneakadémiára, aztán kik lettek ismert előadó-művészek, kik játszanak valamelyik zenekarban, énekelnek valamilyen kórusban. Persze az is számít, ha valaki „csak” szereti a zenét.
- A pályám elején én sem gondoltam arra, hogy egyszer iskolaigazgató leszek. Amikor felkértek erre a munkára, nem is sejtettem, mennyi feladatot jelent egy új intézmény felépítése. A háború után Enyedi Andor püspök hívott Sárospatakról Miskolcra. Tanítottam gimnazistákat, az evangélikus tanítóképző növendékeit, kórust szerveztem... Közben elvégeztem a Zeneakadémián a középiskolai zenetanári szakot is. Szerencsém volt, hiszen annak idején, már a gimnáziummal párhuzamosan elkezdtem és el is végeztem a zongora szakot, aztán a Zeneakadémiára jártam, így ezeket a vizsgáimat beszámították, és két év alatt megszereztem a zongoratanári mellé az ének- és zenetanári oklevelet is. Nagyon jó tanáraim voltak, és tényleg sok segítséget kaptam a munkámhoz Ádám Jenőtől, Bárdos Lajostól, Horusitzky Zoltántól.
- Megvolt tehát a végzettségem a zeneiskola vezetéséhez, megkaptam a minisztériumtól a kinevezést, viszont minden egyéb feladat rám maradt. Több mint ötven éve, 1952-ben indult az iskola, akkor még mint zeneiskola, csak később kapta az Egressy Béni nevet. Meg kellett szervezni a tanári kart, toborozni kellett az első diákokat, és folyamatosan működtetni az intézményt. Ezekről az időkről is sokat lehetne mesélni.

Chopin-etűdök

- Igen, Chopin... – bólint mosolyogva, amikor felvetődik a „kedvenc” kérdése. – Nyilván első főiskolai tanárom, Keéri-Szántó Imre, a híres Chopin-előadó hatásával is magyarázható, hogy nekem is ő lett a kedvenc zeneszerzőm.
- Nem tudom, mikor hallottam először Chopin-muzsikát. Nálunk otthon senki sem muzsikált. Édesapám mérnök volt, műszaki ember, de leginkább ő szorgalmazta a zenetanulást. Az alsó osztályokat még a sátoraljaújhelyi apácáknál végeztem, és ott kezdtem zongorázni tanulni. Állítólag már ők felismerték a tehetségemet. Később Sárospatakon tanultam, az ottani gimnáziumban magántanuló voltam, és azzal együtt végeztem a zeneművészeti főiskolát. Zongoraórákra a sátoraljaújhelyi Asztalosné Lévay Adélhoz jártam, ő is Keéri-Szántó tanítványa volt, akkor végzett a zeneművészeti főiskolán, és hazakerült tanítani. Hetente kétszer jártam zongoraórára, havonta mentem Pestre, aztán érettségi után elvégeztem a Zeneakadémián az elméleti szakot is. Ahogy megkaptam a diplomát, Erdélyi László, a pataki gimnázium matematika–fizika szakos tanára azt mondta: nem vár tovább, feleségül vesz. Tulajdonképpen 14 éves korom óta ismert, ő akkor került 24 évesen Patakra tanítani. Nagyszerű ember volt. Sokan irigyeltek miatta.

– Tehát összeházasodtunk, édesapámtól kaptunk egy szép házat, elkezdtük a közös életünket. Az Angol Internátusban tanítottam, közben jöttek a gyerekek – és jött a háború.

Háborús történetek

– Már az első háború is megviselte a családjunkat. Édesapámat elvitték katonának, aztán fogságba került. A férjem, Erdélyi László az I. világháború elején kezdte a középiskolát Zilahon, aztán a családot kitelepítették Kolozs megyéből a románok. A második világháború idején már pataki tanár volt, innen menekültünk Lévára a három gyerekkel és édesanyámmal. A férjem soha nem fogott fegyvert, mégis megjárta a poklot. Léván besorozták a német hadsereg kötelékébe, fegyvertelen szakszolgálatra. Mi Bydgoszczba keveredtünk, ő Ulmba került amerikai fogságba. A hazatérése után mindenféle igazoltató-sokra hurcolták, én dolgoztam, ahogy tudtam. Kézimunkáztam, a tanárkollégák feleségét is megtanítottam kötni, akkor nagy szükség volt a ruhára, megszerveztem az értékesítést, így volt miből élnünk. Ez akkor nagyon jól jött mindannyiunknak, de nem ez volt a hivatásunk. Így amikor szólt a püspök, jöttünk Miskolcra, előbb mindketten a Tóth Pál Református Leánygimnáziumban tanítottunk, később a férjem a Bláthy Ottó Villamosipari Technikum igazgató-helyettese lett, egy rövid ideig igazgató is volt, de ezt egyre súlyosbodó betegsége miatt nem tudta vállalni. Fiatalon, 1962-ben, 58 évesen hunyt el.

Könnyedebb dallamok

– Minden szomorú emlék ellenére nekem nagyon szép gyermekkorom volt. Szerettek a szüleim, kiváló tanárok tanítottak, de a diáktársaimra, a pataki évekre is szívesen emlékszem vissza. Nagyszerű emberekkel találkoztam. Nagyon kedves emlék például ez a kézzel írt verseskötet, Képes Gézától kaptam, amikor visszatért Patakra, akkor adta ide nekem. Hallgassa csak az ajánlást: „Lenkének küldöm e verseket. Az ő nyakát tegyék vakítóvá e selyemszára fűzött gyöngyszemek...” Nagyon kedves! Egyébként ezek a versek még sehol sem jelentek meg. Attila fiam a múltkor mondta is tréfálkozva, igazán nem vagyok már kamaszlány, kiadhatnám a kezemből a kötetet.

– Igen, a gyerekek... Attila korábban a Főfotó vezérigazgatója volt, most a Színház- és Filmművészeti Egyetem docense, Gábor a Hunnia Filmstúdióban volt hangmérnök, most egy magán hangstúdió vezetője, Zsuzsa lányom Dubaiban él, zongoratanárként és koncertszervezőként dolgozik. Nyolc unokám, tizennégy dédunokám van. Ebben a nagy családban mindenkinek van kapcsolata a zenével, általában mindenki tanult, tanul valamilyen hangszeren játszani, de örülök, hogy más pályán is sikeresek, viszont a zene öröméről sem mondanak le.

(Az interjút készítette: Filip Gabriella.)

Mesterházi Gábor

Mozart mítosztalanítása

Mozart halálának kétszázadik évfordulója Milos Forman filmjével vonult be a nagyközönség emlékezetébe. A születés 250. évfordulójára nem készült (egyelőre?) ilyen nagyszabású és -hatású mű. Szerencsére. Aki ugyanis az *Amadeus*ból akarja megtudni, ki volt Mozart, az távolabb kerül az igazságtól, mint Papageno a beavatástól – és eltéved a mesék erdejének mélyén. Volkmar Braunbehrens németül 1986-ban megjelent könyvét (*Mozart – A bécsi évek*) mintha már a megfilmesítés előtt álló Shaffer-dráma ellen írta volna. Ahogy az 514. oldalon olvashatjuk: „*az életrajzok szerzői az olvasók kedvéért barkácsolták össze ezt a Mozart-képet, amelyről tudták, hogy tetszik az embereknek: a magányos, félreismert zseni képét, aki fiatalon, de „kiteljesedve” halt meg, akit tömegsírban földeltek el, mert senki sem ismerte fel jelentőségét. Az olvasó pedig – az érzelgős történet olvastán – mély megrendülést érez, hiszen ő tudja értékelni Mozartot, rajong Mozartért és szereti zenéjét (már ha egyáltalán ismeri), és együtt szenved magányos hőisével.*”

Braunbehrens-nél sem erdő, sem varázslat: számokat olvashatunk, törvényszövegeket, leveleket – ezek szolgálnak megfellebbezhetetlen érvként állításaihoz. Kezdve azzal, hogy az „Amadeus” nevet törli Mozart identifikációjából – joggal. A könyv a két évszázad alatt örökített Mozart-képet rajzolja át: egyszerűen megvizsgálja, Mozart-képünk darabkái fedik-e a valóságot – és ahol nem, ott miért nem. Az eredmény döbbenetes. Kiderül, hogy Mozart nem elszegényedve, mellőzve halt meg. Konstanze nem volt hanyag, hűtlen feleség, továbbá Mozart sem volt nőcsábász, inkább meghatóan ragaszkodó férj. Jóformán szó sem igaz a Salieri-sztoriból, a *Requiem* körüli mese pedig már a maga korában lelepleződött. Ezen kívül Mozart nem érezhette a véget, hiszen egy gyors lefolyású betegség végzett vele, temetése pedig a kor szokásainak minden tekintetben megfelelt. És még számtalan tényként kezelt adatról derül ki, hogy legenda – akkor is az, ha nem sokkal Mozart halála után keletkezett.

A közvélekedéssel szemben tehát Mozart felnőtt élete unalmasnak mondható. De csak azok számára, akik a romantikán nevelkedve szeretik a legendákat, a regényes életrajzokat. Én éppen azt találok Mozart életében izgalmasnak, hogy korához képest mennyire tudatosan törekedett a modern művész életére – Richard Strauss ezért is irigyelhette. Mozart tervez, számol, nem anyagiasságból, hanem mert csak végszükségben vállalná Haydn életét. Ugyanis független polgár akar lenni, aki II. József felvilágosult abszolutizmusával tökéletes összhangban gondolkozik. Braunbehrens ezt a következtetést sem rágja a szánkba, nem ítélkezik, „csupán” feltár.

Ha csak ennyi lenne *A bécsi évek*, talán érdekes és fontos lenne, de nem lenne alapos. Braunbehrens módszere az, hogy ahol vannak adatok, ott azokat logikus rendbe szedi, ahol pedig nincsenek, ott nem következtet. Nem tudjuk meg, mi okozta pl. Mozart adós-

ságait. Amit ismerünk, az néhány levél, illetve az a tény, hogy haláláig a felvett kölcsönök jelentős részét visszaadta. Nincs kizárva, hogy Mozart, aki korának egyik legjobban (és egyre jobban!) kereső szerzője volt, kártyaadósságokat halmozott fel – de ez spekuláció, és a Braunbehrens-féle történészt az ilyesmi nem érdekli. Tehát nem következtet, ha nincs kellő alapja. Inkább körüljár: analóg helyzeteket vizsgál, összehasonlít, a kisebb adatokat nagyobb összefüggésekbe helyezi. Így mintegy melleleg igen alapos korrajzot kapunk, a nagypolitika és a „kispolitika” összefüggései tárulnak elénk.

Megtudjuk, milyen volt a zsidóság 18. századi helyzete; hogy és miből éltek a zenészek (az utolsó pulttól az udvari és főúri zenemesterekig); milyenek voltak a lakásviszonyok; hogy befolyásolták az emberek szokásait II. József rendelkezései (pl. temetkezési rendelete). A könyv egyik legalaposabb fejezete a szabadkőművesekkel foglalkozik, de az egzotikus országokból származó embereknek a maguk korában kevésbé jelentős szerepéről is olvashatunk néhány izgalmas oldalt a *Szöktetés* kapcsán. A könyv Mozartról szól, ám mellette megismerjük Colloredo hercegének szempontjait és életét, Thun grófnőt, Puchberget, Da Pontét (egészen haláláig), és mindenek előtt II. József gondolkodásmódját. Az ő felvilágosult abszolutizmusa – úgy tűnik – a józan ész zsarnoksága, de a józanságba belefér a Zahleim-ügy, amelynek kapcsán kiderül, mi a különbség aközött, hogy valakit felülről vagy alulról törnek kerékbe. Egyszóval komplett korrajzot kapunk, Bécs jozefinizmus-kori kultúrtörténetének egyik legérdekesebb és legalaposabb tárgyalását Mozart életének apropóján; de Bécs mellett Prágára és Salzburgra is rápillanthatunk, ahogy – nem túl hízelgő módon – a magyar főrendek szerepére is.

És akinek ennyi jó kevés, az olvassa el a jegyzeteket, amelyekben további információ lelhető arról, hogyan fizettette ki az államkincstárral Colloredo a saját szökését, milyen esélye volt egy gyermekágyas anyának (és csecsemőjének), hol illet dohányozni, továbbá mennyit keresett Goethe Weimarban és Gluck Párizsban, hogy a szabadtéri koncerteken 150-180 tagú zenekarok léptek fel. Az 551. oldalon, a 7. fejezet 16. jegyzetében olvashatjuk legtömörebb megfogalmazását annak, hogy mi az oka a hamis Mozart-kép kialakulásának: *„E legendák minden sora azt a Mozart-képet gazdagítja, amely életteli jeleneteket fest oda, ahol üres helyet kellene hagynia.”* Braunbehrens ars poeticájának (vagy ars historicájának?) nem mond ellent, hogy a jegyzeteket olykor arra használja, hogy szubjektívebben alkothasson véleményt, mint pl. az 545. oldalon, ahol a 18. század második felében keletkezett operák többségét – divat ide vagy oda – sematikusnak, előadhatatlanul unalmasnak minősíti. Természetesen nem kell vele egyetérteni – magam pl. *A varázsfuvola* értelmezésével vitába szállnék; de amit a zenész-irodalmár Braunbehrens állít, az is megérdemli a figyelmet. Ezzel együtt e könyv kevésbé jelentős zene- és irodalomelméleti szempontból, a Mozart-kutatáshoz elsősorban könyörtelen történészi szemléletével járul hozzá.

A könyv igényes és tartósnak tűnő kivitelű. A nagyszerűen válogatott képek mindig illenek a szöveghez. A magyar kiadás legfőbb erénye a kitűnő fordítás – Győri László munkája. Akárhogy nézzük, kemény szakszöveg ez a több mint félezer oldal, s bár a szerző finom humora oldja az információdömpinget, nagy szükség van arra, hogy magyarul is olvasmányos legyen.

(Volkmar Braunbehrens: *Mozart – A bécsi évek*; Osiris Kiadó, 2006)

Fecske Csaba

Az erdei házból

az öreg nyírfába
kapaszkodva sárt a szél
egész éjszaka

*

lement a nap
verítékezni kezd a fű
égfoszlányok libegnek
a lombok közt

*

ahogy letörik róla
egy száraz ág
nagyot káromkodik a fa

*

ciripelő tücskök varrogatják
türelmesen csöndemet

*

fölnéztem az égre s hirtelen
tele lett a szemem csillagokkal

*

a föld alatt gyökerek
hallgatnak mélyen
van miről

*

megborzong a Bükk
ahogy a fáról
harmatcsöpp pottyán az avarba

*

ahogy bezártam az ajtót
hallottam az ajtórésbe
szorult ég nyöszörgését

*

vajon mit gondolhatott rólam a fias nyúl
mely csaknem földig érő hassal
menekült előlem

*

piros szemeit villantja rám a som
karmát élesíti a szélben a csipke
a leghitelesebb forrásból tudom
hol vagyok s mi vár rám

*

rőt fűszálak közt
a tavalyi nyár nyoma

*

kakukk szól messze az erdő mélyén
vajon melyikünk szerencsésebb
én aki tudok róla
vagy ő aki nem tud rólam

Ha már nem vagy itt

hattyú csillogó néma fehéré
a piszkosszürke víz színén
fönt az ismerős hegy énekel
de a hangig már nem érek el
mintha itt se lennék köd
ereszkedik a tó szemére

saját magamba ütközök
amint az elveszett napot hozom
kinek kényszeredetten dolgozom
Isten fontoskodása nem érdekel
árnyék szomorkodik egy padon
sóhaj még célba sose ért
ha szenvednél is csak magadért

két szív közé szorult nyár
száz év magány –
pohár sör lángos cigarettafüst
szétesett részletek a fiú és a lány
arcát mint szélvédőre tapadt
falevelet viszi szemén egy madár
így vagy úgy a fű a lomb a helyszínen
dolgozik akkor is ha már nem vagy itt

Leleszi Balázs Károly

Nappal és éjszaka közt

Ím, a falusi portádig egy szénásszekér közelít,
minden kerécsikorgásban hurkot és évfordulót
sejtesz, mégis úgy gondolod, benned több
a góbés furfang, mint a nyikorgó kerekekben,

és a kertedbe bemerészkedtek a tiltott fák is,
madársikoly, a nyárvégi nap bíbort tékozol,
erre meg azt mondd, szíved egy égő csipkebokor,
s kell, hogy tüzet lássál, ott, ahol mások fűstről

szólnának, a présház felől kutyaugatás, kövek
belsejében csillagvirágok, mint kinyíló fészerajtó,
úgy jönnek elő a régi emlékek, csupa jelenlét,
csupa távollét, kifürkészhetetlen kapcsolat,

amit csak ti ketten értetek, és a parázsvivő csend.

Fénnyel-átitatott szelek

Fénnyel-átitatott szelek röptézik a függönyöket, én pedig
ilyesmin gondolkodom, hogy „az élet tengermozgás”,
ez olyanféle kifejezés, mint amikor így szólunk csendesen:
„a szerelem ár-apály”, és ki kell, hogy nézzek az ablakon,

ez az a mosoly, amivel a nyárnak szoktunk búcsút inteni,
ha vakulásig néztük, és ki kell szaladnom a kertbe, ellenőrizni
a tengernyi fényben-fürdő világot, a méhdongásos kábulatot,
aztán visszatérve írni kezdek, hogy érzed-e te is lelkedben,

ezt az ember-feletti jelenlétet, ebbe kéne horgonyt vetni,
nem a múlt kőcsipkés szakadékaiba merülni, hanem a jövő
mélysége felé lendülni, mint a rozsdafarkú kismadaraim,
akik elhagyva fészkeiket, ezt éneklük: kell, hogy fényt, szelet,

utat, tengert mondjunk, ott, ahol mások elmúlásról beszélnek.

Berka Attila

A bál(-triptichon)

(olaj, szélesvászon, lx2,35)

Balról

He-he, nem így képzelted. Csattanós válaszként csak egy erőtlen, bár vibráló nemet vagy képes kipréselni magadból. A hiányérzet idegfeszítő, és az immár megsemmisült séta a parkban, hogy aztán egyedül a padon nehéz slukkok börtönében, furcsa füstfigurák felhőjében. Legalább két órája ülsz itt, harmincöt perccel múlt fél hat, ha jól rémlik, akkorra beszéltétek meg, de késik, innen nézve nagyon is sokat, nem meglepő tehát, ha felvetődik a kérdés: szeret? Szereted?

Körülöttes tavaszodik: a sóderösvényeken idős asszonykák páváskodnak, madárfütty, kutyaugatás, a lányokon ruha alig, csak mosoly, incselkedés. Nevetsz, most szívesen átnéznél magadon, molyolnál, piszmognál, silabizálgatnál, úgy jobban telne az idő, múlna az élet, akár azt is érezhetnéd, mégis van értelme, mégis izgalmas, mégis cél meg ok, és könnyebben viselnéd talán, hogy genetikai tévedés vagy, a természet egy félresikerült napjának mannája. Ülőgumóid elzsibbadnak, fel kell állnod.

A pázsiton megszedülsz, meginogsz, pedig a zebrán még át kell menned. Bután elvágódsz, fejedet a járdaszegély simogatja, a szél rád fújja a mai újságot. Valaki segítségért kiáltozik, az ő hangja is lehetne, óvatosan tápáskodsz, mozdulatlanul állsz fel. Leporolod a zakódat, körbenézel. Körülöttes néhány különös ember mutogat mellhasára, ostoba fajankók módjára bizonygatják elsőbbségüket, aztán kissé hátrahőkölnek légüres tekintetedtől, már egymást lökdösik, odahagyod őket.

Zöld van. Szemben veled a kávézó eklektikus homlokzata, a feliratból ki-kibillen a vörös té. Látható ösvény nyílik a járókelők tömegében, kétségkívül sietnek, de könnyedén átjutsz rajtuk. Cipőd műanyag talpa ropogós léptekkel repít a leghátsó asztalhoz. Pincéző-fogsor robban eléd, perifériád filléres Bosch-kópiákba nyugszik bele. Kavalkádból másznak elő a beszélgetések, a szomszéd asztalnál fiatal lány ül. Üres fényt érzel, odakint, az utcán történt valami, hallottál, hallottad a hangját, meg mernél rá esküdni, hogy ő. Ha most felpattanásból vágódnál ki a helyiségből, talán pont hoppon maradnál. Darabokból összeragasztott, entellektüel tükör nyomaszt. Legalább beesett szemed vagy ápolatlan borostád látványa simogatná önsajnálkozásodat. De nem. Tekinteted tiszta, átható, külsőd igényes. Lehangelő nyugalomtól sugárzik a bőröd.

A jól megszokott unalmas kávéházi csend. Ráncoló-dékoltságok, fel-felbukkanó medalionok, öntudatos szipkák, karcoló-koppanó pecsétgyűrűk, feszülő nadrágok. Rendelt kávé egy pohár hideg szódavíz kíséretében érkezik, a kedveskedni akaró, ki tudja, talán több megbecsülésre vágyó felszolgáló hölgy selymesen illatozó fáradt sziluettje a kötelező ráadás. Hajlobogás faltól plafonig, látászöged beterítése tökéletes folyamat-

ban van, de kissé leblokkolsz a lehetőségtől, akár veszélyes anpasszanná is alakulhat ez a délután.

És esteledik. Az utolsó korty és az utolsó pillantás felejthető, közönséges és kaotikus. Középkori lovagként lépsz az utcára, vegyülsz a csökkent létszámba. Súrlódsz az aluljáróban, hiszen haza akarsz jutni. Nincs mondanivalód, nincs gondolnivalód, vonzó ez az üresség, ahogy tudatod mintha sorompónál álldogálva várná bambán, hogy végre vége legyen a kilótt tankokat szállító, csigalassúsággal vánszorgó tehervonatnak. Aztán egy tesze-tosza attitűddel fogsz kezet, erősen a szemébe nézve szorítod és rázogatsz, kábultan érzed, ahogy a véredbe spriccel a perverzitás, pedig a gyűléseken mindenki szerette remek retorikai képességeidet, magas fokú, éretten zakatoló intelligenciádat, tenyérbemászó stílusbravúrjaidat.

Szürkületi bolyongás, pocsolják a járdákon, a járdákban, illetve semmi. Ingertelen, töpörödött környezet próbálja újabb és újabb játzmák szabályait beléd gyömöszölni, hiába, innen már csak zuhanni lehet, a keserűség omlóssága megkerülhetetlen. Cipőd talpának ropogásában immár te is benne vagy, hogy hallgathasd, ahogy a nosztalgia utcái, terei az emlékként megtúrt korok fűzfáiként hajladoznak a szélben. A világ változik, még ha te inkább az állandóság felé kacsingatsz is, hogy végérvényesen megszabadulj a vágyaidtól.

Ám addig is pulzálsz és elszíneződsz, a kádat teleöntöd temperával, sikítózva belehuppansz, hamisan, de büszkén és igazi átéléssel énekel, hogy boldognak tűnj a tükörben. Fogkrém hancúrozik mosdószivaccsal, a tusfürdők samponoznak, habos a szád, vidámkodva pancsolsz. Hórihorgas rocksztár, szigorú vízilabdázó, a tengerek ura, bűvár, betyár a mocsárban, aztán törölközővel felszeleteled őket. Marad idő a vacsorára is, mákos tésztát húslevesezel, körbekémeled, majd felvállalod az éjszakát.

Középen

Kék, zöld, fekete, fény. Bálterem a kastélyban. Duzzadó estélyi ruhák, vibráló keringő, folytonos kacagástól ráncos arcok, pedig a gróf úr még csak esti sétája közepén tart, talán most érkezett a patakhoz. Ott általában mosolyogva kacsázik, mint egykor édesapja.

Vágyakat korbácsoló pezsgőspoharak csilingelnek, a falakra és csillárookra gyűlő verejték sűrű szaftként csepeg vissza, helyenként magakellető csüggedéssé gyűlik, hogy felszínre törhessen a másokban kéjtelenség, a bágyadt pasztell.

- Tegnap Sfyéknél vacsoráztunk. Képzeld, a báró ingujjban fogadott!
- Hallatlan, drágám! Hogy bírtad ki?
- Ne is mondd, kedvesem! Az egész testem remegett az undortól!

Remegés, igen, ahogy sóhajokká bomlanak.

Végre feltűnik A úr, a rettentően vonzó és férfi, a sikeres és bálványozott tárgy a nők testében. Mozartba kezd a zenekar. Megrendelt és elvárt varázs, az izgatás első hivatalos felvonása. A lobogó szoknyák belepik a fotelokat, a lágyan surranó hangok forróvá nyálják a falakat. Perzselőn gőzölgő köd árad szét, s néha ebbe a katlanba köhintenek egy-egy csalókan félszeg mondatot a lüktető halántékúak.

- Álomban egy meztelen férfi feküdt előttem az úton, de túléltem.

Cinkos kacsintással mesélnek a hölgyek, a mindentudó urak apró bólintással jelzik, értik az olcsó szándékot. Az illúziók nyáladzva tekeregnek és kavarognak, hiszen a talán sohase volt boldogabb idők elmúltával a tükör helyén úgymint csak a szájalom marad. A reménytelenül összezsavarodó testek hiába próbálkoznak a függetlenséggel, a nemiség túllép a határokon.

Aztán egyszer csak sárgulni kezd az éjszaka, a bál recsegve-ropogva idomul a virradat közeledtéhez. A megfáradt személyzet szétfolyó pillantásokkal szedi össze a Mozartból lett szemetet zizegő zacskókba, és egykedvűen hessegeti el a szagtól és fénytől szédült rovarrajokat. Körömlakkos férfihátak, szakálldörzsöléstől vöröslő, púdertől aszott női nyakak, rúzspecsétes függönyök, pezsgőtől híg hányásfoltok a küszöbökön. Kiszivattyúzott koponyaüledék.

Jobbra

Érdes fogaid csoszogására kelsz. A beszűrődő napfény feléd fordul, ritmusosság sugárzik a tapétából, langymeleget csókol szádra a ma. Nyújtózkodás izzít be, a neki-rugaszkodási törvények megmaradásodat szavatolandó a jelenbe löknek. Egy kicsit nehézkesen túrsz hajadba ásitás közben, a tér lassan köréd tágul. Hátra vereget, és biztatón pillant rád a tudományosan ellenőrzött gazdasági társulások terméközöne. Próbálsz füttyörészve enni, odaégett rántottád azonban felhívja magára a figyelmedet. Forró teával gyógyítod harcos tüsszentéseid fellegvárát: nyolc papír zsebkendőt használsz el indulásig, aztán kulcsfordítás, lépcsőkön pattogás, és az elmaradhatatlan csókolom, Erzsi néni.

Az utca zúg, a fény van, elképzelhetetlen a visszavonulás, a robosztus kapuk olajossá válnak a tenyeredben, átcsúszol egy színtelen mezőre, ahol fekete nyúl harap a talpadba, rálépsz, szétfröccsen a tarlón – vére lángolva menekül a barázdákba. Felhők köpködnek a bokádra, báránnyestük öklelve tol tölgyfád törzséhez. Beletaszítanak az odvába, rókakölykök dudálnak a füledbe, három félkörös ívjárat, hallgatózol, a világ zsi bongása lovak dübörgő vágójába torkollik, dobok tamja rázza porckorongjaidat, aztán munkahelyi belépőd torzójában találsz magad. Köszönhetsz az embereknek; itt működőképes a fogadjisten suta szemérmessége, pár kézszorítás is belefér. Olykor te sem látod az alagút végét, jöhet te valóban tudod, mi az alagút. Évtizedek óta megkülönböztetett figyelemmel kísérheted a lehetőségek formálisan megőrzött, persze többszörösen átgépeelt oldalait, kizárólag olvasni felejtettél el.

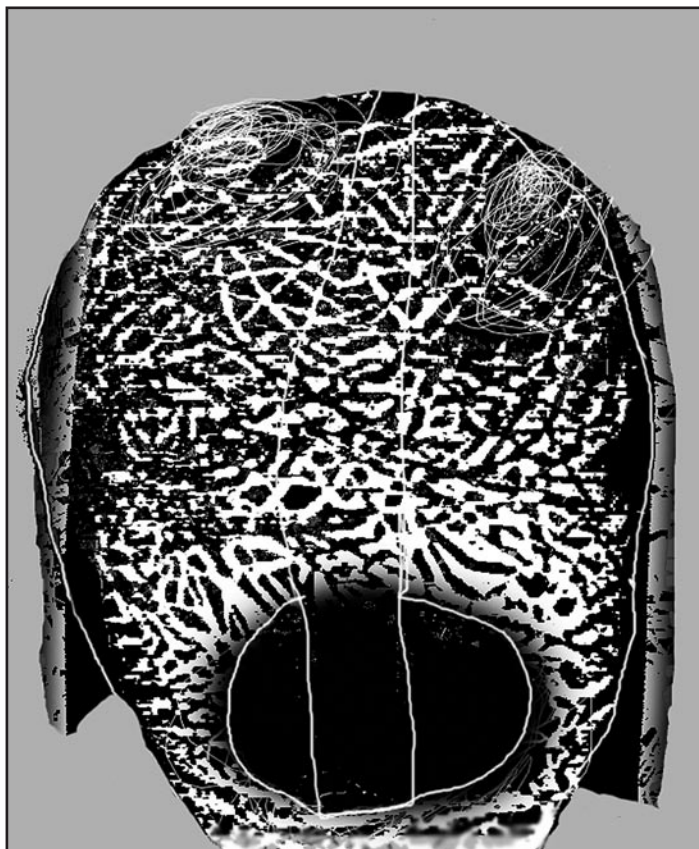
Kilencven fokos fordulattal csimpaszkodsz a kávéautomatára, tejjel hosszú a kávé, két cukorral, kolléganőd vörös haja neked lobog, hozzád fordul pátyolgatás végett, sóhajai és testének sietős ringatódzása végtelenül utal, de most minden hideg, csak kínsszenvedésként képzelhetnéd el, oda sem figyelsz. Inkább be az irodába, hogy ceruzát hegyezz, radírt tisztíts, készülj: lelkileg kiegyensúlyozottnak tűnj.

Ujjaid bénán ájuldoznak, odakint harsonák csitítják az utcán kóborló kölyköket, örömmel készül elterjedni, mégis ki kell menned. Az öregedés jeleit homlokodra rajzolod a mosdó tükreben fekve, rágyújtasz, hátradólsz, tehetetlenséget érezvén a hasadat fájlad. Átadod magad ennek a talmi viszketésnek, először a fülzsírodat piszkálgatod, majd véresre vakarod magad, az első csepre azonnal tekercesek zuhannak a csempékből, hogy elszorítsák a csuklódat – hogy végre visszasétálj dolgozni.

Pizsamád csíkozása vibrál cigarettád dobozán. Nem tudhatod, a pincérlány azóta volt-e valakivel, de vissza fogsz menni abba a kávézóba, esetleg a parkban is üldögélsz pár percet, még a fél hat körüli érkezési szándékod sem tűnik abszurdnak. Most már tényleg érted, hogy vágyakozás és merészség kell az átéléshez, a beleéléshez, elkese-redett önbizalmi hányados, akárha a város alatti csatornában gyártanád a fogalmakat a futószalagon, minden nap más színűre festened a vizet, kiábrándult, keserű patkányokkal és csapdába esett, öncsonkító színészekkel kelnél és feküdnél, boldogan vállalva a sorsodat.

Hirtelen eszedbe ötlük a hangja, az a csacsogón boldogító, lágyan susogó, igaz, amolyan egyenetlen tónusú szoprán, jóllehet egészen bizonyos lehetsz benne, soha többé nem találkoztok, se így, se úgy, hiszen mindig is a gyávaság bújtatott, simogatott, szeretgetett, gyenge vagy, védtelen, és ebben nem változol – kontra és rekontra: a tér apró, hangokból álló dallamot nyom az orrodba, ég a kezed alatt a munka, repül az idő, ha-ha.

Puskás Balázs

a te tengered

szoknyád zsebében gyűlnek
apró ajándékai

boldogan mutatod
tenyeredben az újabb kupacot

a homokban keskeny fehér sáv
végig a part mentén

hordja neked fáradhatatlanul
talán szerelmesebb beléd mint én

álmatlanság

felszállni készülő veréb
szemhéjad alatt az apró remegés

néha egész sokáig nézem
körültted a feketeséget

egy karnyújtásnyira se
hogyan ne legyek szomszéd

mozdulatlanságom
egy pohár víz

Kondor Ilona

Egy szál rózsa

És hol a hold,
és hol az álom?
Szirmokat bont
a rózsáágon.

Egy szál rózsa,
benne emlék.
Tükrében láng,
tükrében ég.

Négysoros

Az ég redői
edzik lelkemet.
Nem akarok csillag lenni,
csak kikelet.

Zsonda Márk

Lussonium

(Grexa. Izabellának)

talpunk alatt Róma erődje
 – Lussonium –
 pár ásónyom mély múlt

a szelvényt nyessük
 – Róma dicső halott –
 porán új csata dől
 kongó kút

gyönyörű szemed kék limese
 alatt gyűl
 bőrökbe öltözött szerelmem
 barbár tüze

áll falad alatta vérzek
 benn lyra
 kint dühödt ostromzaj
 törzsi ének

tégla fém üveg érme
 Róma-negatív
 vacog a Nap tűzésben
 újra bő másfélezer év óta
 finom kezed földből kifordítja
 múló idegentest érzet

áll falad alatta
erdő tövében
Danuvius martja már nem
a túlpartról jövök

öt legiot hozok alád
szemed lehunyod
nyomán a szél hordja ránk a
sajgó-Föld porát

ropog az erdő folyó apad
öt legio
elhallgat tücsök madár
elbújva vár

fogyó hegy repedő erdő
remeg
hegyet völgyé völgyet
heggyé tesztek

fal dől maró porár de kapud'
hagyom
harmincezer lyra ha kell zeng örök
Nyisd kapuid már!

Pomogáts Béla

Mondatok a szabadságról és a zsarnokságról

Ötven esztendeje, 1956. október 23-án tört ki Budapesten a magyar forradalom, és tizenhárom nappal később, 1956. november 4-én verték le a bevonuló szovjet csapatok. Hadd tegyek ezúttal személyes vallomást: ez a tizenhárom nap életem (a mögöttem levő több mint hetven esztendő) legnagyobb személyes történelmi élménye volt. Élmény és tapasztalat, amely sohasem fakult meg a múltó évtizedek során, és amidőn 1989 tavaszán az ötvenhatos forradalom emléke és öröksége, hasonlóan egy vulkánhoz, amely évtizedes vagy évszázados némaság után váratlanul a tenger felszíne fölé emelkedik, a mélyből a felszínre tört, mintha ifjúsággal találkoztam volna: eltöltött a reménység és a várakozás. Más dolog, hogy ez a reménység bizony megfakult és széttöredezett a mögöttünk lévő több mint másfél évtized közéleti tapasztalatai és csalódásai nyomán.

De hadd beszéljek most mindenekelelt a magam félévszázados emlékeiről. Ötven esztendeje október 23-án napfényes reggel köszöntött Budapestre, mintha a búcsúzó nyár egy kis időre visszatért volna, mielőtt minden az őszi ködbe merül. Lázás volt az ország, Rajk László és társai október 6-ai temetése után kisebb egyetemista csoport tüntetést rendezett a Batthyány-örökmécsesnél. Hétvégi reggeleken hosszú sorokban álltunk az újságosbódék előtt, hogy hozzájussunk az *Irodalmi Újság* frissen megjelent szá-

mához, s versengve olvastuk Háy Gyula, Tardos Tibor, Novobáczky Sándor írásait. Nagy Imrét egyik napról a másikra visszavették a pártba, közlemény jelent meg Farkas Mihály letartóztatásáról. Október 13-án ünnepélyesen eltemették az 1950-ben meggyilkolt Sólyom Lászlót és tábornoktársait. Gerő Ernő párt- és kormányküldöttség élén Jugoszláviába utazott, hogy megbékítse Titót, akit nemrég még az „imperialisták láncos kutyájának” nevezett. Október 19-én Lengyelországban a börtönből nemrég szabadult Gomulka vette át a vezetést, a nyugati rádiók arról beszéltek, hogy Varsót szovjet csapatok vették körül, s velük szemben felvonultak a lengyel hadsereg egységei.

Az egyetemeken is forrongott minden. Október 16-án a szegedi tudományegyetemen megalakult a MEFESZ, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége. Addigra ugyanis kiderült, hogy az éveken keresztül monopóliumhelyzetet élvező ifjúsági szervezet, a DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) alkalmatlan minden megújulásra. (Nagyon jellemző, hogy egyik vezetője pár hónappal később alezredesi rangban az értelmiség ellen irányuló megtorlások irányítója lett, engem is személyesen hallgatott ki és fenyegetett meg azzal, hogy gumibottal szétveri a talpamat.) Október 22-én egymást követték a diákgyűlések az ország egyetemlein és főiskoláin, s a budapesti műegyetem hallgatóinak éjszakába nyúló

gyűlésén megszületett a híres *Tizenhat pont*, amely néhány óra múlva a kirobbanó forradalom követeléseinek forrása lett. A bölcsészkaron ugyancsak voltak gyűlések, a közhangulatot azonban egyáltalán nem a szenvedélyek jellemezték, én inkább valami népünnepély jellegű vidámságra és várakozásra emlékszem. Ezt az oldottabb hangulatot az sem zavarta meg igazán, hogy mindig újabb hírek érkeztek a tervezett tüntetés engedélyezéséről, betiltásáról majd ismét engedélyezéséről. Közismert dolog, hogy a műegyetemi diákgyűlésen elhatározott demonstráció, amelyhez órákon belül valamennyi fővárosi egyetem és főiskola, sőt az Írószövetség is csatlakozott, eredetileg a veszélyeztetett lengyel átalakulások támogatása jegyében szerveződött. Mi is lázasan készítettük a transzparenszeket, a lányok lengyel és magyar kokárdákat csináltak, a DISZ-iroda egyszeriben a tüntetés szervezőbizottságának főhadiszállásává alakult át, s a kokárdák költségeire a Tanulmányi Osztálynak az a megszeppent vezetője utalt ki talán ezer forintot, aki korábban a sztálinizmus legodaadóbb híveként volt ismert, és mint az Államvédelmi Hatóság kihelyezett hivatalnokaként működött. (Lám, akkor is voltak hirtelen megtérések, igaz, tüntetésünk jótékony szponzora 1957 januárjában már a bölcsészkar vésztörvényszék vezetőjeként működött, persze ez a dupla fordulat sem tanulság nélkül való.)

Aztán kitódultunk a Petőfi-szobor elé, Sinkovits Imre szavalta a *Nemzeti dal*: a történelmi sorok hirtelen erőre kaptak, feltámadtak, mint fényüket veszített virágok a reggeli nap sugaraira. Megindult a menet, elöl haladtunk karszalagosan mi, szervezők, az első sorban a profeszszorok, közöttük a szomorkás tanulmányi osztályvezető gondterhelten skandálta: „Nem állunk meg félúton, sztálinizmus

pusztuljon!” (Lehet, inkább kérdőjelet tett a mondat után.) Ott volt Pais tanár úr, a hírneves nyelvész, akinek előadásait buzgón látogattam, pattogva beszélt: „Tudod! fiam! mikor voltam! Utoljára tüntetni!? 1905-ben! a báró Fejérváry-kormány ellen!”

A tömeg óriásira duzzadt, már nemcsak egyetemisták vonultak végig a Kossuth Lajos utcán, Tanács körúton, a Bajcsy-Zsilinszky úton csatlakoztak a munkából hazatérő járókelők. Nyitott ablakok mögül integettek az emberek, volt, aki zászlót lobogtatott. A Bem-szobor előtt Veres Péter, az Írószövetség elnöke beszélt, felolvasa a magyar írók *Tizenkét pontját*, aztán vonultunk a Parlament elé, hogy bizalmat szavazzunk Nagy Imrének. A mindaddig inkább vidám, szinte majálisszerű hangulat akkor kezdett komolyabbá válni. Nagy Imre hosszú ideig nem került elő, rövid beszéde eléggé szerencsétlenül sikerült, közben óvatos kezek eloltották a közvilágítást, a tömeg fáklyát gyújtott a *Szabad Nép* papirosából, megjelentek az első, középen lyukas zászlók, ezekből kivágták a gyűlölt Rákosi-címet. Teherautók jelentek meg, hozták a Budapest környéki munkásokat, fiatalokat.

Lassan elindultunk vissza, a Belvárosba. A rádiónál gyülekező tömeg követelte a *Tizenhat pont* nyilvánosságra hozatalát, lövéseket még nem lehetett hallani. Gerő elmondta a rádióban hírhedt beszédét, erről azonban akkor nem szereztem tudomást. Beszélték, hogy egy csapat tüntető ledöntötte a Sztálin-szobrot, maradványait pár nap múltán az Akácfa utcában láttam, lelkes kopácsolók dolgoztak rajta, igazi „sztálini műszak” kezdődött, mindenki szeretett volna emlékebe egy darabot. Állítólag a bajusza vagy a füle később nyugaton vagyonokat ért.

Hazafelé tartottam. Az a vidám hangulat, amely a tüntetés első órára rányomta bé-

lyegét, és a nemzeti akaratnak az a magával ragadó ereje, amellyel az Országház előtt találkoztam, egyszerre valami fojtott szenvedélynek és izzó haragnak adta át helyét. Lövészek hallatszottak a Múzeum-kert felől, teherautó robogott végig a Kossuth Lajos utcán, platóján összefogódzkodó emberek ütemesen kiáltották: „Ávós gyilkosok”! Valami elszabadult, valami felszakadt, Budapest utcáin vérben és lőporfüstben megjelent a forradalom: csak könyvekben olvastam ilyenről, nem éreztem örömet, inkább szorongást és megrendülést. Hazajutottam valahogy, a főváros egyik külső kerületében, Pestújhelyen laktam, csak három nap múlva, az egyetemi diákparlament hívó szavára mentem be egy alkalmi teherautó tetején a bölcsészkarra. Akkor már nem volt értelme, és nem is volt rá idő azon gondolkodni, hogy ami történt és történik, elkerülhető lett volna-e, s mit hoz a jövő. Forgatni kellett a stencilgépet, szövegezni a röpcédulát, tartani a telefonügyeletet. Az egyetemi ifjúság, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság azt a programot támogatta, amelyet Nagy Imre nem is annyira meghirdetett, inkább képviselt. Ennél fogva az általunk készített röpcédulák és újságcikkek a fegyveres harc megszüntetését, a különböző társadalmi erők párbeszédét szorgalmazták: a kölcsönös önmérsékletet és a megegyezési készséget javasolták.

November 3-án egy barátommal együtt Győrbe utaztunk, hogy a diákbizottságot képviseljük Szigethy Attila nemzeti tanácsánál. Este érkezünk meg, csak a helybeli ifjúsági bizottsággal tudtuk felvenni a kapcsolatot. Másnap hajnalban Nagy Imre utolsó kormányzószózatára ébresztett a rádióból, viszontagságos napok után keveredtem haza. November közepétől január közepéig részt vettem a MEFESZ Országos Intézőbizottságának munkájában, 1957. január elején én voltam az

utolsó diákparlamentari ülés vezetője. Ekkor már nehéz volt bejutni az ülés színhelyére, a Szakszervezetek Országos Tanácsának székházába, az előcsarnokban kezűket duzzadt zsebükön (a fegyverrel) pihentető marcona emberek gyűréjén kellett áthatolni. Ez a diákparlamentari ülés még egyszer és utoljára kifejezte a magyar egyetemisták és főiskolások hűségét a leverett forradalom eszményei iránt. Másik lélekmozdító élmény a Magyar Írók Szövetségének 1956. december 28-ai közgyűléséhez fűződik: ezen én képviseltem az egyetemista szervezetet, ott ismertem meg személyesen Illyés Gyulát, Veres Pétert (a szövetség akkori elnökét), Déry Tibort és Tamási Áront, ez utóbbi fogalmazta meg az írószövetség *Gond és hitvallás* című kiáltványát, amely a magyar forradalomnak mintegy a búcsúszózata volt.

Visszatértem az egyetemi tanulmányokhoz, a történelemtől végül a tököli internálótáborban vettem búcsút, ahol két hónap vizsgálati fogság után négy hónapot töltöttem, összesen hat hónapig voltam le tartóztatásban 1959 novemberében és 1960 májusa között. Szabadulásomat annak köszönhettem, hogy az ENSZ többszöri sürgető határozata következtében a Kádár-kormány megszüntette és feloszlatta az internálótáborokat. Még egy esztendő töltöttem rendőri felügyelet alatt, végül 1965 késő ősztől folytathattam irodalomtörténeti pályámat az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársaként.

Ez a szöveggyűjtemény – magam szívesebben „ezerkilencszázötvenhatos olvasókönyvnek” mondanám –, amelyet most kezébe vesz az 1956-os forradalom iránt érdeklődő erdélyi magyar, az ötven esztendeje kitört és lezajlott forradalomnak és szabadságharcnak állít emléket. Azokat a költői műveket, írói vallomásokat, naplójegyzeteket, publicisztikai írásokat

és írószövegségi dokumentumokat (például az 1956. december 28-ai közgyűlés jegyzőkönyvének néhány részletét) adja közre, amelyek tükrében a magyar forradalom és ennek utóélete, illetve emlékezete megismerhető. Szerepet kapnak itt Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Kassák Lajos, Faludy György, Zelk Zoltán, Vas István, Benjámín László, Tamási Áron, Cs. Szabó László, Szabó Pál, Veres Péter, Déry Tibor, Örkény István és mások prózai, illetve publicisztikai írásai, Rónay György, Fábry Zoltán, a londoni emigrációban élt Szabó Zoltán naplójegyzetei, vagy éppen Kós Károlynak azok a feljegyzései, amelyeket a kolozsvári Korunk 2006-os évfolyamának első számából ismerhetett meg az olvasó. Valamennyi írás – költemény, elbeszélés, publicisztika, naplófeljegyzés – történelmi tanúságtétel és tanúvallomás

amellett, hogy a magyar irodalom – Magyarországon, Erdélyben, a Felvidéken vagy a nyugati világban – lelkesedéssel és személyes azonosulással állott a magyar forradalom és szabadságharc küzdelmei és ennek hősei, majd vértanúi mellé. Ahogy Illyés Gyula korszakos költői tanúvallomása: az *Egy mondat a zsarnokságról* magába sűrítette egy rettenetes időszak minden tapasztalatát, úgy ezek a szabadságról és a szabadság elvesztéséről: a zsarnokságról írott mondatok is magukba sűrítik a magyar történelem egy máig világító hatalmas eseményének tapasztalatait, örökségét, a jelenben is érvényes üzenetét. Ha nem vagyunk hűségesek ehhez az örökséghez, nemzeti történelmünkhöz, nemzeti létünkhöz, nemzeti identitásunkhoz vagyunk hűtlenek.

(A szabadságról és a zsarnokságról. Az ötvenhatos forradalom és a magyar irodalom, szerkesztette és a kísérő tanulmányokat írta: Pomogáts Béla, Pro Universitate Partium Alapítvány, Nagyvárad, 2006. Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára megjelent kötet személyes hangvételű szerkesztői bevezetőjét közöljük.)

Szabó Csaba

Október hősei

Pataki diákok
az 1956-os forradalomban

Ötven éve történt, hogy ifjúsága kezdeményezésére a magyar nép fegyvert ragadott a országban hét éve fennálló kommunista diktatúra ellen, s forradalma győzött a szovjet hadsereg támogatását is élvező ÁVH és az önkényuralmat kiszolgálók ellen. A nagy reményeket tápláló csodálatos álom csupán egyetlen hétig tartott. A Szovjetunió nem hagyhatta, hogy a nyugati nagyhatalmak támogatását csak szóban élvező Magyarország kiszakadjon a kommunista birodalomból. A „magyar csoda” szertefoszlott, következett az éveken át tomboló, ezrek halálát, bebörtönzését jelentő, kegyetlen megtorlás.

Az ötven évvel ezelőtti hősies helytállásból a pataki diák sem maradhatott ki. Sokan voltak, akik tetteikkel is a forradalom mellé álltak, s akik életüket, karrierjüket kockáztatták, a bosszú éve alatt fel is áldozva bizonyították, hogy a pataki kollégium nevelése örök életükre szóló tartást és a magyar nemzet iránti elkötelezettséget plántált beléjük. Hazafiak voltak ők, akárcsak pataki diák elődeik, köztük Kossuth Lajos vagy a tizenötödik aradi vértanú, Kazinczy Lajos. Büszkéek vagyunk rájuk.

Rendezvényünk meghívójának mottója szerint „*Eme sorsfordító történelmi eseményünket is kikezdheti az idő, ha nem becsüljük meg és nem adunk fórumot azoknak, akik hiteles tanúi, áldozatos, szenvedő részesei voltak azoknak a gerinckiegyenesítő időknek. Sajnos, nem ismerjük eléggé őket, nem kérdezzük őket,*

pedig pataki diákok tucatjával voltak tevékeny résztvevői az akkori fényes napoknak”. Ebben a körben tudjuk, hogy Makó Dezső, Csávás Imre, Újszászy Kálmán barátaink, valamint sokan mások hosszú évek óta sürgették az 56-os volt pataki diákok visszaemlékezéseinek, élményeinek, tetteinek, hősies kiállításának összegyűjtését az utókor számára. Az elmúlt télre beértek ezek a magvak, s elhatároztuk, hogy a forradalom 50. évfordulójának évében könyvet jelentetünk meg *Pataki diákok az 1956-os forradalomban* címmel. A kiadás költségeinek fedezetét a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány biztosította, a szerkesztést és a kiadást magam vállaltam. Az Alapítvány teljes címlistájára (3000 fő!) és a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete címlistájára (több mint 300 fő!) kiküldtük a felhívást, hogy mindazok, akik bármilyen formában érintettek voltak 56-ban, vagy 56-tal kapcsolatban, jelentkezzenek. Hiszitek vagy sem, kaptunk is egy, azaz egy választ. Szepesi Gábor öregdiáktársunk küldte az e-mail-t. Idézem:

„1956-57-ben voltunk utolsó évesek. Van egy emléktárgyam, ami nagyon a szívemhez nőtt, s ez pedig a szalagavatóra készült szalag. A története a következő: Szabó Tibor osztálytársunk nővére készített mindenkinek egy, még a mai szemmel nézve is szép szalagot. A szalag maga tiszta fekete volt, közepére a Kossuth-címmert hímezte, alatta ezzel a szöveggel: HÍ A HAZA!, s a címer két oldalán a két év-

szám: 1957 – 1967. A szalagot csak rövid ideig hordhattuk, mivel letiltották és be kellett szolgáltatni az iskolában. Hogy kinek az utasítására, arra már nem emlékszem. Helyette egy, csak az évszámokat tartalmazó világoskék szalagot kaptunk, de ennek már valójában nem volt semmi jelentősége, senki nem is szerette. Én a szalagot nem adtam le, elraktam és megőriztem a többi pataki emlékeim között. Tudomásom szerint más osztálytársam a szalagot nem őrizte meg. Felajánlom a készülő könyv számára a róla készült fényképet és ezt a történetet.”

Bár csak egy válasz érkezett a körlevelünkre, ez nem bátortalanított el bennünket. Mondhatnám, inkább ingerelt, s a passzivitásba nem nyugodva bele, a már korábban ismert 56-ban érintett diáktársainkkal kezdve (a témáról többen is tartottak előadást e körben) makacsul kerestünk, kutattunk, érdeklődtünk. Úgy terveztük, hogy október 23-ára megjelenik a könyv, de az elhúzódozó anyaggyűjtés (még mindig van, akitől várunk anyagot!) és a hosszú nyomdai átfutás kitolta a kiadás dátumát az év legvégére. De még így is a kétszeres jubileumi évben: 50 éve kelt fel a magyar nép, s 475 éve alapították a Kollégiumot.

A könyvben huszonöt volt pataki diák szerepel. Ki saját maga emlékezik, kiről könyvekben, újságokban, folyóiratokban megjelent írások tanúskodnak, van, aki magnószalagra mondta 56-os emlékeit, van, aki személyes okokból nevének elhallgatását kérve adta át írását, s van akiről rokona írta meg, hogy ő is azok között volt, akik Mindszenty Józsefet kiszabadították (ő maga még mindig fél? Vagy csak nagyon szerény?) Csávás Imre és Schulek Mátyás 56-os élményeit, majd a rákövetkező börtönévek eseményeit ebben a körben már megismertük – ők fő helyet kapnak a könyvben. Nagy-Bozsoky József bátor

debreceni kiállása is hangsúlyosan szerepel. Helyet kapott még Balázs-Piri László, Csorba András, Fekete Gyula, Fekete Pál, Jakab Zoltán, Janka András, Janka Béla, Kisgyörgy Károly, Móré György, Papp Béla, Poppé György, Somogyi Dezső András, Tukacs Béla, valamint azok, akiknek írásából ma este néhány részletet olvasok fel. A visszaemlékezések szerkesztve, de meg nem változtatva jelennek meg. Stílusuk mindenütt egyéni. Dehát nem szépírók írták azokat, hanem hősök!

A forradalomban különleges szerepe volt az úgynevezett „fehéreköpenyeseknek”. Önkéntes mentők, javarészt orvostanhallgatók, de civilek is voltak ők, akik vállalták, hogy akár a tűzvonalban is segítséget nyújtsanak a sebesülteknek, rászorulóknak. Sokan voltunk ilyenek. Jómagam is, aki akkoriban néhány évig orvos voltam, egyetemi csoporttársaimmal együtt mentettem a bajba jutottakat. A parlamenti sortűz idején saját szememmel láttam, ahogy az ÁVH-sok nem kímélték még a fehéreköpenyeseket sem, egyik csoporttársamat sebesült szállítás közben lőtték le. A fehéreköpenyesek között Constantin Miklós volt a hősök hőse. Már napok óta járták teherautóval a várost, a legexponáltabb helyeket, s mentették a sebesülteket. Azán október 25-én ez történt:

„Az idő tájt már olyan pocsékul nézett ki az Üllői út, mintha harctéren jártunk volna. De hát harctér is volt! A bajt az hozta ránk, hogy a sofőr egy pillanatra bekapcsolta a reflektort, mert nem tudtunk tovább menni. Meg szerette volna nézni, hogy mi van körülötte. És abban a pillanatban jött a sorozat... Vélhetően az Iparművészeti Múzeum felől. Azt is megállapíthattuk később, hogy magasból jöhetett, mert – miközben én előre hajoltam – a kulcscsontom alatt ment be a golyó és a lapockám alatt jött ki. Ennek a lövésnek a fájdalmas volta okozta feltehetőleg, hogy a jobb kezemmel – egy

reflex mozdulattal – odakaptam, és olyan szerencsétlenül ért a másik lövés, hogy a kezem valamennyi középcsontját egytől egyig összetörte. Szintén bement meg kijött a golyó, majd súrolta a homlokomat és a szemöldökömből tépett ki egy darabot.

Abban a pillanatban, ahogy eldördült a sorozat, a sofőr lebukott a hátam mögé, és az a golyó, amelyik kijött belőlem, keresztülment az ő vállán is! Megállapították ugyanis, hogy 'fáradt' golyótól sebesült meg, és mivel ez a golyó a lapockám alatt hagyta el a testemet, őt csak a hátam mögött találhatta el a lövedék.

Gyerekek, úgy érzem, megsebesültem – mondtam. Erre az önkéntes ápolónő elkiáltotta magát – még ma is a fülemben cseng: – A doktora megsebesült! – Az orvostanhallgató rögtön kiugrott, hátraültek, s kiderült, hogy olyan nagy a sérülésem, hogy nem nagyon tudnak velem mit kezdeni. – Ne csináljatok semmit – mondtam, csak az önkéntes ápolónőtől kértem dugja be a golyó be- és kimeneti nyílásába az ujját, nehogy megfulladjak, ahogy az tüdőlövésakor gyakran előfordul.

A kocsit visszavitt a klinikára, s olyan gőzerővel, hogy talán ennek köszönhetem az életemet. Az orvostanhallgató vezetett. Igaz, nem olyan ügyesen, mint a sofőr... Az autónak leszakadt az ajtaja, elvitte a fél kapufélfát, de szerencsére még időben beértünk. Ott mindjárt hordágyra tettek – ömlött belőlem a vér –, majd orvosok vettek kézbe. Számomra ezzel a sebesüléssel véget ért 1956. Másfél évig voltam kórházban. Klinikáról klinikára jártam, sokszor műtöttek, itthon is, Ausztriában is. A fő idegköteg sérült meg, amely behálózza és mozgatja a végtagokat, s ettől bénult le a bal karom. Orvos nem lett belőlem, pedig valamikor annak készültem.

Hogy miért kockáztattam az életem másokért? Ha ezt a kérdést feltenném magamnak már óriási hibát követnék el. Pedig so-

kan a fejemhez vágják, hogy mondd, Miki, érdemes volt? Ha az ember mindig úgy cselekszik, hogy előtte mérlegel, megette a fene az egész életet. 1956 októberében mentés közben soha nem fontolgattam, miért kockáztatom másokért az életemet. Belső indítást éreztem, hogy segítek. Újra csak ezt tenném."

Tatay Zoltán Szerencsről jött Patakra. Apja Szerencsen megbecsült állatorvos volt, fiát is erre a pályára szánta. De Zoli sokoldalú tehetség volt, már-már zseni, s bár simán felvették a színiakadémiára, a szülői szigor a család férfi tagjainak hagyományos foglalkozását kényszerítette rá: az állatorvosi főiskolára iratkozott be. Ugyannakor a színészettel változatlanul kacérkodott, albréti szobájában műkedvelő barátival Shakespeare Hamletjét próbálták nap mint nap, Zolival a címszerepben.

Tatay Zoli is „fehérköpenyes” volt azokban a napokban, csakúgy, mint a medikusok és állatorvosok nagy többsége. Róla Végh Alpár írta a Magyar Nemzetben:

„A Harmincettesek terén történt. Itt zúdultak rá a golyók... Hamlet fehérben volt, futott át a téren, orvosi köpenye volt a legjobb célpont: hét lövés érte, s mint akibe villám csapott, úgy zuhant a földre. A vér bíborszín virágot rakott rá, tudta, hogy a szép arcú fiú többé már nem áll fel. Nemsokára eleredt az eső, fátlyolt húzott a tér házai közé; a keskeny utcában géppuskások közt sistergett az indulat, attól fogva mindenre lőttek, ami mozgott. Így múlt el 1956. október huszonnegyediké, a remény második napja. A géppisztolyok felugattak este és éjszaka is, majd reggel lett, és a fiú még mindig ott feküdt vérrel itatott köpenyében a szobor és a posta között. A dán Hamletet megölte az udvari ármány. Vérben feküdt az idegen hódítók előtt, csaknem úgy, mint a mi Hamletünk a Harmincettesek terén. Ugyan volt-e Tatay Zoltánnak Horatiója, aki elmondta holtteste fölött:

„Jó éjtt, királyfi; nyugosson angyal éneklő sereg!” Nem volt. És nincs angyal éneklő sereg sem. De hát miért nincs?”

Halmi Iván barátunk naplót írt – micsoda kincs ez ma! – az október 23-át követő 22 napon. E napló teljes terjedelmében megjelent a *Zempléni Múzsza* 2005. évi 2. számában (*Októberi napló, 1956. Karcolatok a Szabadságharc napjaiból*).

Idén nyáron emlékeztünk Béres Ferenc énekművészre, pataki diáktársunk halálának tizedik évfordulóján. Patakon az Iskolakertben, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kezdeményezésére és anyagi támogatásával és a család nagylelkű hozzájárulásával felavattuk mellszobrát. Béres Ferencnek 1956 kapcsán a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesével tett kínai vendégszereplésről történt hazatérésekor támadt súlyos következményekkel járó nézeteltérése a hatóságokkal. Erről részletesen szólt szoboravató beszédében Tukacs Béla (lásd a *Béres Ferenc dalénekes emlékezete* c. cikket lapunk e számában).

A volt pataki diák és tanár Képes Géza e sorokkal zárta 1956. november 8-án írott *Forradalom* című versét: „*Vonulnak a tankok, / reszketnek a házak, / de az emberek nem.*”

Nemzeti ünnep csak az lehet, amelyet a nép is szívébe fogad. Szívünkbe pedig csak azt tudjuk fogadni, amit ismerünk. Ezért ismernünk és ápolnunk kell emlékeinket. Ma nincs 56-os példaképe a fiataloknak úgy, ahogy nekünk még száz év múltán is voltak 1848-as példaképeink. Ez a könyv ezt a hiányt is hivatott pótolni. Pataki diák példaképeket, hősokeket adni, felmutatni a pataki diák-utódoknak.

E könyv szereplői hősoke voltak – valamennyien. Hősoke, akik fegyverrel vagy fehér köpenyben, tollal, röpcédulával vagy az ügy melletti kiállással, félelmet nem ismerve, a kockázatot vállalva, s akár életüket adva is, hazafiként viselkedtek. Igen, hősoke voltak ők. A mi hősokeink. Patak hősokei.

Legyünk büszkéek rájuk!

(Elhangzott 2006. október 28-án Budapesten, a Magyar Kultúra Alapítvány székházában, a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete 267. klubestjén.)

Tukacs Béla

Béres Ferenc dalénekes emlékezete

A legkiválóbb pataki diáktársak iskolakereti panteonjába ma igen érdemes új lakó költözik be: Béres Ferenc énekművész barátunk. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy hívei és ezeken belül a pataki diáktársadalom nevében felidézhetem emlékét.

Béres Ferenc sorsa magyar sors. Különleges tehetségének ellenszélben, emberpróbáló időkben kellett az énekművészet és a szellemi emberség élvonalába éréshez utat törnie. 1922-ben született Gagybátorban, kisjövendelmű, népes családban. Képességei már az elemi iskolában megmutatkoztak, ezért nevelői kérelték a harmincas évek világgazdasági válsága után nehéz anyagi körülmények között élő szüleit, hogy a tehetséges gyereket a hatodik osztály elvégzése után, áldozatok árán is, küldjék továbbtanulni. Kollégiumunkban azokban az években bontakozott a falukutató mozgalom és indult tehetség gondozás, tehát tárt karokkal várták a tehetséges ifjakat. Így aztán 1934 őszén a pataki Kollégium és Béres Feri egy életre egymásra találtak. Abban az évben az első osztályba sok jó képességű gyerek iratkozott be. A sors úgy hozta, hogy Béres Feri padtársa Fekete Gyula, a későbbi jeles író lett.

Kivételesen szép énekhangjára Szabó Ernő énektanár azonnal felfigyelt és külön foglalkozott vele. Ennek eredményeként 1938-ban, érettségink évében, az évváró ünnepségen Feri a Mudrány-terem szín-

padán népdalokat énekelt, nagy sikerrel. Ennek közel hetven éve. Az ünnepségből semmire sem emlékszem, de Béres Feri rövid sötétkék nadrágos alakját ma is látom, s tiszta hangját hallom.

Rövidesen a világváltoztató háborús évek következtek, de a mennydörgések között is szólt az ének, és a vihar elmúltával, 1946-ban szólóénekesként mutatkozott be a nagyközönségnek. 1949-ben a miskolci fa- és fémipari technikus végzettségű ifjút művészettörténet és néprajz szakon találjuk a Pázmány Péter Tudományegyetemen, és párhuzamosan alapító tagja a Néphadsereg Művészegyüttesének, ahol magas fokú zenei és hangképzésben részesítették. Ezekben az években vált a magyar népdalok közismert és szeretett tolmácsolójává. 1956-ban szeptembertől decemberig együttesével Kínában turnézott. A rendezők úgy tervezték, és meghirdették, hogy az együttes visszaútban Moszkvában hangversenyt ad. Amikor a szovjet fővárosba érkeztek és előadásra készülődtek, Feri a nemzeti forradalmunk eltiprása miatti felháborodásában a fellépést megtagadta. Ebből nagy botrány kerekedett, az élete rosszra fordult. 1959-ben a megtorlás során jött a hadbírószági tárgyalás – hiszen Feri katonai rangban tagadta meg a szereplést –, az együttesből kivették, évekig tartó hallgatásra, alkalmi munkára szorították. Kilátástalan, nehéz évek elé nézett. És akkor jött a csoda. Feri egyik pataki látogatása alkalmával találko-

zott az egyetemi végzettségű, szép, sportos leánnyal, Erzsikével. Rövid ismeretség után érezték, hogy megtalálták az igazit, és elhatározták, hogy összeházasodnak. 1960-tól kezdve már ketten viselték az élet terheit. Erzsike meleg családi otthont teremtetett, a férje mellett állott a küzdelmes művészi pályán. Együtt viselték el a mellőzések fájdalmait, és együtt örültek a lacsacsakán szaporodó sikereknek. Jövőbe vetett hittel vállalták a három szép, tehetséges fiúgyermekük nevelését.

A hosszan tartó elhallgattatás, kiközösítés után, végül Kodály Zoltán támogatásával, Feri visszatérhetett a zenei életbe. Elismertségét, népszerűségét viszonylag gyorsan visszanyerte. 1965-ben kerülhetett sor az első nagyszerű szólóestjére a Zeneakadémián. Tehetsége elsőprő erejét jelzi ez évben még két jelentős siker: nagydíjat nyert Párizsban és az Országos Filharmónia szólistája lett. Ezt a címét élete végéig megtartotta. Feri elismert tehetsége előtt megnyílt a világ. Az évek során a magyar népdalkinccsel és egyházi zeneanyaggal bejárta Európa szinte minden országát, sikert sikerre halmozott Amerikában, Ausztráliában, Japánban. 1996. március 4-én, pályája ötvenedik évfordulóján a Zeneakadémián tartotta fergeteges közönség- és szakmai sikert hozó estjét. Négy hónap múlva egy jótékonysági előadásra utazva rosszul lett, és magasabb régiókba költözött.

Béres Ferenc pataki kapcsolata külön fejezet, a hűség ragyogó példája. Tizenkét éves korától tizenhat éves koráig volt a Kollégium Kisinternátusának lakója. E fogékony évek alatt a Kollégium szellemisége, a közösségi együttérzés, a magyar nép iránti szeretet, összetartozásunk tudata személyiségébe kitörölhetetlenül beépültek. Családja anyagi körülményeinek alakulása ugyan arra készítette, hogy tanulmányait a mielőbbi kereső foglalko-

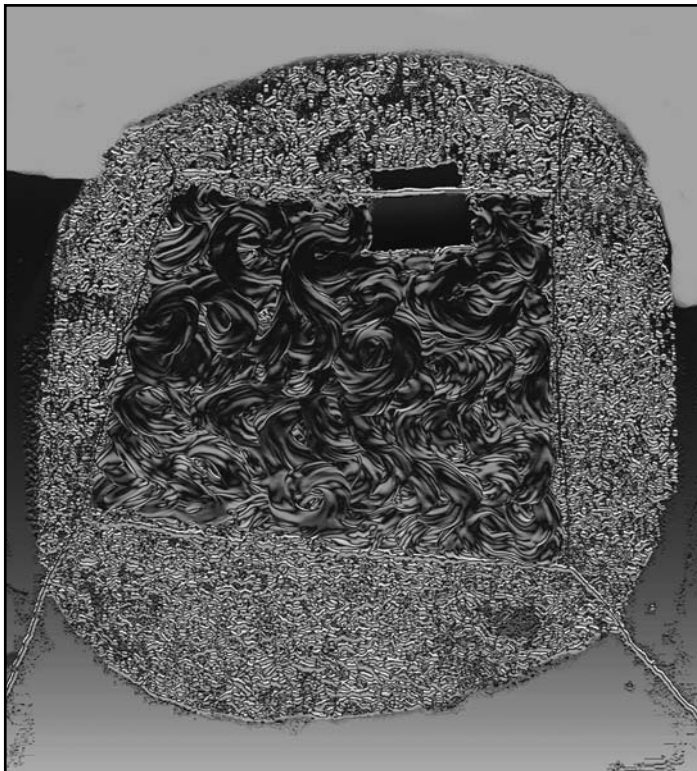
zásra képesítő technikumban, Miskolcon folytassa, ám kapcsolatát a Kollégiummal folyamatosan fenntartotta. Amikor lehetősége nyílt élethivatása megválasztására, pataki indíttatásra, már az egyetem művészettörténet-néprajz szakát választotta. Később élete folyamán az itt szerzett ismeretek birtokában közéleti és szervezői képességeit csillogtatta Patak és hazája javára. Különleges érdeme, hogy élethivatását magas szinten teljesítette, de a lelkét soha nem adta el, pedig pénzt, jólétet, hírt adtak volna érte. A gimnázium államosítása után is hazajárt Patakra, hogy az intézmény és a végzett diákok közötti kapcsolat folyamatos maradjon. Fellépett kulturális rendezvényeken, énekelt a diáktalálkozókon, a templomban is. Lobbizott Patakért a városi rang visszaszerzése érdekében. E téren szerzett érdemei elismeréseként választották meg a város első díszpolgárává. 1968-ban a városnak adományozta képzőművészeti gyűjteményét, és másokat is adakozásra biztatott. Amikor eljött az ideje, szorgalmazta a Kollégium református egyházi tulajdonba való visszaadását. Annak igazolására, hogy ez társadalmi igény, egyik alapítója lett a Sárospataki Református Kollégium Alapítványnak. Fáradozásainak elismeréseként az alapítók a kuratórium elnökévé választották. Ebben a minőségében Amerikába utazott, és több mint tízezer dollárt énekelt össze kollégiumi célokra. A körülöttünk látható szoborpark is az ő szorgalmazására egészült ki Pécsi Sándor, Móricz Zsigmond és Egressy Gábor emlékművével. Feri egész életében országgal-világgal tudatta, hogy ő pataki diák, és ezt tettekkkel hitelesítette. Béres Ferencet különleges tehetsége képessé tette arra, hogy kora minden akadályával megküzdjön, és a magyarság kiemelkedő személyiségévé váljék határainkon belül és kívül. Ő volt a magyar népdalkincs megszólaltatásának áradó hangú

királya. A művészetéről készített örök értékű hangfelvételeket hűségesen őriznünk kell az utókor számára.

Drága Feri barátunk, meggyőződésünk szerint ma itt az iskolakertben, a nagy patoki diákok panteonjában, jó társaságba kerültél. Érezd jól magadat az idők végezetéig!

(Elhangzott Sárospatakon, 2006. augusztus 20-án, Béres Ferenc mellszobrának avatóünnepségén. Olvasóink figyelmébe ajánljuk a Zempléni Múzsza 2001/4. számában megjelent cikkeket: Portré Béres Ferenc énekművészről, összeállította: Bolvári-Takács Gábor; Bordás István - Dobrik István: A Sárospataki Képtár Béres Ferenc-gyűjteménye.)

Mezei Gábor

Mindenki naplója

Puskás Balázs verseskötete nem tobzódik képekben és történetekben, nem játszik költői szerepekkel, nem szórakoztat nyelvi játékokkal. Szövegei a világ belakhatóságára kérdeznak rá laboratóriumi körülmények között, minimálisra csökkentve a versbeli beszélőt érő külső behatásokat. Az *Élő szöveg* rákérdez az otthonosság esélyeire, miközben körüljárja az önmegértés lehetséges útjait. Utóbbihoz prototípusokat, vagy éppen kijelölhető ellenpontokat hív segítségül. Az olvasó számára lehet útmutató (használati utasítás) a Terminátor, vagy éppen „betmen” figurája, de akár ezeknél régebbi időkből származó modelleket is megnevezhetünk. A lehető legkorábbi, aki ugyanakkor a lehető legmesszebbre vihet, nem más, mint a férfi, „ki sokfele bolygott”. Az otthon felé vezető út azonban, míg Odüsszeusznak visszatérés, addig az *Élő szöveg* esetében keresés az ismeretlenben. Az otthonkeresés ott zsákutcák és mellékvágányok sokasága, itt állóvíz és szélcsend, ahol nincsenek lehetséges más-világok, és nincsenek társak, akik tudatlanságukban kibonthatnák a szélzsák száját. A cél az Odüsszeiában a hosszú út megtétele, itt az elérhető közvetlenség otthonná alakítása. Ami ott Küklopsz és Szirén, az itt reggeli cigaretta és borotválkozás. A küzdelem ugyanaz, célja az otthonosság.

A kötet címét is viselő első ciklus a tárgyiasság eszközeivel próbálja elérni a fent leírt célt. A közeg hangsúlyosan köznapi, a

felvázolt világ hermetikusan zárt. Sokszor egy kis szoba, egy szűkös folyosó, máskor az ismétlődés, és a mindig meghatározott végpontok által korlátozott utazás. Az ebben a világban otthon lenni vágyónak lehet segítségére az alig-alig költői nyelv, ennek segítségével a hétköznapi jelenségek ugyanis átesztétizálódhatnak: „ki az álomból a neon / folyosóra háttal a hideg / fálnak botladozva / indulnak meg az agyban / a kötelező folyamatok / után felszívódik az éjjel / nyugalma a véráram / érezhetően gyorsul” (*főlemészt*). Legtöbbször azonban nem történik más, mint a versbeli ént körülvevő tárgyak felsorolása. Erre lehet példa a *miskolc* című szöveg: „megállóhely / és átszállási kapcsolat / véletlen találkozások / a pályaudvaron / ehetetlen pogácsa / nehezedő emlékek / beton / a kopogós hajnali fagyban / utolsó forintokból összekapart / fél unikum / zacskó mogyoró / második otthonom volt”. A jelenségek pusztá megnevezése, a szöveggé tétel teszi itt otthonossá, ismerőssé a várost, illetve a kötetre egyébként kevéssé jellemző nosztalgikus alapállás. A tárgyakat megnevezve és ezáltal észlelve népesíti be a világot. A megnevezett helyszínt pedig olyan tárgyakkal azonosítja és teszi egyenlővé, amelyek a kívülálló számára is ismerősek lehetnek, így megörökölhetjük a beszélői szöveget. És ha már Homérosznál és Hólderlinnél jártunk, akkor ne lapozzunk túl a Hölderlinter értelmező Heideggeren sem. Ők is lakozásról,

illetve költői lakozásról beszélnek. A költészet pedig a görög etimológiából kiinduló Heidegger számára „csinálás”, illetve a „lakozáshoz” illő metaforikát használva: építés. A költészet által belakni a világot, nem jelent mást, mint a nyelv által magunk köré varázsolni, építeni. Magunk köré beszélni a világot, vagy belebeszélni magunkat a világba. Ehhez adott az *Élő szöveg* esetében egy majdhogynem légüres tér, az otthonosság pedig akkor teremődhet meg, ha a felvonultatott szobányi tárgy és szereplő elegendőnek bizonyul a benépesülés illúziójához.

S hogy az otthonosság az olvasó otthonossága is lehessen, hogy számunkra is ismerős lehessen ez a világ, a kötet szövegeiben az egyedi állítása mellett mindig az általánosra kerül a hangsúly. Ez lesz a közös pont, ez biztosíthatja a kényelmes azonosulás lehetőségét, ez a világ bárkinek lehet ismerős. A fentiekhez igazodva maga a téma sem akar sokat, a reggeli kávéról és cigarettáról szóló magány-versek például aligha mondhatók izgalmasnak. A versbeli énnel való azonosulást, a kötetben való elmerülést pedig az is segíti, hogy a megszólalásmódok igen sokszor váltakoznak, az egyes szám első személyből gyakran kerülünk át egyes szám harmadik személybe. A szövegek így bárkire vonatkoztathatóvá válnak.

Ehhez az eljáráshoz hozzátartozik még a használt nyelv is, ami nem mehet az ismerőség rovására. Ezért „kopogós” a fagy, hiszen ebben a jelzőben nincs semmi megdöbbentő, ahogy a „véletlen” találkozásokban sincs. Az otthonossá tétel előfeltétele lesz, hogy kizárja a világból az idegenséget, hogy a megnevezés nélkül észrevehetetlen tárgyakkal vegye körül magát. Így lesz ez a kötet a bezárkózás, a bentlét könyve. Ehhez a köznyelvi elemeket mozgató nyelvhez azonban néha hangsúlyozottan artistikus szövegszövé-

is társul az *Élő szöveg* verseiben. Gondolhatunk itt olyan agrammatikus megoldásokra, mint a mondatok szézilálása, ahol egy-egy mondatrész egyszerre kapcsolódik több mondathoz, ezzel kihúzva a talajt a korábbi jelentések alól: „a járdán kikerült meztelen csigát / megtárgyaltuk a dunaparton / vízbe zuhant lámpák fényébe / ropogtattuk az apró kavicsokat...” (*séfa*). A jelentések közötti huzavona még azáltal is fokozódik, hogy a központozás nélküli sorok gyakran megtörik a mondategységeket, szövetfoszlányokat hagyva maguk után. Ebben a fragmentumszerűségben a gondolatok befejezhetetlenné válnak. A kérdés az, hogy ezeket az egyébként izgalmas technikai megoldásokat mennyire tudja a szöveg a megteremtett nyelvi világ egyszerűségéhez hozzárendelni. A névelők elhagyásával radikálissá tett nominalizmus például a kötet nyelvi közegében már erős egyenetlenségeket mutat: „álmait reggelre elfelejti / arca szúrós / a jéghideg víz alatt / érdes libabőrt / nyirkos ruhákba / kávé és cigaretta szaga / a szövegek legmélyéig / szívárog” (*azt mondják*). Itt az artistikusság nehezen egyeztethető össze a közbeszédszerű alaptónussal, amit végig fenntartanak a kötet versei, illetve amelyhez egy-egy vers erejéig mindig visszatérünk.

A tárgyak felsorolása egy másik funkciót is betölthet, ahogy ezt a kötet első darabja, mint programot, ki is fejezi: „szavakba rendezve / hordom magamban / kicsiny világom...” (*rejtőzik*). Az elrendezésre, a leltárra azért van szükség, hogy semmit ne veszítsen szem elől, de akár a választott világ szűkössége is szolgálhatja már ezt a célt. A leltárba vételen túl nem is történik más, a jelenségek értelmezése legtöbbször elmarad. Erről az alaphelyzetről is beszélhet az első ciklus utolsó szövege, a fentiekben már említett *prototípus*: „élő szöveg a belső fémvázon / nekem ezt

mondták / kell hogy legyen kapaszkodó / egyetlen ponttá zuhannék össze / ha hagyomány / önmagam közepébe kényszerítene / a valami ami köré lettem / élő szövet...". A széteső, darabokban heverő világ képe nem nevezhető új tapasztalatnak. Ami itt ezt a szétesett világot összetartaná, az az értelmezés, az összefüggések megkeresése, megteremtése, a fémváz, az ember számára felfogható, az emberszerű. Ilyen összefüggések hiányában azonban nincs más, csak jelenségek és jelentések egymás mellett, csak a pusztá biológia, életműködések, ébredés és hidegérzet, szövegetek beszéde. És magában a beszélőben is felébred a kétely, hogy akkor ez létezés, egy lehetséges világban lét, költői lakozás-e egyáltalán: „...a belső fémváz hiányán / lehet hogy nem is vagyok”.

Az első ciklus magányba burkolózott beszélője számára a fentiek alapján kétséges kimenetelűnek mondható az otthon felé haladás. A második ciklusban a szűkös tér kitágulni látszik, Odüsszeusz párhöz siet. Persze maradunk az arctalan általánosságban, illatos a bőre, nyugalmat sugároz a szuszogása, a neve lehet Pénelopé vagy bármi más. A *kiskifli-nagykifli* ciklus már első darabjában használni kezdi a hagyományos szerelmi költészetből örökölt meg nem nevezett „te” formuláját, ezáltal az „én” is létezni kezd, adódik egy viszonyítási pont. Az *így képezem* című szövegben még csak jövő idejű a képzelte kedvessel töltött idill, de ha már a szavak által magunk köré varázsolt világról beszélünk, akkor az sem meglepő, ha „valóságossá” válik az alakja. A képzelődés aprólékos, a részletekig kidolgozott, a beszélő biztosnak látszik a dolgában: „ahogy a fény látja a bőrt / bolyhos neszed az éjjeli lámpa / arcod épphogy nem érinti / lepkeszárnyak borítják szemed”. Az egymásra találás folyamatának következő pontja lehetne a *puha borítás* első néhány sora:

„reggelig beszélgettünk / messzire húzódtál a sötétben / még csak sejtettelek”. Végpontja pedig az utolsó pár sor: „reggel sokáig egymás szemébe / ha lehetne is szebb akkor sem”.

Persze ők ketten (bárki ketten) sem tárgítják ki nagyon a körülöttük lévő világot. A kötet legjobban sikerült szövegében egy sétáról olvashatunk, ahol a világ zene lesz, szökőkút, csók és meztelen csiga (*séta*). Ezek a jelenségek azonban itt igen izgalmas párbeszédbe kerülnek, benépesítik a világot. Ehhez a párbeszédhez kellett megvárunk talán a partner, a beszélgetőtárs megérkezését. A külvilág azonban még így is távoli, és csak fényképeken keresztül ad hírt létezéséről: „...azt a valakit gyűlölöm // fényképeid közt találtam rá / elmesélted // hónapokkal ezelőtt történt / és mindig is csak engem” (*Kopott*).

Eddig a magány felől egy találkozás felé tartottunk, a második ciklus utolsó darabja pedig megint átmenet lesz a következőbe, hirtelen múlt időre vált, emlék lesz, ami eddig a világ volt: „...és a legkisebb matrjoska baba / mondtad én vagyok neked”. A következő szakaszban (*így: külön*) pedig már a szaggatottság, a szétszakítottság lesz az uralkodó, mint például a *név más ok* címében, vagy a vers sortörései által: „már nincs mi / két én van / így: külön / két darab / egyes szám...”. Közben megint kísértenek az első ciklusból már ismerős magányképzetek, a „szűk szoba”, a „sötét folyosó”, a „fáradt arc”, hogy aztán tovább erősödjenek a *sötétedés után* ciklusban. Itt a helyszín megint csak nem változik, és megismétlődnek a lámpa, a fogak, a cigaretta, a kávé, a neonfény és a „keskeny, ragacsos tekintet” képei. Aztán ismét összefutunk a *kiskifli-nagykifli* cigarettázó angyalaival, akik azóta már eltaposták a csikket, és kénytelenek vagyunk belátni, hogy nem is lehet a változatlanságról másképp szólni, mint a radikális ismétlés eszközeivel.

Itt is ki van dolgozva az átmenet a két egység között, az éjszaka képével zárunk, és innen indulunk majd tovább az új versekkel: „...hiányod / keserű / mint a csésze aljába / ragadt éjszaka” (*keserű*). Éjszaka lett, más nem nagyon változott. Az új napszak új ciklust kapott, de csak hogy megmutassa, itt sem léphetünk ki a minket körülvevő világ szűkösségéből. Eltűnik a „te” viszonyítási pontja a szövegekből, ahogy eltűnt betmen és eltűnt a Terminátor is, de mintegy helyette, az egyre gyakoribb ismétlések, és a megszemélyesítések által a már-már néven nevezhető magány lép a helyébe, allegorikus figuraként van jelen mindenhol: „sötét / az üres szobákon végig / lépdél a magány...” (*egyre nyugtalanabb*). Az egyedüllét vagy legalábbis az egyedüllét keserűsége felülíródik.

A kötet első két ciklusa igen erős ívet kezdett felrajzolni a „nemvagyittból” a „ha lehetne szebb akkor sem” felé. Ez a történetlogika aztán kifárad, és csak az utolsó,

az *összetörés lehetősége* című ciklus hoz változást. Itt a magány és az együttlét elenpontjai megszűnnek látszanak, a kettő közötti határvonal kezd oldódni. A két kategória összemosódik, már nem rendelhetők hozzájuk a boldogság és a boldogtalanság pólusai. Harmónia és diszharmónia összekeveredik, jelen is van Pénelopé, meg nincs is. Néha feltűnnek még a szerelem idilljei, és a hiány már nem csak keserűség. Aki mellettünk van, „...éjjelente megváltozik” (*fodros víztükrön*). Ha volt is neve, van, hogy elfelejtjük (*csigaház semmi*), aztán bezárjuk mögötte az ajtót (*az összetörés lehetősége*), de „...mintha valaki még mindig pakolászna” (*az első sikeres öngyilkosságom után*). A szerelem megtörhetetlen intimitása nem tart ki a kötet végéig, nincs világraszóló csattanó. Mert ha csak a változatlanúságot lehet listázni, akkor listázunk, mint valami naplóban. És ha ez a könyv napló, akkor lehet bárkié, és ha ez a könyv líra, akkor ismerős már a zene.

(Puskás Balázs: *Élő szöveg, Parnasszus Könyvek, 2006*)

Rácz József – Takács Ádám

Drogkérdés és társadalomelmélet

Az illegális droghasználattal kapcsolatos politikai és közpolitikai viták Magyarországon végképp megfenekleni látszanak. A tiltás (amit Magyarországon valamilyen félreértésből szokás konzervatív megközelítésnek nevezni) és a túrve-tiltás (amit Magyarországon szintén valamilyen félreértésből liberális válasznak neveznek) közötti szakadék egyre mélyül. Hiába a 2000-ben konszenzussal elfogadott *Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására* c. országgyűlési határozat, hiába a lassan formálódó „drogszakma” konszenzuskeresése, a kábítószer-használat megítélése kapcsán új meg új, a társadalom valós vagy vélt erkölcsi erőforrásaira hivatkozó csoportok lépnek fel, és kompetenciájukat messze maghaladó módon drogpolitikai döntéseket próbálnak kikényszeríteni. A legjobb példa erre az Alkotmánybíróság e témával kapcsolatos döntése, a „drogmentes Magyarország” programjának meghirdetésével. Az Alkotmánybíróság határozatának indokolása visszavezetheti a hazai helyzetet az 1990-es évek drogpolitikai „sivatagába”, ahol még a rendszerváltó közép-európai országokhoz képest sem történt érdemi előrelépés a jelenség tudomásulvételében és társadalmi kezelésében (nem feledve az elterelés lehetőségének megteremtését). A jelenlegi helyzetben az illegális droghasználat társadalmi valósága leginkább a droghasználat szociális reprezentációjának szintjén vált ki szélesebb körű érdeklődést. A kábítószer-probléma megítéléséhez a legegyszerűbb támpontként

az a kérdés kínálkozik: „Milyen is egy droghasználó?” Magyarországon a tiltás szociális reprezentációja – nem tudatosan ugyan, de mégis – az 50-es évekre jellemző heroinhasználó, utcai „dzsunki” képéből indul ki, amely a társadalom és a közrend első számú ellensége. A túrve-tiltás modellje az amszterdami coffee shopokban marihuánát szívó „szabad fiatal” státuszát veszi alapul, amellyel kapcsolatban az államnak úgy tűnik, különösebb teendői nincsenek. A sajtóban megjelenő drogpolitikai viták az e sztereotípiákon alapuló propagandát igazolják vissza. A tudományos igényű hozzászólásoknak ezzel a propagandával szemben kellene érvelnie és a társadalmi csoportokat megszólítani. Utóbbi, a tudományos érvek és ellenérvek sajátos, nem fekete-fehér természete miatt nem látszik könnyű feladatnak.

A hazai folyamatok emlékeztetnek az „ártalomcsökkentés” drogpolitikai irányzat zászlóbontásának helyzetére az 1980-as években, amikor a prohibicionista és a legalizációs irányzatok képviselői közötti viták az amerikai szintéren holtpontra jutottak. Az ártalomcsökkentés éppen a legnagyobb nézeteltérést kiváltó kriminalizáció, illetve a dekriminalizáció és legalizáció kérdésének zárójelbe tételével ebből a patthelyzetből kínált kiutat. Miközben az ártalomcsökkentés egyre bővülő módszerei az Európai Unióban és az ENSZ különböző fórumain és társszerveikörében, ha esetenként más néven is, de jelentős karriert futottak be, addig az e fogalomnak megfeleltethető szociális rep-

rezentáció Magyarországon nem jött létre. Ebben valószínűleg szerepe van annak is, hogy a tiltás vagy a tűrés drogos szociális reprezentációjával szemben az ártalomcsökkentés társadalmi szinten történő ábrázolása sokkal összetettebb folyamat, és ennek hazai megjelenése óta nem is telt el olyan jelentős idő, mialatt ez a folyamat végérvényesen kiforrhatta volna magát.

Az utóbbi években, nemzetközi szakmai körökben, olyan változások tanúi lehetünk, amelyek, ha nem is érnek fel az ártalomcsökkentés jelentette paradigmaváltással, a drogjelenségek körül folyó tudományos diskurzust új utakra vezethetik. Itt elsősorban olyan elméleti erőfeszítésekről van szó, amelyek a droghasználat szintjét a társadalmi közegben jelentkező hatások elemzésén át igyekeznek megközelíteni. Ezek az erőfeszítések fontosak, mert az új elméleti keretek új reprezentációs lehetőségeket, új alkalmazásokat és akár új, politikailag is kamatoztatható szempontokat biztosíthatnak. Így aztán ettől az új diskurzustól akár még azt is remélhetjük, hogy a Magyarországon lehorgonyozott tiltás és tűrés ellentéppárral jellemezhető drogpolitikai vitát kimozdíthatják a holtpontról, vagy legalábbis segítségükkel értelmes tudományos és közpolitikai diskurzus lesz folytatható e jelenségről anélkül, hogy a nézeteket a jelenlegi erősen polarizált mezőben kellene folyamatosan elhelyezni. Talán nem véletlen, hogy a szóban forgó új orientációt sok esetben olyan elméleti keretek biztosítják, amelyek a drogkérdéssel ténylegesen nem is foglalkoznak, így elkerülhetik, hogy szempontjaikat egyik vagy másik irányzat eleve kisajátítsa. A francia filozófus, *Michel Foucault* munkássága mindenképpen egy ilyen lehetőséget kínál a kortárs kutatások számára. Foucault-nak az énről, annak etikai összetevőiről, a hatalomról, a tudásról, az élvezetről vallott nézetei alkalmasnak tűnnek arra, hogy a drogpolitika egyes jelenleg forgalomban

levő tanításait egy más nézőpontból kritika tárgyává tehesük és a tiltás – tűrés dichotómiáját meghaladjuk.

Fontos azonban látni, hogy a kortárs drogelméletben a Foucault-nak szentelt egyre intenzívebb érdeklődés nem annyira egy tannak vagy társadalomelméleti álláspontnak, hanem a problémafelvetés és -elemzés ezen a területen eddig még végig nem járt útjának szól. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy Foucault elgondolásainak ilyen „hatása” és „használat” korábban már jó néhány, a szociális problémákat igen kiélezett módon reprezentáló területen eredményesnek bizonyult. Foucault-nak az 1960-as években keletkezett, a pszichiátriai és az orvosi intézményrendszert elemző művei számos esetben az ezeken a területeken érvényes tudományos és erkölcsi monopóliumok megkérdőjelezéséhez vezettek. Hasonlóan az igazságszolgáltatás és büntetés modern formáinak kialakulását tárgyaló könyve, a *Felügyelet és büntetés a börtönök és a rabok életének átalakítását szorgalmazó civil mozgalmat hívott életre Franciaországban*. A szexualitás antik és modern formáira vonatkozó vizsgálódásai pedig a szexuális magatartás és önkifejezés megreformálását hirdető egyes törekvéseknek nyújtott stratégiai alapvetést vagy vitairatot az Egyesült Államokban és mássutt. Ezen túlmenően a foucault-i alapfogalmak és perspektívák – immár több mint húsz évvel a filozófus halála után – számos olyan problématerület kapcsán ma is mozgósításra kerülnek, amelyekről történeti okok miatt Foucault-nak még nem lehetett kiérlelt mondanivalója, ám amelyek jól érzékelhetően a modern társadalom aktuális törésvonalaiából fakadnak. Ilyen például az illegális bevándorlók problémája, az egyneműek házasságának kérdése, a neoliberais gazdaságpolitika és az egyéni, illetve közösségi szabadság konfliktusának napjainkban globálisan és lokálisan kialakuló formái.

Az utóbb említettekhez hasonlóan az illegális droghasználat is olyan terület, amelynek Foucault valójában soha sem szentelt önálló elemzéseket, de amelynek leírására és elemzésére a foucault-i eszközök kifejezetten alkalmasnak látszanak. Hiszen ha sikerül megértenünk, hogy a drogokról és azok használatáról való ismereteinket a „tudás” milyen történetileg és társadalmilag kondicionált gyakorlatok szabályozzák, ha belátjuk, hogy a droghasználat jellemző társadalmi szituációit a „hatalom” milyen mechanizmusai generálják, és ha felismerjük, hogy a drogokhoz való folyamodásban az „én” (szelf) milyen szubjektív és erkölcsi tényezői érvényesülnek, akkor ezzel olyan sokrétű munkaterületre tehetünk szert, amely alapot adhat a droghasználat jelenségeinek árnyalt megközelítéséhez. Valójában semmiféle probléma hatékony elemzéséről nem beszélhetünk mindaddig, amíg fel nem ismerjük és el nem ismerjük a kiinduló feltételek bonyolultságát. Talán mindennél inkább így van ez a társadalmi problémák esetében, ahol a történeti meghatározottságok érvényesülésével éppúgy számolnunk kell, mint az egyéni választások vagy az erkölcsi és hatalmi érdekek súlyával. Foucault elemzéseinek bevonása és szempontjainak alkalmazása – túl minden egyszerű megoldási javaslaton – éppen ennek a bonyolultságnak a megpillantásához segíthet hozzá a drogok használatához kötődő társadalmi problémák területén.

Jelen kötet arra vállalkozik, hogy szempontokkal és konkrét példákkal szolgáljon a foucault-i elemzéseknek az illegális droghasználat alkotta problématerületen való termékeny alkalmazásához. Azt, hogy egy ilyen vállalkozás mennyire újszerű, jól mutatja, hogy ismereteink szerint ennek a témának még a nemzetközi szakirodalomban sem szenteltek önálló tematikus összeállítást. Mindez azonban egyúttal azt a feladatot is kijelöli, hogy a szóban forgó elemzési szempontokat és alapfogalma-

kat mindenekelőtt bevezessük erre a területre. Ez magyarázza, hogy a kötetben szereplő írások közül Takács Ádám írása nemcsak a droghasználatra vonatkozó foucault-i típusú történeti elemzésekkel kíséreltezik, de általános áttekintést is ad a francia filozófus munkásságáról. Ugyanezt a feladatkijelölést Sutyák Tibor és Kakuk Péter önálló elméleti igényű tanulmányaiban is megtalálhatjuk. Míg az első esetben a foucault-i gondolkodás módszere és egyes alapfogalmai a kábítószer általános kulturális származásának, „genealógiájának” felvázolásához járulnak hozzá, addig a másodikban Foucault hatalomelméletének és etikai nézeteinek ismertetésére a kábítószer-használat kortárs diskurzusokban megjelenő morális problémáinak tárgyalása kapcsán kerül sor.

Az elméleti tájékozódáson túl a kötetnek az is célja, hogy támpontokat adjon a droghasználattal kapcsolatos konkrét helyzetfelmérések és alkalmazások számára. Rác József tanulmánya az egészségfejlesztő, drogprevenációs módszerek Foucault által inspirált elemzésén át azt a kérdést vizsgálja, hogy az államszocializmusból a szabad piacgazdaságba történő átmenet hogyan érinti az „én (szelf) technológiáit”, vagyis az ennek önmagáról, a hatalomhoz való viszonyáról vallott vélekedéseit csakúgy, mint a hatalomnak az énhez fűződő viszonyait. Mivel Magyarországon a rendszerváltozás után átvett egészségfejlesztő és drogprevenációs módszerek más énfelfogásból, más „én-hatalom” viszonyból indulnak ki, mint ami az államszocializmusban megszokott volt, e módszerek viszonylagos hatástalansága és a szempontjaikat övező idegenkedés ezekkel a tényezőkkel is magyarázható. Cameron Duff írása az ausztrál drogpolitika utóbbi évtizedeinek tanulságaira támaszkodik. Ennek alapján Duff amellettt érvel, hogy Foucault-nak a gyönyörrel és az erkölccsel foglalkozó írásai fontos, új szempontokat nyújta-

nak a fiatalkori droghasználat változó természetének megértéséhez, valamint új fogalmi alapokat kínálnak a droghasználat területén alkalmazott ártalomcsökkentő stratégiák kialakításához és kivitelezéséhez. A foucault-i és a széles értelemben vett posztstrukturalista gondolkodás szempontjait igyekeznek kamatoztatni elemzéseiben Anthea Martin és Paul Stenner tanulmánya is. A droghasználatra vonatkozó kvalitatív kutatások „diszkurzív elemzésekké” való átalakítása mellett érvelve, a szerzők egyúttal a kortárs drogkutatás saját hatalmi pozíciójának felmérését is sürgetik.

Michel Foucault egyik 1976-ból származó, de csak a közelmúltban publikált Collège de France-ban tartott előadásának a kötetben való közzétételével nem pusztán az volt a célunk, hogy eredeti formájában is illusztráljuk a fenti írásokban számtalanszor hivatkozott elemzési horizontot. Motiváló tényező volt az is, hogy Foucault eddig megjelent szövegei közül tudomásunk

szerint ez az egyetlen, ahol a „drogok kérdése”, ha csak néhány oldal erejéig is, de önállóan témává válik, mégpedig a pszichiátriai hatalom 19. századi kialakulásának vizsgálata kapcsán.

A foucault-i elemzések újszerűen kialakított kontextusa, valamint a felvett írások némileg eltérő jellege is indokolta, hogy ne törekedjünk a kötet terminológiájának feltétlen egységesítésére. Noha kétségtelen, hogy a francia filozófus szóhasználata elvileg egységes alapot biztosíthatott volna a különböző megközelítéseknek, számunkra mégis fontosnak tűnt, hogy eltekintsünk az egységes megszólalás követelményétől, és hagyjuk, hogy az egyes elemzések mindenekelőtt saját diszciplináris és fogalmi kereteik között érvényesüljenek. Reméljük, hogy a megértéssel szemben támasztott esetleges nehézségekért bőven kárpótolnak majd a foucault-i gondolkodás változatos alkalmazásával elért módszertani és tartalmi nyereségek.

(Drogpolitika, hatalomgyakorlás és társadalmi közeg. Elemzések foucault-i perspektívából, szerkesztette: Rácz József és Takács Ádám, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Szakmai forrás sorozat, Elméletek – modellek 5., sorozatszerkesztők: Demetrovics Zsolt és Buda Béla, L'Harmattan Kiadó, 2006. A szöveg a kötet szerkesztői előszavának kissé rövidített változata.)

A Zempléni Múzsza 2006. évi VI. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

Tudomány és társadalom

- Barcza József: A pataki szellem (4/31)
 Benke György: Párhuzamos valóság. Nyíró József regénye és Szilvássy Pál naplója (3/35)
 Bertha Zoltán: Czine Mihály és a protestáns szellemi örökség (4/5)
 Bolvári-Takács Gábor: Eszme és föld. Vázlatpontok Losonczy Pál agrárpolitikai portréjához (2/11)
 Cseh Gizella: A színműíró Gárdonyi (1/5)
 Egey Emese: Fürdőélet Abaújban és Zemplénben (2/25)
 Éles Csaba: A világirodalom viszonya a nemzeti irodalmakhoz (4/25)
 Göncz László: Nemzetiségi és anyanyelv-használati jogok Szlovéniában (2/5)
 Horváth Krisztina: Koncz Sándor egyházi pere. Bevezető tanulmány és dokumentumok (2/36)
 Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium gazdaságtörténetének fő vonásai, 1919-1941 (3/25)
 Komáromi Éva: A hegyközségek kialakulása és szabályozása a 20. század közepéig (3/19)
 Kraiciné Szokoly Mária: Az egész életen át tartó tanulás kihívásai az ezredfordulón (1/16)
 Szabadfalvi József: Jogfilozófusok a demokráciáról. Moór Gyula és Horváth Barna részvétele az 1945-ös „demokrácia-vitán” (1/25)
 Szathmáry Béla: A keresztyénség hatása az állam- és jogbölcselet fejlődésére (3/5)
 Virág Irén: A magyar arisztokrácia műveltsége a 19. század első felében (4/13)
 Zelenák István: A borút a történeti irodalomban (1/39)

Művészet

- Bolvári-Takács Gábor: Megújult a Bartók Emlékház (*Függelék: Bartók Béla levele a sárospataki Angol Internátus igazgatóságának, 1937*) (3/68)
 Bónis Ferenc: Erkel Sándor és a korabeli európai zene. Brahms, Dvořák és Goldmark magyarországi kapcsolatai (4/38)
 Dobay Béla: Mécs László, az előadóművész (1/63)
 Dobrik István: „*Angyal lebeg a város felett*” Kondor Béla és Miskolc (3/61)
 Etűdök és emlékek. *Találkozás Erdélyi Lászlóné zongoraművésszel (az interjút készítette: Filip Gabriella)* (4/57)
 „Ha kimégy, szórd a fényt!” *Beszélgetés Spala Korinna Harangozó-díjas táncművésszel (az interjút készítette: Földy Lilla)* (3/64)
 Kelemen Judit: Liszt Ferenc szimfonikus költeményeinek irodalmi vonatkozásai (2/52)
 Martinák Márta: A pataki kerámia hagyományai. Szkircsák Bertalanné emlékezete (1/55)
 Mesterházi Gábor: Mozart mítosztalanítása (4/60)

Novotny Tihamér: „Hommage à Mozart” *Gondolatok Kovács László számítógépes grafikáiról* (4/46)

Novotny Tihamér: Somogyi György festőművész szigetei, avagy mi is az *insula*-filozófia? (2/58)

Tóthpál József: Bartók Béla művészetének éthosza (1/47)

Várad Ferenc: Kondor Béla *Dózsa-sorozata* (3/50)

Vitányi Iván: Amatőrművészet a mai Magyarországon (2/62)

Szépirodalom

Gennagyij Ajgi versei (*fordította: Cseh Károly*) (2/67)

A miskolci *Új Holnap Stúdió* bemutatkozik. (*Bán Olivér, O. Bodnár István, Korpa Tamás, Siska Péter, Tatár Balázs János, Viczai Henrietta versei, Balajthy Ágnes prózája, Fecske Csaba bevezetőjével*) (2/70)

Bene Zoltán: Ellenforradalom (3/83)

Berka Attila: A bál(-triptichon) (4/67)

Cs. Varga István: Búcsú Gennagyij Ajgitól (2/65)

Dobos Krisztina: Csend (3/78)

Dobos Krisztina: Utazás (3/79)

Fecske Csaba: Az erdei házból (4/62)

Fecske Csaba: Ha már nem vagy itt (4/64)

Fekete Gyula: Közéleti naplórészletek. Emlékeim a negyvenes évekből (3/72)

Kondor Ilona: Egy szál rózsa (4/73)

Kondor Ilona: Négysoros (4/74)

Leleszi Balázs Károly: Fénnyel-átítatott szelek (4/66)

Leleszi Balázs Károly: Nappal és éjszaka közt (4/65)

Magolcsay Nagy Gábor: fiatal nő ebédrel (1/72)

Miró Kiss Ida: Este (1/71)

Novák Valentin: Izzásból kiszakajtjuk (1/69)

Novák Valentin: Öreg poét' tanácsai a zsenge ifjúnak (1/68)

Oláh András: a legmélyebb csönd felé (3/82)

Puskás Balázs: álmatlanság (4/72)

Puskás Balázs: a te tengered (4/71)

Szénási Miklós: A pohár (1/73)

Vass Tibor: Valahogy nézése (3/80)

Weinrauch Ingrid: Egy kád víz (3/76)

Zsonda Márk: Lussonium (4/75)

Szemle

Bencze Mátyás: A magyar jogelméleti hagyomány és tanulságai (3/98)

Benke György: Egy virágkor pedagógusai (1/88)

Bertha Zoltán: Hűség és sokféleség (1/79)

Bojtor István: Széphalom szelleme. Húsz éves a Kazinczy Ferenc Társaság (2/85)

Kaán Zsuzsa: Seregi László – magáról és másokról (3/95)

Kaló Béla: A Parnasszus körül. Kalász László versei és Erdélyi Z. László Thomas Bernhard-fordításai (2/92)

- Kiss József: A testnevelő Szabó Károly emlékezete (3/86)
 Klapcsik Sándor: Ludlum hősei (1/83)
 Lapis József: „Vagyok jelölni tűntömet” Fecske Csaba lírája (3/89)
 Máriás József: Száz tárca Balla Lászlótól (2/95)
 Mezei Gábor: Mindenki naplója (4/88)
 Nyiri Péter: Tusnád László Tasso-monográfiája (3/92)
 Pintér János: A nemzet múzeuma (2/89)
 Pomogáts Béla: Mondatok a szabadságról és a zsarnokságról (4/77)
 Rácz József – Takács Ádám: Drogkérdés és társadalomelmélet (4/92)
 Szabó Csaba: Október hősei. Pataki diákok az 1956-os forradalomban (4/81)
 Takács Béla: Humánium és hivatás. Száz éve született Szabó Gyula (2/82)
 Tukacs Béla: Béres Ferenc dalénekes emlékezete (4/85)

Egyéb

- A 2006. évfolyam összesített tartalomjegyzéke (4/96)
 A Zempléni Múzsza 2001-2005. évi I-V. évfolyamainak tartalomjegyzéke (összeállította: *Bolvári-Takács Gábor*) (1/92)
 Számunk szerzői (1/104, 2/98, 3/100, 4/99)

(összeállította: *Bolvári-Takács Gábor*)

■ ■ ■ Sárospataki öregdiák kapcsolatok ■ ■ ■

- **Pataki Diákok Szövetsége (PADISZ)**
 Az 1928-ban alapított szervezet a pataki diákmozgalom koordinációs szerve.
 Székhely: 3950 Sárospatak, Kazinczy út 40., Pf. 186.
www.padisiz.hu; www.patakidiak.hu
- **Sárospataki Református Kollégium Alapítvány**
 Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.
 Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf.: 72
 Adószám: 19070520-1-05
 Forint számlaszám: MKB 10300002-20397630-00003285
 E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk; honlap: www.srka.hu
- **Öregdiák Vendégház**
 3950 Sárospatak, Kazinczy út 40.
 Sárospatak történelmi belvárosában, az Iskolakert szomszédságában,
 felszerelt konyhával, kerti pavilonnal; osztálytalálkozók és nagyobb
 létszámú baráti összejövetelekhez is ajánljuk.
 Információ, szállásfoglalás: Erdős Tamás, 06-20/324-0432
www.patakidiak.hu/bertalan; www.sarospatok.net/szallas
 E-mail: oregdiakvh@pr.hu

Számunk szerzői

Barcza József (1932, Kunszentmárton – 2004, Debrecen) Lelkész, egyháztörténész, teológiai doktor, a Közép-kelet Európai Reformáció Történetének Kutató Intézete (Debrecen) kutató professzora, majd a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tszv. tanára.

Berka Attila 1976-ban született Budapesten. Író, a *Spanyolnátha* olvasószerkesztője.

Bertha Zoltán PhD 1955-ben született Szentesen. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Telekom Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola tudományos főmunkatársa, lapunk főszerkesztője.

Bónis Ferenc 1932-ben született Miskolcon. Erkel Ferenc-díjas zenetörténész, az MTA doktora.

Éles Csaba 1951-ben született Debrecenben. Művészettörténész, kritikus, esztéta, a filozófiatudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem tszv. egyetemi docense.

Fecske Csaba 1948-ban született Szögligeten. Költő, publicista.

Filip Gabriella 1959-ben született Szikszón. A miskolci Well-Press Kiadó és az *Új Holnap* szerkesztője.

Kondor Ilona 1939-ben született Szombathelyen. Író.

Leleszi Balázs Károly 1958-ban született Budapesten. Költő.

Mesterházi Gábor PhD 1968-ban született Budapesten. Zenekritikus, a Művészetek Palotája sajtókapcsolati referense.

Mezei Gábor 1982-ben született Gyöngyösön. Egyetemi hallgató.

Novotny Tihamér 1952-ben született Tatán. Művészeti író, szerkesztő.

Pomogáts Béla 1934-ben született Budapesten. Széchenyi-díjas irodalomtörténész, az irodalomtudomány doktora, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a *Literatúra* főszerkesztője, az Anyanyelvi Konferencia elnöke.

Puskás Balázs 1981-ben született Miskolcon. Költő.

Rácz József 1957-ben született Budapesten. Pszichiáter, egyetemi magántanár, az MTA Pszichológiai Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, a Semmelweis Egyetem EFK habilitált tszv. főiskolai docense, a Kék Pont Drogkonzultációs Központ és Ambulancia igazgatója.

Szabó Csaba 1937-ben született Sátoraljaújhelyben. Tanár, diplomata.

Takács Ádám 1970-ben született Sárospatakon. Filozófus, az ELTE BTK Atelier Magyar-Francia Társadalomtudományi Központ munkatársa, a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales PhD-hallgatója, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Tukacs Béla 1920-ban született Berén. Jogász, agrármérnök, c. egyetemi docens, a Sárospataki Református Kollégium Alapítvány kuratóriumának tb. elnöke.

Virág Irén 1971-ben született Egerben. Művelődéstörténész, az Eszterházy Károly Főiskola adjunktusa, a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója.

Zsonda Márk 1984-ben született Debrecenben. A Pécsi Tudományegyetem hallgatója.

